

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ МВС УКРАЇНИ
Науково-дослідна лабораторія кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності**

ЗБІРНИК ТЕЗ

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ
«ВИВЧЕННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЇЇ
ПОДАЛЬШОЇ ДИНАМІКИ (ВПЛИВ ВОЄННИХ ФАКТОРІВ)»**

(м. Київ, 7 вересня 2022 року)

Київ 2022

УДК 343.9
К823

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ДНДІ МВС України (протокол № 7 від 21.10.2022)*

Редакційна колегія:

Вербенський М.Г. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор ДНДІ МВС України;

Опришко І.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент, заступник директора ДНДІ МВС України;

Кулик О.Г. – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України;

Багаденко І.П. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник 2-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України (відповідальний за організаційний та науково-технічний супровід заходу);

Користін О.Є. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник 3-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України;

Бова А.А. – кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник, начальник 1-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України;

Лісниченко Л.В. – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник 2-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України;

Федотова Г.В. – доктор юридичних наук, професор, начальник науково-організаційного відділу ДНДІ МВС України;

Плугатар Т.А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар секретаріату Вченої ради ДНДІ МВС України.

К823 Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів): матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / [редкол.: Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ: ДНДІ МВС України; Харків: Мачулін. - 2022. 214 с.

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їх якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори

ISBN 978-617-8195-11-3

© Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2022

ЗМІСТ

1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

Бурангулов В.А. <i>Історія кримінального аналізу</i>	7
Джужа О.М., Тичина Д. <i>Віктимологічне прогнозування криміногенної ситуації</i>	11
Дрьомін В.М. <i>Кримінологія війни: методологічні засади</i>	16
Туляков В.О. <i>Війна та злочинність: методологія кримінологічного аналізу</i>	20
Карчевський М.В. <i>Використання методології DATA SCIENCE для дослідження протидії злочинності в Україні</i>	25
Користін О.Є. <i>Розвиток стратегічної безпекової компоненти на основі «Intelligence»</i>	34
Кріцак І.В. <i>Аксіологічні засади сучасної української кримінології та її актуалізація в умовах війни</i>	39
Некрасов В.А. <i>Окремі аспекти застосування ризик-орієнтованого підходу (РОП) у запобіганні криміналізації економіки</i>	41
Поклад В.І. <i>Соціальні параметри кримінологічного прогнозування</i>	46
Свиридюк Н.П. <i>Методологічні засади оцінювання загроз організованої злочинності</i>	49
Шакун В.І. <i>Аналіз злочинності: проблеми термінології</i>	53

2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЇХ ОБУМОВЛЮЮТЬ

Багаденко І.П. <i>Кримінальні правопорушення серед неповнолітніх в умовах війни</i>	61
Богатирьов І.Г., Колодчин Д.В. <i>Вплив воєнних факторів на криміногенну ситуацію в місцях несвободи державної кримінально-виконавчої служби України</i>	64

Воронцов А.В.

Сучасний стан криміногенної ситуації в Україні: виклики часу68

Ковальчук А.Ю., Коцюбинська Ю.М.

Війна як детермінанта зростання рівня злочинності серед неповнолітніх в Україні.....73

Колб О.Г., Ковальчук В.С.

Вплив військової агресії Росії на процес детермінації сучасної злочинності в Україні77

Кулик О.Г., Наумова І.В.

Криміногенна ситуація в Україні в умовах війни80

Лісниченко Л.В., Козлюк М.В.

Соціально-економічні чинники криміногенної ситуації в Україні в умовах воєнного стану86

Лубенець І.Г.

Сучасні тенденції злочинності в цифровому середовищі в умовах війни91

Орлов Ю.В.

Прогнозовані ризики загострення кримінологічної обстановки: вплив воєнних та антивоєнних факторів.....96

Сергєєв О.О.

Актуальні проблеми криміногенної ситуації в Україні101

Шпирук О.П.

Вплив воєнного стану на криміногенну ситуацію в Україні105

3. ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ОКРЕМИМ ВИДАМ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

Баліна С.Н.

Рейдерські захоплення в умовах воєнного стану109

Близнюк І.Л.

Виявлення кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 209 КК («легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом»)112

Василевич В.В., Пашковська М.

Запобігання колабораційній діяльності в Україні117

Гавловський В.Д.

Корупція як детермінанта організованої злочинності121

Конопельський В.Я., Дучимінська Л.М.

Сучасні кримінологічні проблеми діяльності Пенсійного фонду України в умовах війни Росії проти України.....126

Користін О.О.

Нові технології й загрози у сфері кібербезпеки129

Кулакова Н.В.

Стан і тенденції кримінальних правопорушень проти культурної спадщини України133

Литвиненко О.Г., Ободець Є.А.

Щодо кримінальних правопорушень проти власності, вчинених в умовах воєнного стану137

Михайленко О.В., Кривий І.В., Якубовський В.І.

Повноваження ДПСУ з протидії незаконному переміщенню через державний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів140

Новик В.А.

Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони лісового фонду України в умовах збройної агресії РФ143

Попович В.М.

Злочини у сфері господарської діяльності: фактори впливу на вчинення, виявлення, запобігання і протидію146

Репік І.А., Бова А.А.

Удосконалення статистичної звітності щодо аварійності та дорожньо-транспортного травматизму в умовах воєнного часу151

Рямзіна А.Ю.

Тенденції вчинення насильства за ознакою статі та домашнього насильства у воєнний та післявоєнний період157

Сахарова О.Б.

Виявлення кримінальних правопорушень за ст. 191 КК («Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»)162

Свірін М.О.

Проблемні питання вдосконалення протидії незаконному обігу зброї в умовах воєнного стану в Україні167

Сом О.Б.

Стан протидії контрабандній діяльності на державному кордоні174

Чабайовський Т.В.

Протидія домашньому насильству в умовах війни177

4. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОКРЕМІ ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ

Ковчі А.Л.

Проекція застосування кримінальної відповідальності у контексті безпеки міжнародної технічної допомоги180

Мисливий В.А.

Колабораціонізм в умовах воєнного стану: кримінально-правові та кримінологічні аспекти184

Музика А.А.

Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність: актуальні проблеми189

Халимон С.І.

Проблеми визначення добровільної здачі в полон195

5. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дерев'янко Н.З.

Безпека засуджених в місцях несвободи під час воєнного стану198

Єлаєв Ю.Л.

Юридичний статус поліцейського як комбатанта в умовах воєнного стану: доктринальний взаємозв'язок кримінального процесу та адміністративного права України200

Панова С.В.

До проблеми водіння у нетверезому стані на дорогах України в умовах воєнної агресії205

Царук А.В.

Євроінтеграційний розвиток ризик-орієнтованого підходу у діяльності ДПСУ207

Цигилик Ю.А.

Нормативна регламентація державного регулювання діяльності Національної поліції України..210

1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

Бурангулов В.А.,

аспірант Одеського державного
університету внутрішніх справ

ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Деякі з найважливіших функцій кримінального аналізу – такі як визначення «гарячих зон» для посиленого патрулювання – імовірно, виконувалися ще в давні часи. У сучасну епоху методи та результати кримінального аналізу знайшли застосування в першій службі поліції сучасного типу – лондонській міській поліції в 1800-х роках. «Детективів», які виявляли схеми злочинів, було вперше призначено в Лондоні в 1840-х роках; статистичні дані щодо злочинності в місті стали доступними ще в 1847 році; саме в межах цього підрозділу вперше – у другій половині дев'ятого століття – виникла концепція *modus operandi* (спосіб скоєння злочину) і класифікація правопорушників та злочинів на її основі [1]. Органи поліції в усьому світі, які адаптували або брали за приклад лондонську модель, також винаходили власні варіанти цих методів. Методи виявлення й аналізу патернів використовує кожен співробітник патрульної поліції під час виконання своїх звичайних обов'язків. Як йдеться в одній із ранніх настанов з кримінального аналізу: своєрідний кримінальний аналіз у його найпростішому сенсі виконують усі співробітники поліції, які розслідують злочини. Кримінальний аналіз полягає у вивченні одного випадку злочину й порівнянні його з подібними випадками в минулому. По суті, співробітник поліції, який порівнює свої спостереження зі своїм минулим досвідом і з досвідом інших, є «ходячим» підрозділом кримінального аналізу [2, с. 5].

Американські поліцейські реформатори у двадцятому столітті почали формалізувати застосування методів кримінального аналізу. Одного з ранніх прибічників використання аналізу, Августа Воллмера (1876–1955), називають «батьком американської поліції». Воллмер був начальником поліції м. Берклі, штат Каліфорнія, з 1905 до 1932 року. Він запровадив широкий спектр інновацій – від поліцейських рацій до відбитків пальців, зокрема й картографування злочинів (*pin mapping*), регулярний аналіз поліцейських рапортів, визначення районів патрулювання на основі криміногенної ситуації [3, с. 1–9]. Ми не знаємо, коли термін «кримінальний аналіз» уперше почали пов'язувати з такими завданнями, як обчислення статистичних тенденцій, створення карт «гарячих зон» і виявлення патернів злочинів. Тривалий час вважали [3, с. 1–9], що перша відома згадка про кримінальний аналіз з'явилася в другому виданні *Police Administration* (1963) за авторством О.В. Вілсона [4]. Однак у нещодавно відкритих електронних книжкових архівах було виявлено численні більш ранні джерела. Якщо відкинути використання терміна в загальному сенсі чи у зв'язку з аналізом доказів, то найбільш ранні

посилання на кримінальний аналіз або кримінальних аналітиків датовано 1954 роком; у них йдеться про «новий підрозділ, відповідальний за дослідження і систематичний аналіз рапортів, які стосувалися заяв про злочини, з метою виявлення патернів злочинної діяльності» в Управлінні поліції Нью-Йорка [4]. Джерела свідчать про існування відділу кримінального аналізу в Управлінні поліції Чикаго ще в 1955 році, Управлінні поліції Сент-Луїса – ще в 1962 році, в Управлінні поліції Сієтла – ще в 1968 році та в Міському управлінні поліції Вашингтона – ще в 1969 році. Вілсон, хоч і не є автором цього терміна, та заслуговує на відзнаку у зв'язку з популяризацією ідеї підрозділів кримінального аналізу. У його виданні *Police Administration* – настільній книзі для командирів поліції, яку використовують протягом багатьох десятиліть, рекомендують у великих правоохоронних структурах створювати підрозділи кримінального аналізу. Наприкінці 1970-х років завдяки фінансуванню з боку Адміністрації зі сприяння діяльності правоохоронних органів (LEAA) розвиток кримінального аналізу одержав потужний імпульс у багатьох середніх і невеликих організаціях. Для підтримки цих програм LEAA в період із 1973 до 1977 року опублікувала низку настанов із кримінального аналізу. Кримінальний аналіз став одним із чотирьох напрямів Інтегрованої Програми Запобігання Злочинності (ICAP), і вже тривалий час після завершення програми ICAP деякі підрозділи кримінального аналізу досі все ще неформально називають «підрозділами ICAP». Після припинення фінансування з боку LEAA в 1982 році професія кримінального аналітика в США переживала певне затишшя. Було створено лише незначну кількість нових підрозділів, за винятком деяких штатів із потужною місцевою підтримкою або правоохоронних структур, які намагалися одержати акредитацію через Комісію з Акредитації Правоохоронних Органів (CALEA). Багато кримінальних аналітиків, які фінансувалися за рахунок LEAA та ICAP, втратили роботу. За цей період навіть важко знайти літературу з кримінального аналізу.

Активно відроджуватися професія почала в 1990-х роках з утворенням Міжнародної Асоціації Кримінальних Аналітиків (1990) і початком проведення з 1991 року її щорічної конференції. Також почала надходити підтримка з боку уряду США в рамках фінансування програм здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад, і здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на певну проблематику, а також Програми Картографування й Аналізу Злочинів Національного інституту юстиції (СМАР) і Науково-дослідного центру з питань картографування злочинів (пізніше Програма Картографування й Аналізу задля Громадської Безпеки). Разом усі ці чинники сприяли появі нових кримінальних аналітиків і широкому поширенню кримінального аналізу в США в 1990-х роках. Того самого часу в Сполученому Королівстві Закон про злочини та порушення громадського порядку, ухвалений у 1998 році, через установлені ним вимоги до місцевої влади щодо визначення вимірюваних цілей, проведення регулярних аудитів і складання статистичних звітів посприяв

появі нових аналітиків на місцевому рівні. У всіх країнах нові аналітики одержали доступ до новітніх ідей, літератури, професійних стандартів, підтримки та підготовки, які не були доступні їхнім колегам у 1970-х роках.

Терористичні акти 11 вересня 2001 року в США й подальша війна з тероризмом позначилися навіть на правоохоронних структурах місцевого рівня, змістивши пріоритети й увагу з традиційного кримінального аналізу на вдосконалення збирання та аналіз оперативних даних у цілях національної безпеки. Сфера кримінального аналізу з її традиційним наголосом на вуличних злочинах та інших проблемах, що викликають занепокоєння правоохоронних структур на місцевому рівні, коливалася між адаптацією до нової парадигми та не зовсім зручним уписуванням у її рамки.

Головними темами конференцій Міжнародної Асоціації Кримінальних Аналітиків (ІАСА) стали питання збирання оперативних даних на національному рівні та протидії тероризму, паралельно з якими проводили презентації щодо картографування «гарячих зон» викрадень авто й аналізу патернів крадіжок зі зломом. І хоча ера посилення національної безпеки через привнесення нових ідей і технологій збирання інформації певною мірою сприяла розвитку галузі кримінального аналізу, її вплив зменшувався зі зменшенням військової присутності США в Іраку й Афганістані. Рецесія 2007–2009 років стала важким випробуванням для правоохоронних структур, проте, що несподівано, майже не позначилася на розвитку сфери кримінального аналізу. Упродовж цього періоду відбулися лиш окремі випадки звільнення аналітиків або ліквідації посад.

Темпи розвитку професії залишалися на високому рівні у 2010-х роках. Збільшення кількості навчальних програм за напрямом кримінального аналізу й аналізу оперативних даних у коледжах та університетах Сполучених Штатів і Сполученого Королівства дало змогу підготувати наступне покоління аналітиків. У Сполучених Штатах поновлена увага до кримінального аналізу з боку Бюро Сприяння Правосуддю (підрозділ Міністерства юстиції) сприяла забезпеченню літературою, технічною підтримкою та навчанням як аналітиків, так і керівників відомств, які користуються їхніми послугами. Моделі діяльності поліції, такі як здійснення правоохоронної діяльності на основі аналітики (Intelligence Led Policing/ILP) та здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів, а також програми, як-от Підходи до Боротьби зі Злочинністю та Безпеки Дорожнього Руху на основі даних (DDACTS), висунули цю потребу на перший план і створили попит навіть у невеликих правоохоронних структурах на штатні одиниці, пов'язані з кримінальним аналізом. Водночас багато країн, у яких історично кримінальним аналітикам приділяли незначну увагу, почали приєднуватися до глобальної мережі й нарощувати свою внутрішню спроможність.

У 2010-х роках аналітики, як і їхні колеги попередніми десятиліттями, пристосовуються до мінливого середовища нових технологій (включаючи стрімке зростання соціальних мереж), методів та ідей.

Незважаючи на досягнутий прогрес, тисячі аналітиків постали перед тими самими старими проблемами: браком доступу до якісних даних, обмеженим часом і ресурсами, обмеженими бюджетами на навчання та підвищення кваліфікації, а також недостатнім розумінням ролі аналізу у своїх організаціях. Навіть на шостому десятилітті розвитку потреба в літературі та підготовці у сфері кримінального аналізу все ще дуже гостра.

Список використаних джерел

1. Fosdick, R. B. (1916). The modus operandi system in the detection of criminals. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 6(4), 560–570.
2. Buck, G. A., Austin, R., Cooper, G., Gagnon, D., Hodges, J., Martensen, K. & O’Neal, M. (1973). Police crime analysis unit handbook. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Law Enforcement Assistance Administration.
3. Grassie, R. P., Waymire, R. V., Burrows, J. W., Anderson, C. L. R., & Wallace, W. D. (1977). Crime analysis executive manual. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Law Enforcement Assistance Administration.
4. Exploring Crime Analysis: Readings on Essential Skills. *International Association of Crime Analysis*. 2017. 390 с.

Джужа О.М.,
 головний науковий співробітник відділу організації
 наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності
 Національної академії внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук, професор

Тичина Д.,
 провідний науковий співробітник
 наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
 Національної академії внутрішніх справ,
 кандидат юридичних наук,
 старший науковий співробітник

ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ

На сучасному етапі розвитку суспільства, держави в цілому і правоохоронних органів зокрема, необхідний інтегрований системний аналіз соціального розвитку, що дозволить простежити віктимологічні тенденції й динаміку віктимологічних процесів.

Упродовж 2013–2016 рр. в Україні реєструвалося щороку трохи більше 400 тис. осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень. Однак, в останні роки їх кількість постійно зменшувалася, зокрема у 2020 р. від кримінальних посягань в Україні постраждало 234816 осіб, що на 22,2% менше, ніж у минулому році (2016 р.: +7,7%; 2017 р.: –15,8%; 2018 р.: –7,9%; 2019 р.: –12,5%). Серед них 167592 (71,4%) постраждали від злочинів та 67224 (28,6%) від кримінальних проступків. При цьому жертвами тяжких та особливо тяжких злочинів були 91744 особи, що складає 39,1% всіх потерпілих від кримінальних правопорушень (2016 р.: 42,2%; 2017 р.: 44,3%; 2018 р.: 39,6%; 2019 р.: 36,3%) та 54,7% серед потерпілих від злочинів [1, с. 122–123].

Віктимологічне прогнозування та запобігання кримінальним правопорушенням, заради якого варто здійснювати віктимологічний моніторинг кримінальної ситуації, – одне з головних завдань правоохоронних органів загалом й Національної поліції України зокрема. Зародившись у надрах фізико-математичних та інших техніко- і природничо-зумовлених прикладних наук і наукових напрямків, прогнозування – процес передбачення майбутнього стану предмета чи явища на основі аналізу його минулого і сучасного, систематично оцінювана інформація про якісні й кількісні характеристики розвитку обраного предмета чи явища в перспективі. Завдання прогнозування, як допрограмної роботи, полягає в тому, щоб розкрити і проаналізувати різні фактори суспільного розвитку, що впливають на стан правопорушень у сфері діяльності конкретного суб'єкта. Результатом прогнозування є прогноз – знання про майбутнє і про ймовірний розвиток сьогочасних тенденцій конкретного явища-об'єкту в подальшому існуванні [2, с. 14].

Організація віктимологічного прогнозування сучасної криміногенної ситуації потребує не

тільки поглибленого аналізу такої ситуації, але й вивчення віктимологічних особливостей, факторів кожного конкретного кримінального правопорушення і злочинності загалом, їх віктимологічного моніторингу. Прогнози покликані озброїти програмування обґрунтованими гіпотезами віктимологічної ситуації на макро- та мікрорівнях, розміщення продуктивних сил, міграції населення, зміни стану злочинності, її структури та динаміки, виявити основні тенденції в розвитку системи, встановити, який вплив здійснять загальносоціальні процеси на її функціонування тощо.

Вчені досить давно застосовують систему моніторингу злочинності, накопичуючи досвід прогнозування вчинення окремих видів кримінальних правопорушень і стану злочинності в цілому [1; 2; 3].

Віктимологічний моніторинг – спеціально організоване систематичне спостереження за станом віктимізації суспільства і соціальних груп, рівнем віктимності, віктимологічним запобіганням, з урахуванням посткримінальної віктимної поведінки особи, з метою їх оцінки, підвищення ефективності соціально-правового контролю злочинності та віктимологічного прогнозування криміногенної ситуації.

Зміст планування системи віктимологічного моніторингу полягає у створенні функціональної моделі чи у плануванні усього технологічного процесу отримання віктимологічної інформації [4]. Оскільки всі етапи отримання віктимологічної інформації тісно пов'язані між собою, недостатня увага щодо розробки якого-небудь етапу неминуче призведе до різкого зниження достовірності (цінності) усієї отримуваної інформації. На підставі аналізу правоохоронної практики варто наголосити, що якісна побудова національної системи віктимологічного моніторингу повинна включати такі етапи, зокрема:

1) постановка завдань віктимологічного моніторингу криміногенної ситуації і вимог до віктимологічної інформації. На першому етапі повинні бути обрані основні методи обробки віктимологічних показників (абстрагування, узагальнення, формалізація, аналіз і синтез, індукція і дедукція, історичний і логічний, структурно-функціональний аналіз та інші), оскільки від них значною мірою залежать частота і терміни віктимологічних спостережень, а також вимоги до повноти отримуваних віктимологічних відомостей;

2) створення структури віктимологічного спостереження та визначення принципів її здійснення. Це основний і найбільш складний етап, під час якого з урахуванням поставлених завдань та наявного досвіду функціонування системи віктимологічного моніторингу визначаються основні суб'єкти віктимологічних спостережень, у тому числі центральні і регіональні; вирішується питання про доцільність і масштаби використання системи віктимологічного моніторингу кримінологічної ситуації;

3) побудова мережі віктимологічного моніторингу з використанням віктимологічної

служби. Такий етап передбачає реалізацію на основі запропонованої структури віктимологічного моніторингу принципів віктимологічного спостереження з урахуванням специфіки регіональних аспектів кримінологічної ситуації. Деталізується співвідношення кримінологічного та віктимологічного спостережень, визначається територія найбільш інтенсивних віктимологічних спостережень, помічається періодичність таких спостережень криміногенної ситуації. Складаються конкретні віктимологічні програми регіональних спостережень, що регламентують перелік віктимологічних показників, частоту та терміни спостереження;

4) розробка системи отримання віктимологічних даних та надання інформації працівникам правоохоронних органів й громадськості. На цьому етапі визначаються особливості ієрархічної структури отримання і збору віктимологічної інформації; планується розробка віктимологічних банків даних; визначаються умови надання віктимологічних інформаційних послуг, які виконуються з їхньою допомогою; контроль точності й достовірності отримання віктимологічних показників на всіх етапах віктимологічного моніторингу сучасної криміногенної ситуації;

5) оцінка отриманої віктимологічної інформації та прийняття рішення щодо розробки та впровадження заходів віктимологічного запобігання [4]. На завершальному етапі надається детальна віктимологічна характеристика криміногенної ситуації, яка подається в засоби масової інформації у вигляді доповідей, звітів, оглядів, у яких викладено стан злочинності на території країни (регіону) за певний період часу.

У разі, якщо отримана віктимологічна інформація не перевищує встановлених граничних показників, які ставляться державними чи регіональними програмами, то систему віктимологічного моніторингу можливо залишити без змін. Якщо ж ці вимоги не виконуються, а також при появі нових задач, система моніторингу потребує перегляду.

Однак, якщо віктимологічні прогнози свідчать, що віктимність у майбутньому зростатиме, то необхідно організувати її утримання на початковому рівні розвитку віктимогенних процесів. У зв'язку з цим, нами уявляється створення «ситуаційних віктимологічних центрів» на базі Національної поліції України, завданням яких буде узагальнення зібраної віктимологічної інформації та її аналіз, накопичення заходів віктимологічного прогнозування й побудова можливих віктимологічних моделей розвитку злочинності та її запобігання. Головна їх функція – динамічне моделювання, що дозволить прогнозувати можливі віктимологічні наслідки різних варіантів розвитку окремих видів кримінальних правопорушень та злочинності загалом. Віктимологічний аналіз та прогноз, які можуть бути надані ситуаційним віктимологічним центром, допоможуть правоохоронним органам всебічно володіти складною криміногенною ситуацією, створити умови щодо майбутнього ефективнішого віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням і забезпечення національної безпеки країни.

Оскільки віктимологічний прогноз ґрунтується на певних припущеннях, необхідно вивчити

віктимологічні детермінанти, що впливають на злочинність, зокрема: віктимогенні та антивіктимогенні; масову та індивідуальну віктимність; віктимологічні феномени, а саме – десоціалізацію особи злочинця та знищення інстинкту самозбереження. Після дослідження віктимологічних детермінантів злочинів на визначеній території можна формулювати прогноз про віктимологічні заходи запобігання. Практичне призначення віктимологічного прогнозування полягає у підготовці віктимологічних пропозицій, рекомендацій і програм віктимологічного запобігання окремим видам кримінальних правопорушень; оцінці того, в якому напрямі необхідно розвивати об'єкти віктимологічного прогнозування та які конкретні напрями запобігання віктимізації необхідно застосовувати.

Специфічним методом прогнозування є сценарний прогноз – своєрідний метод опису логічно послідовного процесу, події, виходячи з ситуації, що склалася. Ефективність та надійність віктимологічних прогнозів визначаються багатьма чинниками, до яких відносяться: вибір основних віктимологічних детермінантів, визначення їх ролі та значимості у соціумі; виявлення головних тенденцій досліджуваних віктимологічних явищ та процесів; екстраполяція отриманих закономірностей на майбутнє; складання комплексного багаторівневого віктимологічного прогнозу як в цілому щодо віктимності, так і за окремими її видами; глибина та об'єктивність віктимологічного аналізу початкової інформації.

Головною позицією побудови віктимологічного прогнозування є рух від мети до віктимологічних засобів (нормативне віктимологічне прогнозування), або від віктимологічних засобів до оптимального варіанту досягнення мети (пошукове віктимологічне прогнозування). Як правило, у процесі прогнозування великих соціальних систем використовуються обидві позиції, що і забезпечує їх результативність та взаємодію у системі «віктимність – віктимізація – кримінальне правопорушення».

Підводячи підсумки, варто зауважити, що провідну роль у віктимологічному запобіганні кримінальним правопорушенням має відігравати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів. Теорія віктимологічного прогнозування є закономірним результатом розвитку віктимологічної думки у кримінології, яка спрямована на передбачення моделей віктимності жертв різних видів кримінальних правопорушень (корисливих, насильницьких, корисливо-насильницьких тощо) на основі аналізу ситуації у минулому, в умовах сьогодення й про якісні й кількісні характеристики у майбутньому.

Також, правова держава зобов'язана спрямовувати свої зусилля на створення віктимологічної служби, яка б у взаємодії з правоохоронними органами здійснювала віктимологічний моніторинг криміногенної ситуації. Ефективна віктимологічна політика [5] носитиме позитивно-результативний характер у разі, якщо наука накопичить реальні віктимологічні дані про криміногенну ситуацію, віктимологічну детермінацію злочинності з

метою забезпечення віктимологічної безпеки окремих громадян й суспільства в цілому, а також розробки і застосування ефективних методів зменшення та запобігання шкідливим наслідкам від таких кримінальних протиправних дій.

Список використаних джерел

1. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 144 с.
2. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2013. 370 с.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2008. Кн. 3 : Практична кримінологія. 320 с.
4. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма: монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
5. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

Дрьомін В.М.,
 професор кафедри кримінального процесу, детективної
 та оперативно-розшукової діяльності Національного
 університету «Одеська юридична академія»,
 доктор юридичних наук, професор,
 член-кореспондент НАПрН України,
 заслужений діяч науки і техніки України

КРИМІНОЛОГІЯ ВІЙНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Сучасні трансформаційні процеси, які відбуваються у світовому співтоваристві, загострили протиріччя між двома прямо протилежними напрямками його розвитку – глобалізацією та локалізацією. Існує велика кількість наукових робіт, які висвітлюють позитивні та негативні наслідки глобалізації. Проте слід визнати, що на сьогоднішній день глобалізація охопила всі сторони світового розвитку, і, насамперед, її економічну, політичну та інформаційну сфери. Виникла необхідність прийняття (розробки) універсальних правових стандартів поведінки суб'єктів у новому глобалізованому світі, тобто прийняття універсальних норм, що захищають цей порядок, фактично – інституціоналізувати світовий правопорядок. Однак у систему глобалізаційної політики не всі країни світової спільноти виявилися залученими однаково. Багато держав, побоюючись зовнішнього економічного та політичного тиску, вжили низку заходів практичного характеру з метою локалізації певних сфер суспільного життя та максимального збереження національного суверенітету під час прийняття рішень. Це відноситься не тільки до країн так званого «тоталітарного» типу. Всім відомий вихід Великої Британії з ЄС (так званий «брекзит»), неприєднання до ЄС деяких європейських країн, сучасні протиріччя між членами ЄС тощо. Вчені та експерти використовують разом з терміном «локалізація» також термін «фрагментація», характеризуючи процеси, спрямовані на фактичну дезінтеграцію міждержавних відносин. Виникли природні розбіжності у національній та міжнародній поведінці держав та їх інститутів як суб'єктів міжнародних відносин. Міждержавні і внутрішньодержавні конфлікти, збільшення в світі ядерного потенціалу, загрози його використання, злочинна економічна конкуренція, ескалація тероризму, активізація транснаціональної організованої злочинності, інші негативні фактори геополітичного характеру суттєво позначаються на політичній та економічній стабільності в світі та окремих країнах, створюють значні гуманітарні загрози і мають далекосяжні криміногенні наслідки. Разом з тим, необхідно аналізувати національні заходи протидії злочинності, які є наслідком зайвої локалізації правової системи. Локальні правові системи, як правило, характеризуються надмірною диференціацією та різноманітністю каральних функцій, посиленням ролі силових структур, що породжує головним чином проблеми із забезпеченням прав людини, але не мають ефекту у стримуванні злочинності. Таким чином, можна зробити висновок,

що і глобалізація, і локалізація (фрагментація) як головні соціальні процеси у сучасному світі, також безпосередньо впливають на процеси розширеного відтворення злочинності на міжнародному рівні. Виникає потреба у всебічному аналізі та розробці ефективних міжнародних (інтеграційних) заходів щодо протидії сучасним загрозам.

Незважаючи на те, що тероризм, транснаціональні злочини, корупція завжди були основною проблемою, зараз на перший план виходять інші глобальні виклики, такі як міжнародні збройні конфлікти (фактично – війни) та воєнні злочини, а також політичне та економічне зловживання владою та озброєнням в окремих країнах, погрози світовому порядку. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки практичних і теоретичних основ такого окремого напрямку кримінології як «кримінологія війни».

На протязі останнього десятиріччя тема «кримінології війни» (criminology of war) становиться однією із центральних в кримінологічних школах Західної Європи. Особлива увага з цієї проблематики надається вченими Великої Британії. Немає сумнівів у тому, що розповсюдження в світі збройних конфліктів і, як наслідок, «злочинів війни», вимагає адекватного науково-практичного реагування. Тому «кримінологія війни» в сучасних умовах стає центральною темою для міжнародної наукової спільноти та міжнародної кримінології. Ці питання набули особливої актуальності для України, яка зараз живе в умовах воєнної агресії з боку РФ. Найбільш тяжкими злочинами, які необхідно аналізувати в рамках «кримінології війни», є злочини, передбачені у Римському статуті Міжнародного кримінального суду¹, що потребують не тільки кримінально-правової кваліфікації та покарання, а також глибоко кримінологічного вивчення. Є необхідність зробити акцент на найбільш серйозних порушеннях законів і звичаїв війни, що застосовуються до міжнародних збройних конфліктів, які практики, а також вчені повинні в першу чергу фіксувати та вивчати як кримінально-правове та кримінологічне явище.

Серед найбільш тяжких злочинів, на яких треба зробити акцент, у статті 8 (2) (b) Римського статуту називаються наступні: умисний цілеспрямований напад на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; умисний напад на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є воєнними цілями; умисне здійснення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі чи травмування цивільних осіб чи завдаватиме шкоди їх майну, цивільним об'єктам чи спричинить загальну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому середовищу, що не можна буде пояснити конкретно чи очікуваною воєнною перевагою внаслідок таких дій в цілому; напад на незахищені та такі, що не є воєнними цілями, міста, села, жилі приміщення чи будівлі чи їх обстріл із застосування будь-яких засобів; вбивство чи поранення комбатанта, який склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, здався у

¹ РФ підписала статут у 2000 року, але у 2016 року відізвала підпис і відмовилася брати участь у Римському статуті. США також відмовилися від участі в діяльності МКС. Слід сказати, що Україна підписала Римський статут ще у 2000 році, але досі його не ратифікувала.

полон; пряме або непряме переміщення окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, чи депортація або переміщення частини чи всього населення окупованої території як в межах відповідної території, так і за її межі; заява про те, що пощади нікому не буде; примушування громадян протилежної сторони до участі у воєнних діях проти їх власної держави, навіть, якщо вони знаходились на службі воюючої сторони до початку війни; застосування отрути чи отруєної зброї; згвалтування; умисне завдання ударів по будівлях, матеріалах, медичних закладах та транспортних засобах, а також персоналу, який використовує відповідно до міжнародного права відзнаки, встановлені Женевськими конвенціями; умисне вчинення дій, які піддають цивільне населення голоду, як способу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, включаючи умисне створення завад для допомоги, як це передбачено Женевськими конвенціями та ін.

Завдання «кримінології війни» як окремого наукового напрямку кримінології є кримінологічна характеристика воєнних злочинів, вивчення причин та наслідків їх вчинення, кримінологічна характеристика осіб, які відповідно до судових процедур будуть визнані винними в їх скоєнні, розробка кримінологічних методів дослідження механізму прийняття та реалізації злочинних рішень, розробка заходів міжнародного співробітництва з метою протидії «злочинам війни», захисту жертв війни та притягнення до відповідальності винних з метою покарання та запобігання цим злочинам. Предметом вивчення «кримінології війни», насамперед, є воєнні злочини.

Воєнний злочин є одним з міжнародно-правових злочинів (злочинів за загальним міжнародним правом) і традиційно вивчається міжнародним кримінальним правом. Але немає сумнівів у тому, що дослідження взаємозв'язку «війна–злочин» повинно бути міждисциплінарним. Це не є прерогативою міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права або кримінології. Цей феномен багатоаспектний, об'єднує багато чинників політичного, економічного, правового характеру, тому треба залучати до вивчення «кримінології війни» досягнення інших наук. Але сучасна кримінологія дає методологію та широкий інструментарій для розуміння факторів злочинних війн та злочинів війни. Особливої уваги потребують такі питання як механізм виникнення та особливості детермінації збройних конфліктів, роль державних інститутів у розв'язанні війни, особливості відповідальності за воєнні злочини та покарання винних. Важлива роль належить міжнародним судам і спеціальним трибуналам, рішення яких повинні бути не тільки ретельними та справедливими, але й виконувати функцію безумовного покарання винних з метою запобігання воєнних злочинів. На жаль (саме так – на жаль), у сучасних умовах «кримінологія війни» набуває характеру головного напрямку сучасної кримінології, так як включає в предмет вивчення прямі та побічні гуманітарні, соціальні, економічні, політичні наслідки озброєного протистояння. Війни не лише ведуть до загибелі людей

та їх страждань, але й створюють сприятливий ґрунт для зростання організованої злочинності, надають можливість незаконного збагачення шляхом організації ринків зброї, контрабандних товарів, наркотиків, торгівлі людьми, нелегальної міграції тощо.

Ще на Одинадцятому Конгресі ООН щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя (Бангкок, 18–25 квітня 2005 року), у довідковому документі «Ефективні заходи боротьби з транснаціональною організованою злочинністю» (Doc. A/CONF.203/4), який був підготовлений Секретаріатом, вказувалося, що внаслідок незаконного обігу вогнепальної зброї вона стає доступною і незаконно використовується по всьому світу, що призводить до різних гуманітарних і соціально-економічних наслідків, таких як: затягування конфліктів, підвищення рівня насильства та посилення негативного впливу, переміщення цивільного населення, підрив поваги до міжнародного права, створення перешкод для надання гуманітарної допомоги жертвам збройних конфліктів та розширення масштабів злочинності. Вказується, що часто зброя надходить з державних складів, що погано охороняються, через корумпованих співробітників, нерідко угоди укладаються за участю нелегальних посередників, які користуються недостатністю або відсутністю контролю за імпортом і експортом. В Документі підкреслюється, що «така зброя може виявитися в руках груп, що беруть участь у збройних конфліктах, а також організованих злочинних груп і терористів. Доступність зброї в низці регіонів і країн, що особливо перебувають у стані конфлікту, змушує припустити, що проблема досягла значних масштабів. Такі чинники наголошують на важливості забезпечення узгоджених зусиль для ефективної протидії незаконному обігу вогнепальної зброї».

В цих умовах відповідальність державних інститутів безумовно підвищується, але центральною ланкою у механізмі недопущення збройних конфліктів, їх припинення, подолання наслідків є люди. Людина. Бо всі рішення приймаються людьми на основі рівня своєї культури, освіти, усвідомлення відповідальності за рішення, що приймаються. Безумовно, зростає роль колективних рішень, як у межах окремих держав, так і в міждержавних союзах. Але наголошую – центральним елементом проблеми кримінології війни є людина.

Туляков В.О.,
професор кафедри кримінального права Національного
університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

ВІЙНА ТА ЗЛОЧИННІСТЬ: МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Кримінальне право – це інструмент захисту суверенітету та безпеки прав і свобод людини, що виступає основним знаряддям, котре символізує правове, моральне та соціальне ставлення людей, суспільства та держави до оборони від різних загроз та криміногенних факторів.

Розробка нового кримінального законодавства України за умов використання сучасних європейських наративів і дискурсів розвитку суспільного розуміння значущості кримінально-правового впливу має довести, наскільки глобальні та регіональні протиріччя, дисбаланси та конфлікти вплинули на верховенство права та як безпека людей повинна бути захищена загалом на Європейському континенті [1].

Розуміння того, наскільки стабільною має бути кримінально-правова форма, яка дисонує з розвитком суспільних і соціальних відносин й процесів, кидає виклик соціальним схемам ефективного контролю над злочинністю з боку держави, жертви та громадянського суспільства.

Відчувати себе безпечним, захищеним і незалежним означає бути щасливим. Статус щастя відображає загальноприйняте в сучасному сталому світі почуття спокою та безпеки.

Але роль держави змінюється на багатополлярному інформаційному суспільстві після правди. Зловживання владою та широкомасштабні корупційні практики в перехідному періоді розвитку приводять до того, що кримінально-правова форма убезпечення сталого розвитку може бути в дисонансі з розвитком громадських свобод.

До того ж розуміння кримінального закону та, відповідно, злочинності відрізняється від рівня розвитку громадян, характеристик засобів масової інформації, наративів соціальних груп і мереж й дискурсів безпеки у діяльності правоохоронних органів. Більш того, воно відрізняється між жертвами та винними, громадянським суспільством і поліціантами та суддями.

Суттєвих змін методологія вивчення злочину, як соціального конструкту, та злочинності, як соціального інституту, набуває під час війни.

Чотири вершники апокаліпсису. Чума, Війна, Голод, Смерть...

Днями знайшов обкладинку часопису Економіст 2019 року, який інтерпретує об'явлення Св.Іоанна Богослова [2]. Чума Ковіду, Війна та пов'язаний з нею Голод значної частини Світового Півдня, непередбачуваність світового розвитку у динаміці крапки біфуркації

дають можливість виказати положення про те, що Світовий Апокаліпсис є даністю, яка підлягає спеціальному аналізу з точки зору розвитку кримінологічної теорії та практики. Загальне положення – відносна непередбачуваність процесів нелінійного розвитку та зв'язків соціальних явищ і процесів.

Професор Френкель, голова першого Всеукраїнського кабінету з попередження злочинності, у праці «Голод і злочинність» у 1927 році писала про те, як соціально-психологічне зараження та конформізм вели до випадків людожерства в Одеській області [3]. З іншого боку, голодомор та репресії селянства були поєднані із суттєвим зниженням злочинності.

Про розвиток відносин між оргзлочинністю та епідемією Ковід не писав тільки ледащій [4]. Та і зараз концепт української війни розглядається кримінологами у суто лінійних параметрах. Проте, з нашої точки зору, такі висновки не нададуть нового поштовху теорії кримінології та і практиці попередження злочинності.

Перша методологічна проблема: що і навіщо ми аналізуємо? Війну як явище, як процес, як результат, як чинник. Її пов'язаність із смертю та правом на життя, легітимність відібрання якого ніхто не може заперечити. За даними антропологів та соціологів девіантної поведінки, за останні 5600 років у Світі було більше 15000 війн, наслідком яких було більш ніж 3,5 млрд людських життів. Світовий порядок змінюється, воєнні дії диверсифікуються на світові, локальні, військові конфлікти, партизанські війни, інформаційні, терористичні, консцієнтальні (гібридні), превентивні (на упередження), тощо. І хоча метафора війни (наприклад, війна з терором, війна зі злочинністю, війна з наркотиками) посідає чільне місце у сучасному кримінологічному дискурсі, кримінологи загалом відстають від інших дисциплін у вивченні реальності війни та її наслідків для злочинності, покарання та ідеології.

Війна розглядається як засіб контролю над населенням із безмежною злочинністю, пов'язаною із безкарністю та дозволеністю актів насильства, корупційною злочинністю, спекуляцією та контрабандою, торгівлею зброєю, коллабораційною активністю та шпигунством. В інформаційному суспільстві війна раціоналізується через громадську думку та деїфікацію ворога. Фахівцям у галузі інформаційної та психологічної безпеки суспільства ще належить вивчити значущість раціоналізації насильства через війну метафор та наративів (орки та укри, русня та укрофашисти, та Саурон Путлер). Метафора війни Дж. Толкієна знаходить своє висвітлення у сучасній кримінальній міфології. Ті ж міркування стосуються вивчення сексуального насильства та ядерного шантажу у військові часи [5].

Рут Джеймісон у праці «До кримінології війни у Європі» відзначала, що: «Небажання сучасної кримінології акцентувати увагу на війні та збройних конфліктах тим більше дивно, якщо врахувати: (а) що війна як емпірична область дослідження є драматичним прикладом масового насильства та віктимізації в екстремальних умовах; (б) що ці питання насильства та порушення

прав людини вирішуються, зокрема, через дії держави....; (с) що вони часто включають як узгоджені, так і індивідуальні (часто гендерно специфічні) дії людей і змову, (d) що війна і надзвичайний стан тягнуть за собою масове посилення соціального регулювання, покарання та ідеологічного контролю...» [6].

Європейські та світові практики виходять з того, що взаємозв'язки між війною та злочинністю, визнані протягом усієї історії, привертають увагу та викликають занепокоєння дослідників, державних чиновників, політиків і широкого загалу. Проте методологічні проблеми обмежують можливості виявлення точних обставин, за яких війна та злочинність перебувають у причинно-наслідковому зв'язку. Маса фактів свідчить про те, що за війною часто йде зростання насильства, але є й важливі винятки із цієї закономірності. З одного боку, хаос і нестабільність завжди були благодатним ґрунтом для організованої злочинності та злочинних мереж, які зазвичай діють у Східній Європі. Конфлікт в Україні – це золота можливість для мерзенних груп використовувати зневірених і вразливих людей, які втомилися від смерті та руйнувань. Не випадково піднесення і розширення можливостей організованих злочинних синдикатів з усього світу завжди були тісно пов'язані з тією чи іншою формою хаосу – соціального, політичного чи економічного. Війна президента Росії Володимира Путіна в Україні створила ризики, багато в чому схожі на ті, які дали життя і дихання потужним злочинним організаціям, що терзали обидві країни в минулому. Кожна фаза конфлікту – від активного протистояння до припинення бойових дій – є особливими ризиками, які необхідно ретельно відстежувати [8]. До речі, це спільні ризики щодо інших явищ апокаліптичного середовища. Для цього ще у травні 2021 року Рада ЄС ухвалила висновки, що визначають пріоритети ЄС на 2022–2025 роки у боротьбі з тяжкою та організованою злочинністю через Європейську мультидисциплінарну платформу проти кримінальних загроз (ЕМРАСТ). Пропонується моніторинг 10 цілей з підвищеними ризиками несприятливої динаміки у час соціальних катастроф (пандемія, війна, голод, смерті) та період відновлення: злочинні мережі високого ризику з особливим акцентом на тих, хто використовує корупцію, акти насильства, вогнепальну зброю та відмивання грошей через паралельні підпільні фінансові системи; кібератаки; торгівля людьми; сексуальна експлуатація дітей; незаконне ввезення мігрантів (Африка та анклав); незаконний обіг наркотиків; шахрайство, економічні та фінансові злочини, включаючи шахрайство в Інтернеті, акцизне шахрайство, злочини проти інтелектуальної власності, підробку товарів та валют, злочинні фінанси; організовані злочини проти власності, з особливим акцентом на крадіжки та грабежі, злочини проти автотранспорту та незаконну торгівлю культурними цінностями; екологічні злочини; незаконний обіг вогнепальної зброї; виготовлення та надання підроблених та фальшивих документів [8].

Європейський вектор розвитку потребує того, щоб розробка нового кримінального законодавства та кримінологічної науки України йшли за умов використання сучасних

європейських дискурсів розвитку суспільного розуміння значущості кримінально-правового впливу з урахуванням системи європейського законодавства у публічно-правовій площині, судової практики та законотворчої і законопроектної роботи ЄС.

Таким чином, названі пріоритети ЕМРАСТ є, можливо, основою розробки методології кримінологічного вивчення взаємозв'язків війни та злочинності у сучасних умовах.

Що стосується відокремлення «кримінології війни» на відміну від «військової кримінології», підкреслимо, що аморфність категоріального апарату та багатовекторність військових ризиків не може робити концепт війни кримінологічною константою [9].

Окремим питанням виступають проблеми віктимології військових дій від віктимізації цивільного населення, питань репарацій та компенсацій, до висвітлення проблеми «солдата як жертви» (згода на насильство, необхідна оборона, бойовий імунітет та компенсації) та держави як жертви (віктимність соціальних спільнот, репарації та суверенітет, деструктивна віктимогенна активність). Такий аналітичний виклик може вплинути на розвиток теоретичної та концептуальної ефективності віктимології у проблематиці концепту «віктимологічного іншого» в екстремальних ситуаціях.

Повертаючись до методологічних витоків кримінологічного дослідження війни, вивчення проблеми має носити комплексний характер від деструктивної поведінки держави та соціальних спільнот до індивідуальних ризиків віктимізації та їх попередження.

Список використаних джерел

1. Новий Кримінальний кодекс України. Проект. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/>.
2. The Things Have Started For The Economist Magazine 2019 Cover. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=q7-bXaJi7QQ>.
3. Деятельность Всеукраинского кабинета по изучению преступника и преступности / В кн.: Изучение преступности и пенитенциарная практика. 1923. Вып. 2. С. 163. Peter H. Solomon, Jr. Soviet Penal Policy, 1917-1934: A Reinterpretation Slavic Review Vol. 39, No. 2 (Jun., 1980), pp. 195-217 URL: <https://doi.org/10.2307/2496785>.
4. Забарний М. М. Кримінологічний аналіз і тенденції злочинності у період до та після пандемії в Україні та деяких зарубіжних державах. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 38. URL: <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i38>; Аркуша Л. І. Загальна характеристика злочинної діяльності в умовах карантину *Правове життя сучасної України* : Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 201–204.
5. Conflict, Crime and Justice in the Global Era. URL: <https://www.imperial.ac.uk/horizons/module-options/3rd--4th-year-undergraduates/conflict-crime-and-justice/>.

6. Jamieson, R. (1998). Towards a criminology of war in Europe. In V. Ruggiero., N. South. and I. Taylor. (eds.). *The New European Criminology: Crime and Social Order in Europe*. Oxon: Routledge. 480.
7. Rugerri Scaturro What Impact Can The War In Ukraine Have On Organized Crime? URL: <https://www.orionpolicy.org/orionforum?>; Global impact of the war in Ukraine: Billions of people face the greatest cost-of-living crisis in a generation. *UN Global Crisis Response Group on Food, Energy and Finance*. 8 june 2022. URL: https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/06/GCRG_2nd-Brief_Jun8_2022_FINAL.pdf.
8. Fight against organised crime: Council sets out 10 priorities for the next 4 years- Main contents URL: <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vlj4fb93jrx?ctx=vh1alzift7wj&tab=1>.
9. McGarry, R. and Walklate, S. (2015). Introduction: Placing war within criminology. In S. Walklate. and R. McGarry. (eds.). *Criminology and War: Transgressing the Borders*. Abingdon: Routledge.; Ross McGarry Why a Criminology of War? University of Sheffield – Centre for Criminological Research Seminars, 2016. URL: <https://www.liverpool.ac.uk/media/livacuk/sociology-social-policy-and-criminology/research/Ross,Why,a,criminology,of,war,slides.pdf>.

Карчевський М.В.,

перший проректор Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-2693-3592

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ DATA SCIENCE ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Data science визначається як набір фундаментальних принципів вилучення інформації та знань з даних [1]. Більш влучне визначення, на нашу думку, використовується у професійній сертифікаційній програмі «Аналіз даних від Google» – область досліджень, яка використовує необроблені дані для створення нових способів моделювання та розуміння невідомого [2]. Використання методології Data Science для досліджень в сфері протидії злочинності слід розглядати як перспективне та затребуване. Саме таке дослідження нами проведено. Його результатом став інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні» [3]. Довідник представлено у вигляді веб-застосунку, який інтегрує та дає можливість аналізувати дані, що містяться у звітах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації за 2013–2021 роки².

Слайди до виступу

Вхідні дані ми розглядаємо з усталених і найбільш поширених позицій правової науки. Зокрема, це стосується змісту використовуваних у дослідженні понять «кримінальне правопорушення», «обліковане правопорушення», «вирок, що набрав чинності» тощо. Розгляд процесу протидії злочинності зумовлений змістом аналізованих статистичних звітів. Певні події правоохоронні органи обліковують як такі, що потребують дослідження в межах кримінальних проваджень. У результаті досудового розслідування таких подій може бути прийнято рішення про скерування матеріалів провадження до суду. У такому разі можливі чотири варіанти: скерування матеріалів з обвинувальним актом, скерування клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, скерування клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, скерування клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру. Розгляд матеріалів провадження в суді закінчується набранням чинності певним судовим рішенням. Такі рішення також можуть бути чотирьох різновидів: про засудження особи, про виправдання особи, про застосування примусових заходів медичного характеру та про закриття

² У довіднику систематизовано щорічні статистичні звіти (2013-2021) Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації України: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (ОГП), Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання. Форма № 6 (ДСА); Звіт про склад засуджених. Форма № 7 (ДСА).

справи. Якщо особа визнається винною, реалізація кримінальної відповідальності може відбуватися в репресивній (призначення покарання) або ліберальній (звільнення від покарання) формах.

Збір даних відбувався в спосіб завантаження звітів, представлених на офіційних інтернет-представництвах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації України. Посилання на звіти додано до відповідних програмних скриптів. Виконання скриптів дає змогу отримати локальні копії вхідних даних. Трансформація даних у цьому дослідженні полягала в перетворенні звітів на дані, придатні для автоматизованого опрацювання («чисті» дані). На підставі аналізу особливостей структури вхідних звітів було розроблено скрипти очищення даних. Скрипти автоматизованої обробки створюють з отриманих на попередньому етапі «чистих» даних добірки та узагальнення для дальших візуалізацій. Візуалізація здійснюється знову ж таки через виконання скриптів, що використовують добірки, отримані на попередньому етапі, і стандартні бібліотеки графічного представлення даних.

Для виконання завдань дослідження використовувалася мова програмування R, середа розробки програмного забезпечення з відкритим вихідним кодом RSudio. Розробку оболонки веб-застосунку здійснено з використанням Shiny R – програмного середовища для створення інтерактивних програмних продуктів з графічним інтерфейсом на основі мови програмування R. В онлайн-додатках до цієї розвідки представлено вихідні дані, дані, придатні до автоматизованої обробки, програмні коди для отримання первинних даних, їх обробки й візуалізації [4].

Із позицій раціональної парадигми – оптимальний стан кримінального права визначається його відповідністю реальним соціальним потребам, відповідністю соціальних видатків на його реалізацію значимості та захищеності охоронюваних благ. При цьому до соціальних видатків належать не тільки матеріальні витрати на утримання правоохоронної та судової системи, а й інші соціальні наслідки застосування кримінального права – криміналізація суспільства, демографічні та соціально-культурні наслідки тощо.

Кримінально-правове регулювання здійснюється на двох рівнях – нормативному (законодавчому, правотворчому) та індивідуальному (правозастосовному), тобто включає як законотворення, так і правозастосування. Суб'єктами кримінально-правового регулювання на правотворчому рівні виступають Верховна Рада України, Конституційний Суд України (у частині визнання неконституційними окремих положень кримінального законодавства); на правозастосовному рівні – суди загальної юрисдикції [5].

Враховуючи зазначене, ефективним (у контексті прагматичної парадигми) кримінально-правове регулювання є тоді, коли обсяг фактичних соціальних витрат на його реалізацію відповідає обсягу необхідних соціальних витрат, зумовленому законотворчою та правозастосовною діяльністю у сфері кримінально-правового регулювання. Отже, ефективними

законодавчими рішеннями у сфері кримінально-правового регулювання слід вважати такі, які забезпечують баланс соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків, а саме того обсягу видатків, який держава та суспільство можуть виділити на забезпечення кримінально-правового регулювання. Ефективними рішеннями на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання слід вважати такі, які прийняті відповідно до чинного законодавства та вимагають здійснення соціальних витрат, що відповідають небезпечності конкретного вчиненого кримінального правопорушення [6; 7].

Ключові тенденції, що характеризують кримінально-правове регулювання в Україні в період із 2013 по 2021 роки, такі: зменшення кількості облікованих проваджень і засуджених осіб, зменшення суворості покарань, що призначаються (рис. 1)³.

Зменшення суворості покарань полягає у поступовому збільшенні частки штрафів у структурі призначених покарань. До 2016 року найчастіше призначалося позбавлення волі, але починаючи з 2016 року штрафи переважають, їх частка є найбільшою та складає від 38% до 50% (рис. 2).

Можна вважати, що все означене свідчить про стійке зростання ефективності національного кримінально-правового регулювання. Менш суворі покарання забезпечують більш результативну протидію злочинності. Є підстави прогнозувати далі стабільне зменшення злочинності. Водночас така гіпотеза пояснює далеко не всі встановлені характеристики національного кримінально-правового регулювання.

Найбільшу кількість осіб засуджено за кримінальні правопорушення проти власності, проти життя та здоров'я та сфері обігу наркотиків (рис. 3).

Серед засуджених за кримінальні правопорушення проти власності найбільшу кількість засуджено за крадіжку, грабіж та шахрайство (рис. 4). Динаміка засуджених за крадіжку, грабіж та шахрайство характеризується зменшенням частки засуджених за кримінальні правопорушення, вчинені у складі груп (рис. 5). За очевидної відсутності фактичних даних про зменшення частки групових посягань на власність, дана тенденція може свідчити про тривожне спрощення кримінально-правової протидії злочинним посяганням на власність. Сукупність судових рішень, все менше відбиває фактичні посягання на власність. До суду «доходять» переважно «прості» випадки вчинення посягань однією особою. Водночас більш небезпечні форми посягань на власність (вчинені групою осіб) не отримують відповідного представлення на рівні судових рішень.

Одна з гострих соціальних проблем – наркотизація. Динаміка засудження за кримінальні правопорушення, передбачені статтями 307 та 309. У 2013 році за незаконні дії, пов'язані зі збутом

³ Тут та далі наводитимуться візуалізації з інтерактивного довідника Карчевський М.В. Протидія злочинності в Україні: інфографіка [3], слайди до статті представлено у презентації, яка знаходиться у відкритому доступі за адресою.

наркотиків, було засуджено 3363 особи, а за подібні дії, але не пов'язані зі збутом – 12468 осіб. У 2021 році відповідні показники становили 7145 та 585 осіб відповідно (рис. 6). Тобто, якщо в 2013 році на один розглянутий у суді факт збуту наркотиків припадало чотири факти незаконних дій, не пов'язаних зі збутом, то у 2021 році відповідне співвідношення становило 1 до 12. Зрозуміло, що засудження за збут наркотичних засобів потребує якісно іншого рівня складності досудового розслідування та судового розгляду. З огляду на зазначене визнаємо, що динаміка протидії другій за поширеністю групі кримінальних правопорушень є такою, що свідчить радше про недостатню реалізацію публічного інтересу в належній кримінальній юстиції, ніж про зниження рівня відповідної злочинності.

В процесі дослідження правозастосовчого рівня кримінально-правової протидії корупції нами було встановлено, що протягом досліджуваного періоду суттєво змінилася структура засуджених осіб за кримінально-правовою кваліфікацією. Якщо до 2018 року більшість осіб засуджували за отримання неправомірної вигоди, то починаючи з 2018 року – за пропозицію неправомірної вигоди Абсолютні значення ще більш промовисті: у 2013 році за отримання неправомірної вигоди засуджено 731 особу, за пропозицію – 80; у 2021 році за отримання неправомірної вигоди засуджено 99 осіб, за пропозицію – 847 (рис. 7).

Процес був поступовим, відповідні тенденції зменшення/збільшення кількості засуджених осіб прослідковувалися протягом усього періоду спостережень. Крім того, за даними ДСА, починаючи з 2019 року серед засуджених за правопорушення, передбачені Розділом XVII Особливої частини (рис. 8), найбільшою є частка «працездатні, які не працювали і не навчалися». Розмір цієї частки збільшується від 34% у 2019 році, до 47% у 2021.

Чи означає це, що головною проблемою протидії корупції в Україні стала пропозиція неправомірної вигоди? Чи відповідають результати функціонування кримінальної юстиції реальній соціальній ситуації? Чи можна стверджувати, що соціальні ресурси, які виділяються на протидію корупції, використовуються раціонально?

Для відповіді на поставлені запитання ми провели розвідувальний контент-аналіз обвинувальних вироків за статтею 369 КК України, які було винесено в 2020 році та представлено в базі інформаційно-аналітичної системи «Закон-онлайн». За названими ознаками було встановлено 404 судові рішення. Перші п'ять мали майже тотожні обставини та стосувалися пропозиції неправомірної вигоди поліцейським (прикордонникам) під час виконання ними службових обов'язків у складі добових нарядів (охорона громадського порядку, виконання обов'язків на пункті пропуску через державний кордон тощо). У всіх судових рішеннях йшлося про угоду щодо визнання винуватості. Вироки ухвалили судді судів Чернігівської, Сумської, Луганської, Волинської та Рівненської областей [8]. Тотожність обставин і географічний розподіл

дають змогу розглядати отриману добірку судових рішень як репрезентативну для розвідувального аналізу.

Що ж до сформульованих запитань про відповідність фактичної судової практики соціальному запиту протидії корупції, вважаємо, що було отримано досить даних для негативної відповіді. Навряд чи сукупність актів застосування кримінального права, майже 4/5 якої являє собою засудження по угоді за пропозицією правоохоронцеві в складі добового наряду незначної неправомірної вигоди є такою, що відповідає соціальній потребі протидії корупції. У такому контексті зменшення кількості осіб, засуджених за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, навряд чи свідчить про високу ефективність кримінально-правової протидії корупції. Водночас, враховуючи, що корупція розглядається як одна з умов з найбільшим впливом на збільшення рівня злочинності [9], встановлені тенденції є достатньо тривожними.

Не менш болісна соціальна проблема – безпека дорожнього руху. За даними Національної поліції, із 2017 року в ДТП гине майже дев'ять–десять осіб щодня. За даними Державної судової адміністрації, аналогічний період характеризується зменшенням кількості засуджених осіб із 2300 до 1751 особи та збільшенням закритих справ із 1772 до 2278 (рис. 9). Майже дзеркальна та з огляду на специфіку показників «герметична» зміна. При цьому переважна частина справ закривається у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Знову ж таки, можна сформулювати непросте запитання: зафіксована статистикою зміна тактики кримінально-правового забезпечення безпеки дорожнього руху – це соціальний тренд, що свідчить про більшу схильність потерпілих від ДТП до примирення, чи статистика відображає зростання непрофесійності досудового розслідування та впливу неформальних практик під час судового розгляду?

Період спостережень охоплює 8 років війни з рф, з 2014 по 2021 рік і в цьому контексті значний інтерес представляє аналіз ефективності кримінально-правового регулювання в сфері основ національної безпеки. Здійснений нами аналіз дозволяє проаналізувати проблему під кутом відображеного у кримінальній статистиці практичного досвіду застосування норм, що містяться у першому розділі Особливої частини КК. Починаючи з 2014 року, щороку обліковується близько 500 проваджень щодо правопорушень, передбачених Розділом I Особливої частини КК. Така кількість дорівнює близько 0,1% від облікованих проваджень. Щороку за дані правопорушення засуджується до 200, частка серед всіх засуджених – від 0,1 до 0,3% (рис. 10).

Обліковуються головним чином провадження щодо правопорушень, передбачених статтями 110, 111 та 109 КК України. Переважна кількість засуджених – за злочини, передбачені статтею 110. 2019–2021 роки характеризуються найбільшою кількістю таких засуджених (рис. 11).

При цьому, судові рішення, пов'язані з використанням статей Розділу I Особливої частини КК характеризуються найменшим рівнем використання репресивної форми відповідальності серед усіх розділів Особливої частини КК. За період спостережень (2013–2014) середній рівень

використання репресивної форми склав близько 60%, у випадках засудження за злочини проти основ національної безпеки – 14% (рис. 12).

Починаючи з 2017 року, частка жінок серед засуджених за злочини, передбачені Розділом I Особливої частини КК, є найбільшою серед часток засуджених жінок за правопорушення, передбачені іншими розділами (рис. 13). За період спостережень частка жінок серед засуджених складає 12%, для злочинів проти основ національної безпеки – більше 50% (рис. 14).

Частка засуджених, які вчинили злочин у віці понад 50 років, є найбільшою для засуджених за статтями Розділу I, та складає 38% (рис. 15).

Частка засуджених пенсіонерів є найбільшою для злочинів, передбачених Розділом I Особливої частини, та складає 17%.

Отже, використання кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки характеризується:

- найнижчим рівнем використання реальних покарань – 14% (середній 60%);
- найбільшою часткою жінок серед засуджених – більше 50% (середній рівень – 12%);
- найбільшою часткою засуджених, які вчинили злочин у віці понад 50 років – 38%;
- найбільшою часткою пенсіонерів серед засуджених – близько 17%.

Необхідність ефективного кримінально-правового регулювання в сфері національної безпеки є очевидною. Наявний досвід: а) наочно демонструє небезпеку включення до сфери кримінальної юстиції діянь зі спірною суспільною небезпечністю; б) вкотре актуалізує проблематику нечітких формулювань заборон та необхідності законодавчої визначеності [10]; додає нових аргументів до дискусії щодо спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності [11]. Оновлення законодавства про кримінальну відповідальність має відбуватися в тому числі шляхом формулювання законодавчих запобіжників неефективного правозастосування. Можливо, є сенс не збільшувати обсяг кримінально-правового регулювання, а навпаки – скорочувати, фокусуючи зусилля правозастовчого рівня на дійсно небезпечних проявах

Наведені дані не вичерпують прикладів неоднозначних тенденцій фактичної практики кримінально-правового регулювання в контексті наявних соціальних потреб. Згадаймо, наприклад, зменшення кількості засуджених за незаконне поводження зі зброєю з одночасним збільшенням кількості закритих справ в умовах «чорного» ринку зброї, що зростає. Водночас звернемо увагу на загальну характеристику професійного дискурсу у сфері кримінальної юстиції. Досить усталеною є думка про те, що працівники правоохоронних органів проводять тривалу роботу щодо документування злочинних дій, а коли матеріали опиняються в суді, то використання неформальних практик дає змогу уникнути покарання. Не менш поширеною є й оцінка діяльності працівників правоохоронних органів як непрофесійної. Якість проведення досудового розслідування постійно падає, суди отримують такі матеріали, які унеможливають притягнення

до відповідальності й призначення справедливого покарання. Тобто професійна комунікація фокусується на перекладанні відповідальності за неефективні дії щодо протидії злочинності між суб'єктами кримінально-правового регулювання. Водночас проведене дослідження об'єктивно показує поступове зменшення суворості покарання, зменшення частки обвинувальних вироків і кількості облікованих кримінальних проваджень, які не завжди зумовлені об'єктивними процесами зменшення злочинності.

Отже, як антитеза до висловленої попередньо гіпотези про загалом позитивну оцінку тенденцій та прогнозу протидії злочинності, може бути сформульована така інтерпретація результатів дослідження: через відсутність конструктивної професійної комунікації правоохоронних органів, прокуратури та судів публічний інтерес у належному функціонуванні системи кримінальної юстиції реалізовується не цілком. Непрофесійні дії під час обліку кримінальних проваджень, досудового розслідування та судового розгляду істотно зменшують ефективність протидії злочинності. Розповсюдження непрофесійних дій створює широке корупційне поле, критично збільшуючи можливість уникнення покарання. Є підстави прогнозувати падіння рівня суспільної довіри до соціальних інститутів, які забезпечують дотримання законів, та, як наслідок, зростання злочинності.

На наше переконання, реальний стан справ почасти передають як перша, так і друга гіпотези. Дійсно, спостерігається певне зменшення рівня злочинності, але водночас фактично існують означені негативні процеси в сфері кримінальної юстиції. Мінімізація ризиків розвитку цих процесів, окрім традиційних заходів (законодавчих, організаційних, адміністративних, технічних, інфраструктурних тощо), передбачає передусім зміну фокусу професійної комунікації, що має бути скерована не на пошук «слабких ланок», а на ефективну реалізацію публічного інтересу належного функціонування кримінальної юстиції.

Висновки. Розв'язана рф війна проти нашої держави змінила всі соціальні процеси, не виключенням є й протидія злочинності. На кінець травня 2022 року структура облікованих проваджень істотно відрізняється від тенденцій, описаних раніше. Загальна кількість облікованих проваджень склала 130144. Кримінальних правопорушень проти власності – 40573 (31,2%, до 2022 року – близько 50%). Кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – 15096 (11,6%, до 2022 року – до 0,1%). Кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України – 7178 (5,5%, до 2022 року – до 0,2%). Водночас проблема ефективного кримінально-правового регулювання в умовах війни набуває ще більшої актуальності, перемога потребує раціонального використання соціальних ресурсів. Встановлені в процесі дослідження тенденції дозволяють сформулювати основні напрями розв'язання даної проблеми.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо:

1. Методологія Data Science може використовуватися для досліджень у сфері кримінально-правового регулювання.
2. Забезпечена цією методологією можливість здійснення відтворюваних досліджень істотно підвищує довіру до результатів наукової роботи.
3. Основні тенденції протидії злочинності в Україні можуть бути охарактеризовані наступним чином: разом з поступовим зменшенням кількості облікованих проваджень, зменшенням кількості засуджених осіб та пом'якшенням покарань, які призначаються, спостерігається недостатня реалізація публічного інтересу в належному, ефективному функціонуванні системи кримінальної юстиції та недостатність конструктивної професійної комунікації.
4. Існують ризики падіння рівня суспільної довіри до соціальних інститутів, які забезпечують дотримання законів, та, як наслідок, зростання злочинності.
5. Попередження розвитку встановлених негативних тенденцій та мінімізація відповідних соціальних ризиків потребує не тільки законодавчої та адміністративної роботи. Необхідні: раціоналізація протидії злочинності шляхом прийняття рішень на основі аналізу фактичного стану речей та їх впровадження у сферу практичної кримінально-правової політики; зміна фокусу професійної комунікації, вона має бути скерована на ефективну реалізацію публічного інтересу належного функціонування кримінальної юстиції.

Список використаних джерел

1. Provost, F., Fawcett, T. Data Science and its Relationship to Big Data and Data-Driven Decision Making. *Big Data*. Mar 2013.51-59. URL: <http://doi.org/10.1089/big.2013.1508>.
2. Foundations: Data, Data, Everywhere by Google. URL: <https://www.coursera.org/learn/foundations-data/home/info>.
3. Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні : інфорграфіка : інтерактивний довідник. URL: <https://karchevskiy.org/i-dovidnyk/>.
4. Вхідні дані, скрипти збирання, очищення, обробки та побудови візуалізацій для web-застосунку Карчевський М.В. Інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні (2013-2021)». URL: <https://github.com/Nickolay78/Combating-Crime-in-Ukraine-2013-2021>.
5. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. : Право, 2012. 266 с.
6. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Ефективність кримінальноправового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101–114.

7. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Досвід експертної оцінки кризових явищ у сфері кримінально-правового регулювання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 163–181.

8. Вирок від 06.05.2020 у справі № 733/359/20 Бахмацький районний суд Чернігівської області. Вирок від 22.09.2020 у справі № 585/1976/20 Роменський міськрайонний суд Сумської області. Вирок від 03.11.2020 у справі № 423/2591/20 Лисичанський міський суд Луганської області. Вирок від 17.12.2020 у справі № 162/686/20 Любешівський районний суд Волинської області. Вирок від 17.07.2020 у справі № 566/1640/19 Млинівський районний суд Рівненської області.

9. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280.

10. Загине́й-Заболотенко З. А. Визначеність vs невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.

11. Луценко Ю. В. Кримінальні та кримінальні процесуальні аспекти звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, підслідні органам безпеки. *Наше право*. 2018. № 2. С. 96–104.

Користін О.Є.,
головний науковий співробітник
НДЛ кримінологічних досліджень ДНДІ МВС України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

РОЗВИТОК СТРАТЕГІЧНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ КОМПОНЕНТИ НА ОСНОВІ «INTELLIGENCE»

Сучасні реалії для українського суспільства, перш за все, пов'язані з відкритою зовнішньою агресією, посяганням на державний суверенітет та територіальну цілісність. Але важливим є розуміння необхідності вже зараз формувати бачення майбутнього України.

Базовими засадами найближчого майбутнього для нашого суспільства є:

Україна вийде переможцем у цій війні;

український народ вкотре доведе свою соціально-політичну спроможність бути у фарватері суспільного розвитку та бути провідником фундаментальних цінностей у світі;

Збройні Сили України остаточно закріплять спроможності високого рівня оборони.

Водночас відбудова країни, її інфраструктури, подальший економічний розвиток, ефективне використання міжнародної допомоги та її антикорупційний захист, а також адекватна відповідь вимогам українського суспільства потребують високого рівня спроможностей сектору безпеки, правоохоронної діяльності.

Наші дослідження на основі ризик-орієнтованого підходу неодноразово вказували на те, що система кримінальної юстиції та діяльність правоохоронних органів зосереджуються на тактичному та частково оперативному впливі на ситуацію [1; 2]. За такої умови превенція залишається виключно декларативною, система безпеки реактивною і неспроможною щодо системних кримінальних загроз.

Сьогодні Збройні Сили України демонструють надзвичайну важливість забезпечення високого рівня спроможностей оборони країни. І декларативність, формалізація, бюрократизація, а в окремих випадках імітація діяльності є неприпустимими, а емоційно сприймаються «зрадою». Українське суспільство потребує від суб'єктів сектору безпеки кардинальних змін, довіри та адекватного інституціонального й суб'єктного забезпечення національного супротиву у війні з агресором.

Питання риторичне, чи забезпечить правоохоронна система необхідний рівень безпеки держави?

Саме у цьому контексті необхідно розглядати реформування сектору безпеки, розбудову моделі правоохоронної діяльності в Україні на основі світового досвіду, сучасних досягнень розвинених правоохоронних систем.

Ми неодноразово у минулому ставили акценти на необхідності «інтелектуалізації правоохоронної діяльності» і це є об'єктивною необхідністю, в основі якої відповідний цивілізаційний та технологічний розвиток.

І мабуть не випадково сучасна модель правоохоронної діяльності Intelligence-led Policing (ILP) [3], у своїй назві ключовим терміном використовує «*intelligence*».

Поняття, що передається англійським словом *intelligence*, має безліч різних визначень, залежно від контексту, культур, мов і традицій (*розум, розвідка тощо*). На підставі літератури з'ясовано також, що слово *intelligence* використовується одночасно для вказівки методології, структури, процесу і продукту. Поряд з тим, етимологічна характеристика поняття *intelligence* у контексті сутності сучасної моделі безпекової діяльності потребує відходу від однозначного елементарного перекладу, а обґрунтовує позицію більш широкого тлумачення.

Контекстний аналіз сутності моделі *intelligence* формує чітке розуміння значень понять *дані, інформація і знання*.

Дані – це необроблені і неінтерпретовані результати спостережень і вимірювань. Це прості спостереження, необмежені додатковими змінами, висновками чи думками. Дані можуть відноситись до місць злочину, характеристик способів вчинення злочину, зброї та підозрюваних.

У свою чергу *інформація* – це дані, вміщені в контекст і осмислені, що надає їм більшу актуальність і значимість. Це дані з більшою релевантністю. Інформація наділена сенсом і контекстом, і може бути неструктурована за своїм характером. Наприклад, інформація зі стенограми прослуховування може продемонструвати більш глибоке розуміння відносин між організатором теракту та співучасниками.

І на завершення знання – це інформація після її тлумачення і засвоєння. Коли людина додає власний досвід до інформації, вона (інформація) стає знаннями. У сучасних безпекових системах поняття «знання» увійшли до мови операційної діяльності.

Національна розвідувальна модель Великої Британії (The National Intelligence Model (NIM)) використовує терміни «активи знань» та «продукти знань», а в Норвегії застосовують модель на основі знань. Знання мають цінність саме тому, що фахівець дає інформаційний контекст, тобто певну конкретну інтерпретацію. Знання складно структурувати, зберігати або поширювати, вони також більш нематеріальні, ніж дані.

Таким чином, важливість того чи іншого підрозділу в організаційній структурі визначається не репутацією, а «знаннями». У свою чергу в умовах моделі *intelligence* звичайним, але центральним функціональним напрямом правоохоронного органу стає нарощування потенціалу *intelligence* та *знань*.

Продукти знань створюють умови щодо розуміння поведінки злочинця, але продукти *intelligence* мають генерувати дії, конкретні управлінські дії щодо протидії злочинній діяльності.

Тобто не завжди «знання» автоматично переходять у розряд управлінських рішень. Так само і управлінські рішення не завжди покладаються на *intelligence*. Ця проблема не є унікальною.

Для багатьох аналітиків розрив між продукуванням знань та продукуванням *intelligence* є суттєвим, вимагаючи від аналітиків вийти за межі опису і краще зрозуміти безпекове середовище та попит на аналітичний продукт. Щоб розвинути глибоке розуміння проблеми безпеки та загроз, інформація має бути поміщена в контекст та організована таким чином, щоб посадові особи, які приймають рішення, мали уявлення та робили висновки з наявної колективної мудрості. Знання можуть поглиблювати уявлення та розуміння, але вони повинні бути структуровані таким чином, щоб допомогти особам, які приймають рішення, розробляти план дій.

Intelligence, включаючи навіть опис злочинів, вчинених у минулому, створює певну проекцію безпекового середовища у майбутньому. Для підтвердження цього необхідним є вилучення одного з видів діяльності, який досить часто некоректно визначають як *intelligence* – підтримка розслідування (дії, що виконуються з метою збору достатньої кількості доказів для висунення обвинувачення), яка є цінною в контексті забезпечення ефективної правоохоронної діяльності, але вона відіграє другорядну роль і не є власне *intelligence*, незалежно від того, якими є функціональні обов'язки осіб, що її забезпечують.

Діяльність аналітиків переважно спрямована на використання наявних знань для прогнозування потенційних ситуацій; цей процес не є вже сталим та поширеним, нерідко аналітики та їхні керівники задоволені результатами звітів про наявні тенденції та динаміку загроз, абсолютно без будь-яких прогнозів; однак прогнозування є дуже важливим для тих, хто приймає рішення, адже часто вони також виконують і функцію ризик-менеджерів, на яких покладено відповідальність за розподіл ресурсів.

З іншого боку, керівники дуже часто доручають підлеглим неможливі для виконання завдання. При цьому вони не в змозі адекватно сформулювати свої вимоги та наміри, за звичкою шукають «правильні відповіді», такі собі ситуативні проекції конкретної дати, часу та місця вчинення потенційного правопорушення тощо. Якщо підлеглі дають менший за визначений обсяг інформацію – це вважається провалом.

Намір передбачення конкретної загрози краще було б замінити метою визначення майбутніх поведінкових патернів (зразків, шаблонів, моделей, систем) для посилення на проактивному компоненті. Перехід до формату *intelligence* був частково простимульований бажанням посилити проактивний підхід, який використовують, для ефективного запобігання деструктивним явищам замість традиційного реагування на вчинені протиправні дії. Для того, щоб вжити власне запобіжні заходи, і потрібен проактивний підхід. Проактивність, натомість, вимагає наявності компонента передбачуваності, якщо ми характеризуємо загрозу. Якщо діяльність є унікальним за своєю природою, ми навряд чи матимемо можливість визначити певні майбутні

події через те, що нам потрібна «історія», аналогічні інциденти, зв'язок між якими можливо простежити, встановивши певну залежність.

Значення патернів є особливо важливим, вони є «ядром» так званого першого закону *intelligence*: «Найбільш чітким індикатором потенційної злочинної діяльності є аналогічні дії, що вчиняються зараз».

Особи, які ідентифікували певні можливості та скористалися ними, будуть продовжувати доти, поки їх не зупинять, і таким чином можливо буде визначити патерн конкретної повторюваної діяльності. Стратегічний менеджмент патернів (обставини інцидентів та поведінкова специфіка) буде оптимальним форматом, на відміну від індивідуальних розслідувань.

Суто з аналітичної точки зору ідентифікація патернів (обставини інцидентів та поведінкова специфіка) є першим кроком на шляху до запровадження проактивного підходу. Навіть дескриптивний (описовий) аналіз патернів щодо вчинених у минулому злочинів може бути використаний для прогнозування майбутньої динаміки. Також існує думка, що безперервність ланцюга подій, які характеризують досліджуваний патерн, може бути порушена лише вжиттям відповідних заходів.

Інша складова комбінованого процесу прогнозування в контексті *intelligence* – вплив на тих, хто приймає рішення. Базовою при цьому є аксіома аналітичної розвідки: *аналітична розвідка, що не впливає на мислення того, хто приймає рішення, не є справжньою аналітичною розвідкою*. При цьому ніяким чином не применшується цінність підтримки процесу розслідування, надання консультацій та іншої, не менш важливої роботи, яку виконують аналітики, але аналітична розвідка – це процес формування знань.

Таким чином, враховуючи можливі варіанти перекладу поняття *intelligence* (розвідка, розум) та розглядаючи його в контексті сучасної моделі правоохоронної діяльності, яка базується на широкому упровадженні аналітики та проактивного характеру діяльності, важливим є сприйняття його саме як *аналітична розвідка*, поєднуючи розвідувальну діяльність з розумовою діяльністю щодо аналізу інформації та формування відповідної системи знань.

Однією із найважливіших передумов ефективної розвідувальної аналітичної діяльності є необхідність зрозуміти та визнати головну різницю між поняттями «аналітична розвідка» та «аналіз інформації». Лише тільки збір, форматування, реорганізація, візуалізація та презентація інформації не є аналітичною розвідкою, це лише аналіз інформації. Але, коли розвідувальна діяльність базується на аналітиці, результатом є дещо інше та більше, зокрема, аналітичний продукт із «доданою вартістю» для користувачів, у нашому випадку – правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Звіт про науково-дослідну роботу «Методологічні засади оцінювання гібридних загроз та ризиків у сфері громадської безпеки та цивільного захисту». № держреєстрації 0120U100239.
2. Користін О. Є. Стратегічний аналіз. Кримінальна юстиція та правоохоронні органи: загрози, ризики, вразливості. Київ (РНБО), 2021. 29 с.
3. Користін О. Є., Пефтієв Д. О., Пеньков С. В., Некрасов В. А. Довідник керівника поліції - поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою / ІЛР : навчальний посібник. К.: «Видавництво Людмила», 2019. 120 с.

Кріцак І.В.,

старший науковий співробітник НДІ з проблем досудового розслідування
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КРИМІНОЛОГІЇ ТА ЇЇ АКТУАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Нові глобалізаційні реалії постійно ставлять вимоги щодо коригування світоустрою, особливо в контексті збройної агресії проти України, цього інтенсивного й триваючого акту й маніфесту дегуманізації, що закономірно тягне за собою актуалізацію як утилітарних, так і духовно-сутнісних вимірів людського буття.

Є підстави стверджувати, що людство вступило у довгоочікувану епоху буремних подій – Апокаліпсису, описаного святим апостолом і євангелістом Іоанном Богословом, хоча, здавалось би, його чекали практично від перших віків християнства. Справді, часи, в яких ми живемо, ознаменовуються дивними глобальними потрясіннями, коли нівелюється людина, її духовне єство фальсифікується, викривляється, що тягне за собою й перекручення реальності, втрату ціннісних орієнтирів, непорушних гуманістичних принципів співжиття.

З огляду на це особливої значущості набуває звернення до ціннісних засновків розвитку кримінологічного знання і практик взагалі. Саме на таких підвалинах, на наш погляд, можливо вибудовувати відповідну правову, і зокрема кримінально-правову, кримінологічну політику держави у напрямі вироблення альтернативних видів покарань на засадах гуманізації суспільних відносин і відстоювання непорушних істин християнства, православ'я як найбільш древньої релігії українського народу.

Досягнення найкращих надбань світової культури, аналіз факторів і процесів, найбільш суттєвих явищ і станів – усе це впадає у поле зору кримінологічної науки, яка бере на себе місію представити нову парадигму і видову картину, типологію завтрашньої культури, позбавленої популізму, надмірного, суспільно небезпечного релятивізму, нігілізму. Етнокультурна спадщина кожного народу – неосяжна за своєю величиною ціннісно-традиційним постулатам. Однак спільним їх знаменником є обмеження деструктивних начал людської особистості на користь загального блага, на користь балансу індивідуального та колективного, на користь зрощення доброго та присікання потворного, небезпечного. Саме на цих засадах, як продукт культури, має сприйматися сучасна кримінологія та її соціальне призначення. Бачення форм майбутньої культури, підведення людських станів до високих духовних стандартів, вихолощення зла викликає бунт, а з іншого боку – повагу у баченні високості істин про людське єство, що відкриваються у кримінологічних дослідженнях.

Така, визнаємо, неакадемічна картина сучасної кримінології переконує у необхідності вироблення її універсальної парадигми у найрізноманітніших сферах людської діяльності. Подібна єдність на засадах істинності, поєднання високих мистецьких, інколи духовно-екзистенційних, а також суто доктринальних начал робить сучасну кримінологію унікальною у своєму роді і самодостатньою, коли відповідний рівень науковості відкритий для кожного бажаючого, хто хотів би спробувати себе у кримінологічній науці та приєднатись до співпраці у висвітленні її інших видових культурних форм.

Сьогодні спостерігається контраверсійна тенденція до уніфікації та, водночас, диференціації культур, передусім на смисловому рівнях. Це не може не відображатися і на українських кримінологічних і кримінально-правових дослідженнях, що до певної міри є фактором ризику та ставить перед дослідником вимогу збереження ціннісно-смислового ядра кримінологічного мислення та науково-дослідної, кримінально-превентивної діяльності. На жаль, спостерігається, що цінності західної цивілізації, за які в тому числі воює Україна, часто нехтуються розвиненими представниками цієї ж цивілізації. Тому, формуючи кримінологічну аксіологію, як складову юридичного мислення, варто залишатися на позиціях автентичної відданості, поєднання традиційного та інноваційного в межах власного проєкту майбутнього, що змушує ставити питання в тому числі про переосмислення засад суспільного договору, про зміст та межі категорії «ми» в масштабі концепту «Україна». Переконані, що базовим орієнтиром у цьому пізнавальному та конвенційному русі має бути визнання ключових цінностей, як елементів кримінологічного мислення, ідеології та політики української держави.

Некрасов В.А.,
офіцер підрозділу МПЗ ТрО ЗСУ,
професор кафедри кримінології та кримінально-
виконавчого права Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ (РОП) У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Процес формування сучасного правоохоронця (детектива (слідчого, оперативного працівника) вимагає глибоких знань методології аналізу ризику, складної системи «правоохоронець – кримінальне явище», як сучасного інструментарію управління безпекою.

Хоча в широку практику протидії злочинності принципи РОП ще не увійшли, вони одержали визнання в розвинених країнах при вирішенні проблем безпеки в суспільстві. *Широке впровадження цієї практики в діяльність усіх правоохоронних органів це прояв здатності держави вирішувати проблеми, що мають системний характер.* Розглядати злочинність саме як кримінальну загрозу, а діяльність правоохоронних органів через призму спроможності державних інститутів щодо відвернення її проявів, допомагає сформувати принципово інші підходи до системи організації роботи правоохоронного сектору, зокрема в питаннях досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності. У такому випадку реалізація превентивної функції в діяльності правоохоронних органів, що спрямована на мінімізацію кримінальних ризиків, стає цілком реалістичним проєктом. Він матиме значний економічний ефект, у зв'язку з тим, що містить інструменти, що спрямовані на відвернення потенційної кримінальної загрози або мінімізації її впливу, не допускає настання або мінімізує вплив негативних наслідків (спричинення збитків) тощо.

Виникнення нових видів злочинів, способів їх вчинення, масштаби їх розповсюдження вимагає і нових методів управління, адекватних цим викликам. Використання РОП в питаннях протидії злочинам у сфері економіки передбачає превентивне втручання в процеси, що відбуваються у кримінальному середовищі (місці), що створює передумови таким злочинам, з врахуванням рівня розвитку науки і технологій, з метою мінімізації ризиків. Такий підхід може дати десятикратну економію коштів на збереження безпеки та ліквідацію негативних наслідків надзвичайних криміногенних ситуацій.

Основним питанням теорії і практики відвернення кримінальних загроз в економіці є підвищення спроможності державних інституцій в цьому аспекті. Порядок пріоритетів при розробці будь-яких Стратегій розвитку вимагає, щоб вже на перших стадіях їх розробки або побудови системи, наприклад економічної безпеки, наскільки це можливо, були включені елементи, що мінімізують ризики вчинення кримінальних, зокрема корупційних, правопорушень.

На жаль, це не завжди можливо. Якщо ідентифіковану загрозу неможливо відвернути повністю, необхідно знизити ймовірність ризику до прийнятного рівня шляхом вибору відповідного рішення. Досягти цієї мети, як правило, в будь-якій системі чи ситуації можна кількома шляхами:

усунути джерело ризику, наприклад усунути з ринку організовані групи та злочинні організації (– далі ОГ та ЗО) як суб'єктів суто професійної кримінальної економічної діяльності, або мінімізувати ризик запровадивши правила та форми ведення господарської діяльності, а також системи адміністрування податків, зборів, митних платежів, з прийнятним ризиком (останнє це не інституціональна функція правоохоронного органу);

використовувати штучний інтелект з метою моніторингу загроз, прогнозування ризику та превентивного реагування на загрози;

підвищити спроможність державних інституцій з мінімізації ризиків, розробити концепцію (структури) ризик-менеджменту, процесу управління ризиками, проводити моніторинг виконання необхідних дій, постійно вдосконалювати ризик-менеджмент;

застосовувати заходи організаційно-управлінського характеру, інтегрувати політику ризик-менеджменту в загальну політику правоохоронного органу, встановити відповідальності та повноваження «власників ризиків» в системі ризик-менеджменту, запровадити протоколи ідентифікації ризику, формувати в такому ключі кадрову політику тощо.

Як правило, для підвищення рівня економічної безпеки завжди використовується комплекс цих заходів та засобів.

Для того щоб надати перевагу конкретним заходам та засобам або певному їх комплексу, порівнюють витрати на ці заходи та засоби і рівень зменшення шкоди, який очікується в результаті їх запровадження.

Такий підхід до зменшення ризику зветься управлінням ризиком.

Враховуючи вищезазначене можна сформулювати правила ризик-менеджменту економічної безпеки, що забезпечується в межах компетенції правоохоронним органом:

реагувати на ризики в межах інституціональних можливостей уповноваженого правоохоронного органу;

враховувати наслідки ризику будь-якого втручання в систему господарських відносин між бізнесом та державою;

втрати у разі реалізації загрози економічної безпеки повинні співвідноситись з витратами на її додання або мінімізацію. Модель індексу витрат, що очікуються базується на вартості витрат у системі порівняно з вірогідністю втрат. Індекс втрат, що очікуються, у разі свідомого не реагування на ризик або відсутності можливості такого реагування;

мати декілька варіантів впливу на ризики економічної безпеки;

приймати рішення щодо впливу на ризик лише у разі відсутності сумніву.

В тексті Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» 2021 р. (п.7 ч.1 ст.1, ст.12) [1], нами було запропоновано використовувати наступну редакцію поняття **РОП** – *це визначення (виявлення), оцінка (переоцінка) та розуміння ризиків, а також вжиття відповідних заходів щодо управління виявленими ризиками у спосіб та в обсязі, що забезпечують мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня.*

РОП є одним з найважливіших інструментів для побудови ефективної програми протидії злочинності в економіці. Розуміння цих ризиків і пов'язаних з ними факторів надає змогу вживати більш ефективних і дієвих заходів з метою унеможливлення криміналізації економіки. Ризики мають динамічний характер, тому управління ризиками має здійснюватися безперервно. Необхідно, щоб присвоєні рівні ризику відповідали дійсно наявним ризикам, відображали реальну картину, і представляли ефективний метод оцінки.

Цикл РОП щодо протидії злочинності у сфері економіки включає наступні дії:

- 1) виявлення джерел ризику та факторів впливу, етапів бізнес-процесів або кримінального циклу за яких виникає ризик, ідентифікація всіх можливих ризиків економічної безпеки;
- 2) оцінка рівня окремих ризиків економічної безпеки та втрат, що очікуються, у разі не реагування на ризик або відсутності можливості такого реагування;
- 3) визначення прийнятного рівня ризику;
- 4) розробка та вжиття заходів з мінімізації ризику;
- 5) оцінка підходів та заходів з мінімізації ризику.

Побудова концептуальної моделі економічної безпеки можлива лише на основі вибору науково обґрунтованого переліку кількісних показників, які є індикаторами ризиків і сигналізують про посилення вірогідності (наближення часу) виходу криміногенної ситуації в економіці за межі контрольованої. При цьому мають значення не самі показники, а їх відхилення від порогових рівнів. Порогові значення індикаторів ризиків – це такі граничні величини, наближення до яких сигналізує про зниження рівня економічної безпеки, а перевищення граничних, або порогових, значень – про настання неконтрольованої ситуації. Вибір показників залежить від тривалості періоду, протягом якого потрібно оцінити ризики та виявити загрози економічної безпеки. У контексті зазначеного потребує зміни підходів до вивчення явищ (оцифровувати явища потрібно у спосіб, що забезпечує можливість його аналізу за допомогою штучного інтелекту).

Аналітики та детективи повинні знати і розуміти наявні ризики економічної безпеки на національному та секторальному рівнях, а також на рівні діяльності відповідного територіального управління уповноваженого правоохоронного органу. При оцінці ризиків повинні враховуватися результати Комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки, Оцінювання загроз організованої злочинності в економіці (SOCTA), рекомендацій ОЕСР, а також Типологічні дослідження БЕБУ у сфері економічної безпеки та інших доступних джерелах.

При присвоєнні високого рівня ризику уповноваженим правоохоронним органом застосовуються спеціальні заходи, які обираються в залежності від інституціональних можливостей уповноваженого правоохоронного органу, а саме:

1. Превентивні заходи впливу (оголошення офіційного застереження про ризиковість операцій, постановка на оперативно-превентивний облік, перевірка фінансового та майнового стану (складання фінансового профілю), покладання судом обов'язків;
2. Застосовуватися спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (наприклад: види санкцій зазначені у ст. 4 Закону України «Про санкції»);
3. Заходи оперативно-розшукового впливу з руйнування кримінальних бізнес-моделей та нейтралізації впливу ОГ та ЗО на зовнішнє середовище (проведення операцій під прикриттям, використання оперативних джерел інформації та інших оперативно-розшукових заходів обумовлених задумом превентивної тактики оперативно-розшукової діяльності);
4. Опосередковані заходи впливу, в межах повноважень інших державних органів (наприклад: Державна служба фінансового моніторингу України – виявлення та блокування фінансових операцій), зокрема контролюючих (наприклад: Державна податкова служба України – блокування податкових накладних тощо), правоохоронних (притягнення до відповідальності за інше незначне правопорушення) тощо;
5. Кримінально-правовий вплив в межах досудового розслідування (притягнення до кримінальної відповідальності правопорушника).

Для правопорушників або сфери злочинної діяльності з низьким рівнем ризику застосовуються спрощені заходи превентивного або адміністративно-правового впливу.

Концепція використання РОП у правоохоронній практиці є прогресивною, тому що вона є розвитком формули Ч. Беккарія: «злочину краще запобігти, ніж потім карати за нього» [2, с. 222]. Цю формулу можна модернізувати так – для протидії злочинності кризового типу в економіці потрібні реформи дозвільної системи, системи ліцензування, процедур входження та виходу з бізнесу, сфери державного нагляду та контролю, освіти та забезпечення доступу бізнесу до дешевих кредитів та ін., які б мали антикримінальний ефект, зокрема: 1); створювали умови для розвитку підприємництва. Забезпечували б здатність держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики економічній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз; 2) забезпечували б адекватне застосування засобів превентивного впливу та кримінально-правового захисту суспільних відносин, які охороняються законом про кримінальну відповідальність.

Список використаних джерел

1. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2021, № 23, ст. 197). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
2. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях : пер. с итал. Київ, 2014. 240 с.

Поклад В.І.,
доцент Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
кандидат філософських наук, доцент

СОЦІАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Прогнозування, як наукове передбачення майбутніх станів, тенденцій та закономірностей, є важливою складовою ефективного управління. Та у вітчизняній кримінологічній науці прогнозування злочинності залишається одним з найменш розроблених напрямків. Зокрема, як зауважує А. Бова, «...попри значну кількість різноманітних робіт щодо кримінологічного аналізу злочинності, кількісні прогнози злочинності та відповідні прикладні методики публікуються вкрай рідко» [1, с. 65].

Кримінологічне прогнозування не може бути реалізованим у відриві від соціального прогнозування, однак в Україні більшість прогнозів злочинності формується на даних переважно кримінально-правової статистики. Навіть при використанні такого сучасного методу як моделювання [2, с. 180].

З точки зору А.П. Закалюка, базовими для прогнозів, які складаються в Україні, є викривлені відомості щодо злочинності та неповні відомості про її причини і умови, через що показники прогнозів потрібно сприймати як умовні. Вчений зробив висновок, що за даних умов прогнозування результатів запобіжної діяльності практично не можливе [3, с. 361–362].

Ситуація ускладнюється ще й неповнотою статистичної інформації про найважливіші суспільні процеси (економічний розвиток, чисельність населення, його доходи) внаслідок значної частки тіньової економіки, залученості до неформальної економічної діяльності, трудової еміграції, значної кількості внутрішньо переміщених осіб та біженців тощо [1, с. 67]. Про що можна говорити, коли останній перепис населення проводився більше 20 років тому!

Тим не менше, практично кожна наукова публікація з проблем кримінологічного прогнозування наголошує на необхідності урахування суспільних процесів. Але це залишається на практиці ритуальною фразою, хоча будь-який прогноз злочинності є оцінкою криміногенних наслідків управлінських рішень.

Прогнозування злочинності має дати відповіді на питання щодо основних показників злочинності (рівень, структура, характер, динаміка) у майбутньому та її детермінантів [4, р. 340]. Передбачення показників, на нашу думку, є останнім кроком прогнозування. Йти треба від розуміння найзагальніших процесів. Що буде із суспільством через певний період? Яка з характеристик суспільної динаміки виявиться найвагомішою криміногенною детермінантою?

Безумовно, найважливішим суспільним явищем, що визначає зараз усі сторони соціального буття в Україні, є війна. Агресія Російської Федерації проти України негативно впливає на морально-психологічний, соціально-економічний, політико-правовий стан соціуму. Характеристика війни як негативного соціального явища має бути домінантною при описі прогностного фону (процеси і явища, які впливають на об'єкт прогнозування) як необхідного елементу типової методики прогнозування [5].

У характеристиці нинішньої воєнної ситуації присутні процеси та явища, що мають криміногенне значення. Уявляється можливим диференціювати їх на первинні та вторинні криміногенні фактори. До першої групи можна віднести безпосередні злочини, пов'язані з війною (вбивство людей, мародерство, руйнування об'єктів цивільної інфраструктури тощо), до другої – поширення зброї, масові вимушені міграції, погіршення матеріального стану громадян, посттравматичний синдром і таке інше.

Зрозуміло, що неможливо прогнозувати майбутній стан злочинності без побудови спочатку пошукового прогнозу тенденцій ходу і характеру воєнних дій та їх соціальних наслідків. Традиційна лінійна екстраполяція існуючих тенденцій навряд чи буде коректною. Ситуація дуже мінлива. Найбільш адекватним, на нашу думку, буде використання сценарного прогнозування, специфіка якого полягає в одночасному розгляді декількох варіантів розвитку з характерними для кожного з них можливостями і ризиками, суб'єктивними й об'єктивними, внутрішніми і зовнішніми факторами, критеріями й індикаторами [6, с. 82]. Власне, сценарний підхід є елементом методики побудови будь-якого пошукового прогнозу при визначенні шкали можливостей майбутнього стану об'єкта прогнозування. Як правило, використовується три основні варіанти майбутнього – «поліпшення», «збереження» та «погіршення» (з додаванням проміжних позицій для більшої чутливості шкали). Але потім основою для нормативного прогнозу (бажаного майбутнього) стає найвірогідніший варіант з виведенням «за дужки» інших можливостей.

Наша ситуація великої невизначеності соціального майбуття потребує врахування всіх варіантів майбутнього (як мінімум – екстремальних). У разі сценарного аналізу формуються допоміжні сценарії можливих варіантів майбутніх подій. І у межах кожного сценарію формулюються найбільш прийнятні щодо потенційних ризиків стратегічні альтернативи [6, с. 83].

Прогнозування злочинності в умовах війни має реалізовуватись за таким алгоритмом:

1. Розробка пошукового прогнозу основних тенденцій розвитку воєнної ситуації (з використанням сценарного підходу).
2. Визначення соціальних наслідків за кожним з основних сценаріїв.
3. Визначення первинних і вторинних криміногенних факторів та їх індикаторів (відповідно до кожного із сценаріїв).

4. Розробка кількох сценаріїв нормативного прогнозу злочинності.

Список використаних джерел

1. Бова А. А. Методичні проблеми прогнозування злочинності. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. конф., Київ, 25 берез. 2016 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 65–68.
2. Ларченко М. О. Кримінологічне прогнозування як методологічна проблема. *Актуальні проблеми публічного права* : збірник тез Всеукраїнської наукової інтернет-конференції, присвяченої 120-річчю університету, м. Київ, 24–26 квітня 2018. Київ, 2018. С. 179–190.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
4. Шкелебей В. А. Характеристика та значення кримінологічного прогнозування злочинності. *Asian Journal of Scientific and Educational Research*. 2016. Vol. XI. P. 337–343.
5. Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования. Київ : Вища школа, 1981. 311 с.
6. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Про сценарний підхід і його проблемні поля у сфері кримінологічного аналізу. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 80–88.

Свиридюк Н.П.,
заступник завідувача НДІ кримінологічних досліджень та
проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
доктор юридичних наук, професор

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ЗАГРОЗ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Сучасні реалії для українського суспільства, перш за все, пов'язані з відкритою зовнішньою агресією, посяганням на державний суверенітет та територіальну цілісність. Поряд з цим, відкрита війна проти України супроводжується низкою заходів інформаційного, економічного, політичного та кримінологічного характеру, які прийнято сприймати як гібридні загрози, що руйнують суспільство, владу, економічні відносини та соціально-культурні зв'язки з середини, сприяючи тим самим воєнній агресії в цілому. Досліджуючи гібридні загрози у сфері цивільної безпеки в Україні, нами було доведено, що найзначніші ризики поширення гібридних загроз стосуються, з-поміж іншого: діяльності незаконних збройних формувань – 56%; незаконного обігу ЗБВ (зброї, боєприпасів, вибухових речовин) – 54%; появи нових злочинних схем в економічній сфері – 42%; діяльності злочинних угруповань, спрямованих на поглиблення кримінального стану та дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні – 41%; експорту на територію України агресором представників кримінального світу – 41% [1; 2]. Важливим щодо адекватності протидії злочинності в умовах війни та з урахуванням її гібридних форм, є достатньо об'єктивне розуміння детермінації злочинності і особливо в організованих формах прояву.

Окремим науковим і прикладним проблемам протидії злочинності в Україні останнім часом приділяється значна увага. У різні роки вони були предметом монографічних досліджень та дослідницьких проєктів багатьох відомих учених. Водночас, актуальним сьогодні є вивчення та впровадження зарубіжного досвіду розвинених правоохоронних систем щодо протидії організованим злочинності на основі застосування розвідувальної аналітичної компоненти та використання сучасного інформаційно-аналітичного інструментарію.

Сучасна криміногенна ситуація в Україні – якісно новий феномен як за масштабами злочинних проявів, так і за ступенем їх руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, права і свободи громадян. За останні роки відбулася трансформація злочинності в нашій країні, зросла кількість організованих злочинних формувань, які мають чітку ієрархічну структуру, використовують новітні технічні засоби забезпечення протиправної діяльності, протидії правоохоронним органам. Організовані злочинні угруповання перетворилися на симбіоз ділків тіньової економіки, озброєних груп, що обслуговують їх, та корумпованих державних службовців різних рівнів. Саме ослаблення державного контролю за ситуацією в країні дає можливість криміналітету задавати тон, диктувати свої правила поведінки, ідеологію, субкультуру, лобіювати

вигідні їй правові, організаційні і тактичні рішення легітимної влади, здійснювати активну протидію правоохоронним структурам. Для організації злочинної діяльності вони оперують значними грошовими ресурсами, які, зокрема, використовуються для підкупу державних службовців, працівників правоохоронних органів, залучення фахівців різних галузей для створення ефективних механізмів, технологій, способів та схем вчинення злочинів тощо. Ситуація значно погіршується у зв'язку з активізацією агресивних проявів тероризму та екстремізму [3].

Світовою практикою докладалося немало зусиль, результатом яких були значні успіхи щодо кримінального переслідування організованих злочинних угруповань. Свого часу Стієр і Ричардс зазначали, «...прокурори та слідчі, які переймалися організованою злочинністю, вважали, що коли кожна особа зі списку особливо небезпечних злочинців буде знаходитися за ґратами, то тільки цей один факт паралізує організовану злочинність та усуне її корупційний характер... Втім повільно, але впевнено практики та теоретики зрозуміли, що організована злочинність має регенеративний характер... і тому правоохоронні органи почали зосереджувати свої зусилля на джерелах її існування та впливі на неї...» [4]. Тобто, висновком стало те, що правоохоронна діяльність стосовно організованої злочинності повинна зосереджуватись не на окремих учасниках, які мають бути покарані за конкретні правопорушення, а на більш широких аспектах кримінальної поведінки та субкультури оргзлочинності. Саме тому в 1983 році Дінтіно та Мартен зазначили, що розвідувальна аналітика залишається єдиним раціональним засобом вирішення проблеми організованої злочинності [5].

Поглиблюючи розуміння зазначеного, важливим є розуміння впровадження та розвитку довготривалої компоненти розвідувальної аналітики, саме стратегічного бачення щодо організованої злочинності. «Для отримання значних результатів розслідування повинні бути складовою загальної стратегії, яка націлена не лише на покарання окремих осіб і окремих підприємств; розслідування мають спиратися на поінформоване розуміння проблеми організованої злочинності, яка вирішується, та повинні враховувати довгострокові наслідки як конкретної ухваленої стратегії, так і повсякденної оперативної роботи з виконання цієї стратегії» [6].

Розвідувальна аналітика стратегічного рівня забезпечує ефективність майбутніх розслідувань, розуміння тих процесів, які відбуваються у злочинному середовищі, з'ясування умов формування та існування злочинних формувань, обраних ними механізмів вчинення злочинів, рольової участі у цьому процесі кожного учасника злочинного угруповання, руху тіньових та певних легальних фінансових потоків, які є підґрунтям існування цих угруповань або навпаки предметом їх злочинних інтересів, функціонування інфраструктури організованої злочинності тощо, водночас, вивчає її еволюцію, сфери впливу та фактори поширення [7].

Організована злочинність є суттєвою проблемою для всіх країн. Це не тільки проблема у національній правоохоронній діяльності, яка підриває державну безпеку, але також має потенціал

для впливу на інші важливі галузі безпеки людини, будь-то соціальна, політична, економічна чи екологічна сфера [8].

Наразі показовим є багаторічний цикл політики щодо реагування на тяжкі злочини та організовану злочинність [9], розроблений у 2010 році ЄС з метою послідовного та методичного усунення найбільш важливих кримінальних загроз шляхом ефективного співробітництва між відповідними службами країн-членів, установами й органами ЄС. Даний підхід був затверджений Радою ЄС у грудні 2010 року [10].

Початком реалізації зазначеного циклу політики ЄС стало створення Оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA – *Serious and Organised Crime Threat Assessment*), в рамках якого Європол формує аналітичні висновки, які трансформуються в політичні пріоритети, стратегічні цілі та оперативні плани дій ЄС. Важливим є зв'язок між висновками Оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA) та визначенням цілей і планів [11].

Відповідно до вимог SOCTA є стратегічним звітом, який оцінює та приділяє особливу увагу в боротьбі з тяжкими злочинами та організованою злочинністю в ЄС. Звіт SOCTA містить аналіз та оцінку вразливих сфер та специфічних регіонів країн-членів, на контролювання яких направлена діяльність злочинних груп. Крім того, SOCTA містить детальний аналіз сфер злочинної діяльності, окремо організованих злочинних угруповань (ОЗУ), у тому числі методи діяльності та інфраструктуру, що використовується. Загальний вплив на суспільство тяжких злочинів та організованої злочинності також є предметом аналізу та відображення у Звіті SOCTA. Усе це реалізується на основі розробленої чіткої та прозорої методології. Сформована методологія SOCTA акцентує увагу на визначенні основних загроз та ризиків в послідовній боротьбі з тяжкими злочинами та організованою злочинністю в ЄС.

У свою чергу, починаючи з 2016 року, в Україні з'являються одночасно різноманітні ініціативи щодо впровадження відповідної методології Європолу SOCTA в правоохоронній системі. Ключовою стала ініціатива Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (далі – КМЕС), на платформі якої було створено міжвідомчу робочу групу з вивчення методології та впровадження SOCTA в Україні. Представники робочої групи приймали участь у навчальних візитах до Європолу та в семінарах, що проводились представниками Європолу в Україні. Започатковано процес адаптації до українських реалій методології Європолу SOCTA реалій згідно нормативно-правової бази та специфіки правоохоронних органів.

Висновки. Розуміючи масштаби і наслідки організованої злочинності, а також необхідність реалізації ефективних стратегій щодо зведення до мінімуму такої злочинної діяльності, абсолютно необхідною стає національна відповідь. Реалізація процесу національного оцінювання ризиків організованої злочинності забезпечить краще та більш глибоке розуміння пов'язаних із цим проблем і методів роботи, що використовуються злочинцями у певний період часу. Важливо

розуміти загальну картину загроз і шкоди, пов'язаних із організованою злочинністю, її вплив (на міжнародному, національному та місцевому рівні) і те як вона змінюється та розвивається. Не менш важливо, що це буде адекватною відповіддю організованих злочинності, визначаючи пріоритетні напрями правоохоронної діяльності. Це також дозволить розробити та реалізувати більш ефективні та скоординовані стратегії, які будуть ефективніше запобігати і забезпечувати розслідування організованої злочинної діяльності. Це дозволить державі та її правоохоронним органам зайняти найвищу сходинку щодо вирішення проблеми організованої злочинності, з більшою вірогідністю забезпечити відповідний рівень безпеки в суспільстві та підвищити суспільну довіру.

Список використаних джерел

1. Звіт про науково-дослідну роботу «Методологічні засади оцінювання гібридних загроз та ризиків у сфері громадської безпеки та цивільного захисту» (№ держреєстрації 0120U100239).
2. Kovalchuk T. I., Korystin O. Y., Sviridyuk N. P. Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 163–175.
3. Ковальчук Т. І., Користін О. Є., Свиридчук Н. П. Гібридні загрози у секторі цивільної безпеки в Україні. *Наука і правоохоронна*. 2019. № 3 (45). С. 69–79. DOI: 10.36486/np.2019308
4. Stier, Edwin and Peter, Richards (1986). «Strategic Decision Making in Organized Crime Control; The need for a Broadened Perspective», Major Issues in Organized Crime Control. Washington, DC: National Institute of Justice.
5. Dintino, Justin and Frederick T-Martens (1983). Police Intelligence Systems in Crime Control. Springfield, IL.
6. Goldstock, Ronald (1986). «Operational Issues in Organized Crime Control» Major Issues in Organized Crime Control. Washington DC: National Institute of Justice.
7. Peterson, Marilyn B. (1994). «Intelligence and Analysis within the Organized Crime Function», Handbook of Organized Crime in the United States, Robert J. Kelly, Ko-Lin Chin and Rufus Schatzberg, editors. Westport, CT: Greenwood Press.
8. The evolving challenge of transnational organized crime, *Trends in Crime and Justice*, 2005 (UNODC/UNICRI). P. 25–54.
9. 15358 / 10 COSI 69 ENFOPOL 298 CRIMORG 185 ENFOCUSTOM 94. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15358-2010-INIT/en/pdf>.
10. Serious and Organised Crime Threat Assessment 2017 (SOCTA): Updated methodology November 2015], Brussels, 11 December 2015.
11. Europol. URL: www.europol.europa.eu/index.asp?page=publications&language.

Шакун В.І.,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України

АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ

На початку 2014 року Україна постала перед низкою принципово нових викликів і загроз, наслідком яких стали анексія Автономної Республіки Крим та часткова окупація районів Донецької і Луганської областей.

Скориставшись суттєвими прорахунками тодішньої влади до зміцнення обороноздатності держави та байдужим ставленням міжнародного співтовариства росія під виглядом проведення так званої «спеціальної військової операції» розпочала відверті воєнні дії на суверенній території України, що набули небаченого масштабу в післявоєнній Європі. Зокрема, нехтуючи загальноприйнятими правилами і звичаями війни, держава-«агресор» знищує цивільну інфраструктуру, що призводить до чисельних жертв серед мирного населення, експропріації державної та приватної власності, порушення економічного й митного простору України, її військові гвалтують, грабують та вбивають мирних жителів.

Пошук нових шляхів і відповідей на виклики й випередження гібридних загроз в умовах зовнішньої агресії та внутрішньої нестабільності, обумовлює створення механізму відновлення України від наслідків війни. Такий механізм має передбачати протидію загрозам у всіх сферах, зокрема військовополітичній, економічній, правоохоронній, соціальній, інформаційній, етнокультурній, екологічній тощо.

Правовою основою механізму відновлення України від наслідків війни є, зокрема, Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022 [1], яким створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни, основними завданнями якої є:

розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої військової інфраструктури та житла, енергетики, зв'язку, військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини;

визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди;

підготовка стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.

З метою реалізації вищеназваного Указу Президента України Національна рада розробила План відновлення України та 4 липня 2022 року представила його на обговорення міжнародного співтовариства на конференції у Луганно. Позитивно оцінивши основні положення Плану відновлення, учасники конференції, висловили низку зауважень та пропозицій, спрямованих на удосконалення його змісту, термінів, виконання та економічного обґрунтування. Висловили пропозиції щодо визначення шляхів реформи судової гілки влади, удосконалення структури та повноважень органів кримінальної юстиції тощо.

Тим часом, визначаючи основні напрями Плану відновлення України, його автори обійшли увагою весь аспект проблем злочинності та її попередження, зосередившись лише на запобіганні корупції. Тим часом, кримінологічна наука використовує для досліджень специфічний міждисциплінарний зріз даних, що дають можливість зрозуміти, описати, пояснити, спрогнозувати і попередити протиправну поведінку, яка нерідко переростає у кримінальне правопорушення. Злочинність впливає практично на всі сторони життя суспільства та його сталий розвиток. Як самостійна юридична наука, кримінологія узагальнює досягнення багатьох інших наук. На наш погляд, план має бути доповнений заходами щодо попередження злочинності та протидії її окремим видам на основі досягнень української та зарубіжної кримінологічної науки, враховуючи поствоєнний синдром у суспільстві.

Звісно, що такі пропозиції мають ґрунтуватися на всебічному аналізі злочинності в Україні, який, до речі, за часів незалежності жодного разу не проводився. Ми не беремо до уваги окремі фрагментарні дослідження вчених-кримінологів, які досліджували злочинність в Україні на власному ентузіазмі й обмежених можливостях. Тим часом, саме на основі аналізу мають прогнозуватися можливі правопорушення, надаватися рекомендації законодавцю щодо своєчасного встановлення кримінальної відповідальності за діяння, які у найближчому або віддаленому майбутньому слід визнати кримінальними правопорушеннями. За таких умов, суспільство зможе якщо не запобігти негативним змінам, то хоча б пом'якшити їх.

З цією метою вчені мають дійти певної консолідації у визначенні окремих термінів у сучасній українській кримінологічній науці. Передусім слід привернути увагу до визначення поняття «злочинність». На нашу думку, *злочинність* – це невід’ємна складова взаємовідносин людей, що супроводжує суспільство на всіх етапах його розвитку і відображає поведінку окремих індивідів, яку інші члени суспільства сприймають як злочини.

У кримінологічній науці і практиці також прийнято терміном «злочинність» позначати сукупність злочинів одного або кількох видів, що мають масовий характер і закономірно повторюються в країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу.

Злочинність невіддільна від людського суспільства. Неможливо уявити собі соціум, розвиток якого не супроводжувався б протиправними діяннями, адже безконфліктне співіснування особистостей і соціальних груп практично неможливе.

Термін «злочинність» як наукова, правова і статистична категорія почав вживатися з другої половини XIX–початку XX ст. Першими його використали відомі соціологи і кримінологи Е. Феррі (1881), Г. Тард (1886), А. Лакассань (1886), Ф. Ліст (1889), П. Лафарг (1890), Д. Дриль (1895), А. Принс (1896), Е. Дюркгейм (1900), Н. Колаянні (1903), М. Гернет (1905–1906), Г. Ашаффенбург (1906), В. Бонгер (1906), Я. Етінгер (1909), Х. Чаріхов (1910).

Зокрема, злочинність розглядали як соціальне явище або соціальний феномен. Таке розуміння злочинності першим обґрунтував М.М. Гернет. Він виходив із того, що злочинність є рисою суспільства, яке закономірно породжує окремі злочини. Проте дане поняття не містить ознак об'єкта, який характеризує. Тут йдеться не про злочинність, а про її причини, фактори. Отже, з цим поняттям погодитись не можна. До того ж, явище у філософії – це прояв, вираження сутності, те, у чому сутність виявляється. Феномен (грець. *φαινόμενον*, від *φαίνεσθαι* – бути, бути видимим, здаватися) – явище, предмет, даний у чуттєвому спогляданні (у досвіді, що досягається за допомогою відчуттів). Феномен принципово відрізняється від ноумена, який залишається за межами досвіду і є предметом інтелектуального споглядання. Якщо терміном ноумен позначають приховану сутність предмета або явища, досягнути яку можна хіба що в процесі його глибокого вивчення, осмислення, умоглядного споглядання, то терміном феномен – результат впливу предмета на органи чуття, зовнішній прояв якоїсь речі, помилково сприйнятий як її сутність. Феноменом також називають незвичайне, рідкісне явище, винятковий факт.

Можна також розглядати злочинність як системне утворення, що формує структуру, стійкі за своїм призначенням, метою, способами функціонування, специфікою організації. Вона характеризується закритим, «тіньовим» характером взаємодії, поліваріантністю можливостей і високим ступенем невизначеності саморозвитку криміногенних процесів і тенденцій, багатофакторністю і багаторівневістю механізмів соціальної детермінації росту показників, активним впливом кримінальних структур на некриміналізований соціальний простір, наявністю криміногенних змін у суспільній та індивідуальній свідомості. Складові даної системи перебувають у стійких динамічних взаємовідносинах. Такими складовими є конкретні види злочинів.

До початку 30-х років XX ст. у радянській кримінології сформувались два підходи до визначення поняття злочинності: соціальний та біологічний. Проте, поступово поняття набуло ідеологічного змісту і визначалось як тимчасове соціальне явище, приречене на зникнення, а кримінологічна наука була визнана буржуазною і практично перестала існувати.

На початку 60-х років XX ст. під впливом рішень конгресів ООН щодо попередження злочинності і поводження з правопорушниками в Україні почала відроджуватись кримінологічна

наука і було зроблено перші спроби вивчення злочинності через призму міжнародно-правової практики. Злочинність визначалась як сукупність злочинів, вчинених на певній території за певний проміжок часу. Водночас окремі вчені висловлювали сумніви щодо повноти та об'єктивності статистичного підходу до поняття злочинності. Так, у першому радянському підручнику з кримінології А.А. Герцензон визначав злочинність як сукупність злочинів, вчинених у певний період часу в даному суспільстві. У наступних виданнях підручника поняття злочинності зазнало змін і подавалось як «збірне», «класово обумовлене, історично перехідне соціальне явище, що проявляється в сукупності діянь, визнаних суспільно небезпечними та кримінально караними в даному суспільстві в даний період часу». Проте і це поняття здебільшого носило ідеологічне навантаження і певною мірою суперечило усталеним поглядам на злочинність, які існували у міжнародно-правовій практиці. Особливою новизною не відзначалось і сформульоване Н.Ф. Кузнецовою (1969) поняття злочинності як «відносно масове, історично мінливе соціальне, що має кримінально-правовий характер, явище класового суспільства, яке складається з усієї сукупності злочинів, вчинених у певній державі у певний період часу».

Поняття злочинності визначали такі відомі українські кримінологи: В.В. Голіна, І.М. Даньшин, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, І.П. Лановенко та інші. Переважно вони дотримувались думки, що злочинність є соціальним явищем.

На нашу думку, злочинність породжується соціальними явищами і процесами, проявляється в масштабі всього суспільства, найповніше виявляє себе через масу злочинів. Головною, найбільш суттєвою ознакою злочинності є сукупність злочинів, їх повторюваність. Якщо широкого поширення набув якийсь один злочин, наприклад шахрайство, у такому разі не можна говорити про злочинність. Це буде лише широко поширене шахрайство. А от якщо мають місце масове шахрайство, розбої, грабежі, вбивства тощо, все це повторюється, – це вже злочинність. Отже, не буде коректним твердження, що злочинність – соціальне явище. Спираючись на досягнення філософської науки, слід усвідомити, що сума явищ не створює нове явище.

Злочинність існувала в усі часи. Завжди були люди, незадоволені своїм становищем, такі, що прагнули його змінити, у тому числі й способами, що засуджувались їх сучасниками, незалежно від наявності писаних законів. Вічними злочинами можна назвати: вбивство, завдання шкоди здоров'ю, крадіжку, грабіж, розбій, зґвалтування, порушення встановленого порядку управління. Її рівень і характер у різних соціально-економічних умовах і різних країнах суттєво корелює з конкретними обставинами життєдіяльності членів суспільства. Зі зміною суспільства змінюється і злочинність. Криміналізація і декриміналізація окремих видів посягань на інтереси і права тих або інших категорій осіб визначається виникненням нових суспільних відносин, а також потребою суспільства у їх захисті.

Злочинність є глобальною соціальною проблемою, вирішити яку неможливо, принаймні з огляду на існуючі на початок ХХІ ст. наукові знання щодо сутності людини та її місця у всесвіті. Ефективно попереджувати злочинність та розслідувати її окремі прояви можна лише використовуючи кримінологічний та криміналістичний її аналіз.

Аналіз злочинності являє собою функцію органів кримінальної юстиції, що опосередковує дослідження закономірностей та ймовірностей злочинів. Це широке поняття, що має ряд складових.

Перш за все слід виходити із того, що процес пізнання тією або іншою мірою включає як науочно-чуттєві, емпіричні, так і абстрактні, теоретичні елементи. Кожен акт живого споглядання світу пронизаний думкою, послуговується певними поняттями та категоріями. Точне формулювання теоретичних понять є необхідним при проведенні кримінологічних досліджень, особливо на етапі теоретичної інтерпретації їх результатів.

Розробка ряду положень кримінологічної теорії як упорядкованої системи знань, що досліджують і пояснюють ту складову соціальної реальності, яка пов'язана з виявленням проблем боротьби зі злочинністю, знаходженням ефективних засобів її стримування та виробленням наукових рекомендацій для підвищення ефективності практичної діяльності щодо попередження злочинності, визначається підходом дослідників до вирішення цього завдання. Зокрема, специфіка правового підходу полягає у розгляді злочинності як збірного поняття – сукупності чи навіть системи злочинів. Визначаючи злочинність, таким чином, дослідники відштовхуються від окремих злочинів. У результаті маємо поняття злочинності як сукупності злочинів одного або кількох видів, що мають масовий характер і закономірно повторюються у країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу. Сформульоване поняття є результатом *кримінологічного аналізу* злочинності. Сам же *кримінологічний аналіз* є підходом, складовою більш широкого поняття – «аналіз злочинності».

Іншою складовою аналізу злочинності є *криміналістичний аналіз*. Це метод, вперше застосований у США в 60-х роках ХХ ст. Метод криміналістичного аналізу дає можливість виявити взаємозв'язки між множиною даних, що стосуються злочинності (або окремого злочину) та іншими даними, потенційно значущими для попередження й розслідування кримінальних правопорушень, а також з'ясувати сутність цих взаємозв'язків. Даний метод дозволяє дослідникам створювати зв'язки між елементами (людьми, подіями, відносинами), структурувати та визначати значимість елементів.

У зв'язку з останнім виникає запитання: чи можна передбачити кримінальне правопорушення? Відповідь на це запитання шукали представники різних наук. Яскравим прикладом кримінологічного прогнозу є аналітичні висновки німецького професора, соціолога, економіста і дослідника геноциду Гуннара Хайнзона. Ще у 2003 році у книзі «Сини і світове панування: роль терору у підйомі і падінні націй». Г. Хайнзон висловив передбачення що: одна з

головних загроз для Заходу вже в першій чверті XIX ст. буде так званий «демографічний пріоритет молоді» на Близькому Сході і в Африці на південь від Сахари, де більше 20% населення складає молодь від 15 до 24 років. Це на противагу пріоритету осіб працездатного віку у Східній Азії і Латинській Америці, пріоритету осіб похилого віку в Японії і Європі. Протягом всього лише п'яти поколінь (1900–2000 роки) населення в мусульманському світі виросло з 150 мільйонів до 1200 мільйонів чоловік, тобто більше ніж на 800%. Г. Хайнзон дає пояснення явищу, яке породжує (на перший погляд) непередбачувану і незрозумілу хвилю тероризму і насильства, що руйнує нині світ, назвавши це явище «злоякісним демографічним пріоритетом молоді». Насильство – передбачуваний і неминучий результат у тих випадках, коли молоді люди ситі і живуть у суспільстві, де їх занадто багато і де вони заявляють претензії до суспільства, оскільки розуміють, що у цьому суспільстві вони не в змозі реалізувати свої потреби [2].

Країни Європи недослухалися до аналітичних досліджень професора Г. Хайнзона. Проте дослідження відомого вченого ґрунтовно вивчили в росії й опосередковано запустили процес неконтрольованої міграції з арабо-африканського світу у Європу. Його праці були перекладені російською мовою й використовуються відповідними службами росії з метою дестабілізації ситуації в Європі.

Тим часом повністю «молодіжний міхур» надметься в Африці і на Близькому Сході до 2025 року. Глобальна загроза, яку він буде створювати протягом декількох наступних десятиліть, може зробити XXI ст. ще більш кривавим, ніж XX ст. Професор пише: «Надлишок молодих людей майже завжди веде до кровопролиття і до створення або руйнування імперій. Тенденція насильства наростає в тих суспільствах, де молодь 15–29 років становить більше 30% від загального населення. При цьому не суттєво, в ім'я чого чиниться насильство: релігія, націоналізм, марксизм, фашизм ... Головне – надлишок молоді. Та сама порохова бочка, до якої досить піднести сірник». Це при тому, що молодь охоче сприймає ідеологію, яка прощає і звільняє її від будь-якої відповідальності. Г. Хайнзон вважає, що перспективи «Старого світу» сумні. До середини століття Європу похолоє хвиля біженців зі Сходу. Вже до 2040 року, за прогнозами демографів, половина населення Землі у віці до 25 років буде складатися з африканців. Старий Світ без єдиного пострілу здається цій гігантської армії ...» [2].

З теорією Г. Хайнзона можна беззастережно погодитись, якщо мова йде про молодих людей арабського і африканського світу, які залишаються в своїх країнах, де їх дійсно багато. Але якщо вони мігрують до Європи, то потрапляють у країни, де переважну більшість населення складають люди похилого віку. Чому ж вони проявляють агресію не лише на своїй батьківщині, але і в Європі, де, як здавалося б, вони можуть реалізувати свої інтереси? Мабуть справа у тому, що їх світогляд сформувався за умов, описаних Г. Хайнзоном. Отже, світогляд, який формується у дитячому і підлітковому віці, визначає поведінку людини у майбутньому, зміна ж умов її існування, соціальне оточення не може суттєво вплинути на цей світогляд [2].

Не випадково, як тепер стало зрозумілим, в останні роки потік мігрантів до Європи відбувався через Білорусь з метою відволікати увагу від підготовки збройної агресії росії проти України.

Або інший приклад, коли поширення COVID-19 залишилося без належної уваги аналітичних служб як в Україні, так і в цілому світі й стало наймогутнішим каталізатором загострення проблем, що накопичилися, а легкість, з якою він проник практично всюди, і неготовність знайти адекватну відповідь, показали їх глибину. Залишаються відкритими запитання: пандемія є кримінальним правопорушенням, чи наслідком кліматичних змін, расових мутацій чи якихось інших факторів, незалежних від людини, про які людство ще не знає? Якщо пандемія була викликана навмисно, то немає гарантії, що це не спрямовано на певні категорії населення, вікові групи, або, наприклад, людей, які хворіють на певні хвороби тощо. Також немає гарантії, що це не повториться. Більше того, є впевненість, що повториться, можливо в інших формах.

Аналіз – це не лише метод дослідження, а й прийом мислення, який передбачає роз'єднання цілісного предмета на складові (сторони, ознаки, властивості або відносини) з метою їхнього всебічного вивчення. У кожній галузі знань зміст аналізу різний. Це залежить від об'єкта дослідження науки, поставлених при такому дослідженні цілей, специфіки предмета дослідження. Кожна наука має свій предмет дослідження: чітко визначене коло явищ, закономірностей, що перебувають у центрі її уваги. Особливості науки виражені також в її методі – сукупності прийомів, засобів, принципів і правил, за допомогою яких досліджується предмет, набуваються нові знання.

Аналіз може бути й *криміналістичним*, який ґрунтується на нормах кримінального процесуального законодавства й спрямований на вивчення закономірностей злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розроблення засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою розслідування, судового розгляду та запобігання кримінальним правопорушенням. Слід зазначити, що сама ідея криміналістичного аналізу використовувалася в системі МВС України під умовною назвою «Скорпіон». До речі, саме в Національній академії внутрішніх справ вийшла друком монографія Н.С. Карповим, присвячена саме криміналістичному вивченню [3].

У криміналістиці слід звернути увагу на неоціненне значення аналізу в теорії ідентифікації і загалом у всій науці. Ідентифікація як процес визначення тотожності складається із двох основних стадій: аналітичної і синтетичної, а встановлення тотожності починається із всебічного вивчення, аналізу ознак об'єктів криміналістики [4, с. 31].

Криміналістичний аналіз злочину – це система пізнавальних процедур, спрямованих на найбільш повне пізнання злочину з метою його розслідування та вирішення інших завдань кримінального судочинства. Це не лише теоретичні розробки можливостей пізнання злочину, а й

практична діяльність слідчого. Такий аналіз спирається на розвідувальну (контррозвідувальну) та загальнодоступну інформацію. Virізняють два його типи: а) стратегічний аналіз; б) оперативний (тактичний) аналіз. Відповідно метод криміналістичного аналізу спирається на теорію і класифікацію, стратегію, тактику і методику, аналітичні інструменти, класифікатори, прогнози тощо. За його допомогою здійснюється пізнання сукупності елементів, що складають структуру злочину, вирішується питання щодо визнання наявної інформації такою, що стосується, або не стосується конкретної кримінальної справи. Криміналістичний аналіз є необхідною передумовою встановлення зв'язків між об'єктами, фактами і явищами, з якими пов'язаний злочин. Він охоплює також глибоке вивчення суб'єкта і об'єкта, суб'єктивної і об'єктивної сторони, визначення причинно наслідкового зв'язку між елементами структури злочину.

Таким чином, злочинність необхідно прогнозувати, передбачати. Масштабність проблем попередження злочинності, динамізм обстановки, різноманіття процесів і явищ, пов'язаних з відтворенням злочинності та її проявами в соціальному житті, зумовлюють актуальність комплексного прогнозування розвитку ситуації. Без цього неможливо досягти точності і своєчасності у визначенні цілей і завдань у сфері протидії злочинам, їх співвідношення і пріоритетів; неможливо встановити необхідні обсяги та інтенсивність заходів попередження, кримінально-правового, пенітенціарного, а також кримінально-політичного впливу на злочинність. Актуальність прогнозування у сфері попередження злочинності зумовлена ще й тим, що, по-перше, з'явилася яскраво виражена соціальна потреба удосконалення кримінально-правових, пенітенціарних і кримінально-процесуальних основ протидії злочинності; по-друге, стало очевидним, що сучасні масштаби злочинності детермінують створення державної системи комплексного спостереження, аналізу і прогнозу у сфері протидії злочинності.

Список використаних джерел

1. Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квіт. 2022 р. № 266/2022. *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5428.html>.
2. Гуннар Гайнзон Сини і світове панування. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/cgi-sys/suspendedpage.cgi>.
3. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: монографія. К. : КНУВС, 2007. 522 с.
4. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. 3-є вид., перероб і доп. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 464 с.

2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЇХ ОБУМОВЛЮЮТЬ

Багаденко І.П.,

начальник 2-го науково-дослідного відділу
НДЛ кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВІЙНИ

Історичний досвід попередніх воєнних і післявоєнних часів у нашій державі показує, що масові переміщення евакуйованих людей, їхня соціально-економічна невлаштованість, відток та обіг зброї, дестабілізація економіки, першочергова державна орієнтація на армію тощо сприяли криміналізації окремих верств населення. При цьому переважна більшість злочинів, яку становили корисливі злочини, скоєна у зухвалий, насильницький спосіб [1]. Водночас найбільш уразливими об'єктами впливу зазначених факторів ставали діти, вимушено опиняючись сиротами або напівсиротами, позбавленими належних умов виховання та життєдіяльності у цілому. Порушення звичних норм життя, навчання, втрата «картинки» завтрашнього дня, з урахуванням відсутності необхідного життєвого досвіду, позбавляють дитину критичного мислення, штовхаючи її на протиправні вчинки. Так, на фоні поширення дитячої бездоглядності набувало розповсюдження втягнення неповнолітніх у пияцтво та злочинну діяльність. Найчастіше неповнолітніх використовували для вчинення крадіжок, як кишенькових, так і квартирних, зважаючи на вікові та фізіологічні властивості. Розповсюдженими також були жебрацтво, організоване більш дорослими членами місцевих угруповань, проституція тощо. Ці та безліч інших вчинків вважались неповнолітніми виправданими з урахуванням обставин, в яких вони вимушено опинялись. Оскільки вони вважали, що повинні самотійно задовольняти свої базові потреби. При цьому дитячі будинки не мали популярності серед дітей зазначеної категорії, зважаючи на суворий режим та досить скромне фінансування цих установ у вказані періоди. Звісно, стаючи на «кримінальний шлях» у ранньому віці, в подальшому у дитини формувалося спотворене уявлення та розуміння свого місця й призначення у цьому світі, розуміння життя та вибору способу життя тощо.

Порівнюючи минулі часи із теперішніми, коли наша держава зазнала збройної агресії, під час якої діти знову вимушено стають сиротами/напівсиротами, позбавляються батьківського піклування, домівки, необхідних умов для навчання та життя, на жаль, стає очікуваним поширення злочинності серед неповнолітніх та/або за їх участю, не зважаючи на всі зусилля відповідних

органів та установ у напрямі здійснення необхідного забезпечення та підтримки дітей уразливої категорії.

Протягом останніх років становлення української держави, зокрема у період загострення російсько-українських відносин, розгортання збройних операцій на сході України (особливо Операції об'єднаних сил від 2018 року), навіть на фоні поширення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї, найбільшу частку займають злочини проти власності. В тому числі серед кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю, переважають правопорушення у сфері власності. При цьому, серед усіх правопорушень проти власності, скоєних неповнолітніми, близько 80% становлять крадіжки. Так, відповідно до даних із реєстрів Офісу Генерального прокурора (з урахуванням наявності у поточному році даних із січня до липня, будемо порівнювати із аналогічними періодами попередніх років) найбільш кримінально активною є група 16–17 років (60–70%). Зокрема, із встановлених у 2018 році 2123 неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, 1398 з них були у віці 16–17 років. У 2019 році таке співвідношення становило 1128 осіб (у віці 16–17 років) із 1756 неповнолітніх осіб; у 2020 році – 1008 осіб (у віці 16–17 років) із 1572 неповнолітніх осіб; у 2021 році – 909 осіб (у віці 16–17 років) із 1397 неповнолітніх осіб; у 2022 році – 366 осіб (у віці 16–17 років) із 557 неповнолітніх осіб [2].

Як зазначалось вище, сфера власності є більш популярною серед неповнолітніх. Так, серед вчинених неповнолітніми у 2018 році (січень–липень) 1679 кримінальних правопорушень проти власності 1344 становлять крадіжки. У 2019 році таке співвідношення становило 1039 крадіжок серед 1305 кримінальних правопорушень проти власності; у 2020 році – 867 крадіжок серед 1126 кримінальних правопорушень проти власності; у 2021 році – 795 крадіжок серед 980 кримінальних правопорушень проти власності; у 2022 році – 299 крадіжок серед 358 кримінальних правопорушень проти власності [3].

Зазначені показники за проаналізований період (2018–2022) візуально мають тенденцію до зменшення, особливо у порівнянні із поточним роком. Водночас, беруться до уваги фактори воєнного стану, які впливають на офіційну статистику уповноважених органів, і власне стан кримінальних правопорушень неповнолітніх. Це, насамперед, латентність таких злочинів. Адже внутрішні переміщення евакуйованого населення, часта зміна місця проживання та/або роботи, незнання місцевості та містян, нестача вільного часу тощо часто унеможливають звернення потерпілих до правоохоронних органів і повідомлення про скоєний злочин. У випадку, коли потерпілими є діти, останні часто вважають себе винними у тому, що сталося, і також можуть не повідомляти про злочин. Крім цього, тривала відсутність власника за місцем проживання та/або відсутність зв'язку унеможливають отримання інформації самим потерпілим щодо скоєного стосовно його майна злочину.

Отже, з урахуванням викладеного, маємо підстави вважати, що злочинність неповнолітніх під впливом воєнних факторів буде й надалі спрямовуватись переважно на сферу власності, при цьому не виключене поширення насильницьких способів вчинення таких злочинів, зростання групової злочинності неповнолітніх, а також розповсюдження втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Однак ці питання підлягають ретельним і тривалим кримінологічним дослідженням для отримання об'єктивної оцінки стану кримінальних правопорушень неповнолітніх в умовах війни 2022 року та його прогнозування, в тому числі дослідженням досвіду правоохоронних органів зарубіжних країн, які перебувають у конфлікті, для розроблення адекватних ситуації заходів щодо запобігання та протидії кримінальним правопорушенням неповнолітніх в Україні.

Список використаних джерел

1. Богданов С. В. «Теневая» грань советской повседневности первых послевоенных лет: власть, общество, уголовная преступность. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tenevaya-gran-sovetskoy-povsednevnosti-pervyh-poslevoennyh-let-vlast-obschestvo-ugolovnaya-prestupnost/viewer>.
2. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (січень–липень 2018, січень–липень 2019, січень–липень 2020, січень–липень 2021, січень–липень 2022). Ф.2. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (січень–липень 2018, січень–липень 2019, січень–липень 2020, січень–липень 2021, січень–липень 2022). Ф.1. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Богатирьов І.Г.,

професор кафедри кримінально-правових та
адміністративно-правових дисциплін Міжнародного
економіко-гуманітарного університету
ім. академіка Степана Дем'янчука,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Колодчин Д.В.,

доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної
діяльності ННіП права ім. Князя Володимира Великого (МАУП),
кандидат юридичних наук

ВПЛИВ ВОЄННИХ ФАКТОРІВ НА КРИМІНОГЕННУ СИТУАЦІЮ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

З огляду на предмет дослідження варто зауважити, що стан пенітенціарної злочинності в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ) охоплює визначення основних кількісних та якісних її показників, аналіз динаміки їх змін як у цілому, так і за окремими напрямками вчинених в місцях несвободи кримінальних правопорушень, як засудженими так і персоналом. Проте вказаний аналіз сьогодні потребує свого опрацювання також і через призму впливу воєнних факторів на криміногенну ситуацію в місцях несвободи ДКВСУ.

Визначення вказаних факторів є передумовою розробки короткострокових і середньострокових прогнозів криміногенної ситуації в місцях несвободи ДКВСУ, а також підґрунтям для удосконалення кримінологічного забезпечення запобігання пенітенціарній злочинності з боку Міністерства юстиції України як правонаступника Державної пенітенціарної служби України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в даній сфері показує, що саме фактори негативно впливають на основні показники пенітенціарної злочинності та є ключовими в сучасних кримінологічних дослідженнях. Отож, в основі свого відтворення сучасна пенітенціарна злочинність має як закономірності об'єктивно характеру, так і низку спонтанних факторів генерації суспільних протиріч економічного, політичного, культурно-психологічного та військово-політичного характеру.

З цього приводу вітчизняний кримінолог І.М. Копотун, досліджуючи пенітенціарну злочинність у виправних колоніях ДКВСУ, зазначав, що криміногенні процеси в установах виконання покарань аж ніяк не сприяють, а більш того, ускладнюють поступальний розвиток пенітенціарного відомства [1, с. 81]. Цю думку вченого підтримує також професор В.С. Батиргарєєва, яка вважає, що саме злочинність у місцях позбавлення волі є найнебезпечнішим видом рецидивної злочинності [2, с. 355], а також і вітчизняний дослідник пенітенціарної

злочинності А.І. Богатирьов, на думку якого, саме злочинності в місцях несвободи є індикатором функціонування установ виконання покарань [3, с. 8].

Узагальнюючи позиції вищевказаних вчених, робимо висновок, що злочинність у пенітенціарній сфері спричиняє низку негативних наслідків не лише кримінально-правового (призначення покарання за сукупністю вироків, рецидив злочинів), а й кримінально-виконавчого (не належне виконання засудженими правил внутрішнього розпорядку, забезпечення їх безпеки, участь у виховних заходах тощо) характеру.

Отож, вивчаючи пенітенціарну злочинність в місцях несвободи ДКВСУ, ми встановили її періодичну вразливість, як до війни, так і в її період. Особливо ця вразливість проявилася з початком війни в Україні 24 лютого 2022 року. Оскільки кримінально-виконавча система України є спеціальною державною інституцією, фінансується вона виключно державою і пристосована для забезпечення утримання в місцях несвободи засуджених і ув'язнених.

Більше того, війна в Україні створює ще більше надумов вразливості, оскільки органи і установи кримінально-виконавчої системи є режимними об'єктами, і всі ризики, що там відбуваються, напряду пов'язані із засудженими і персоналом, який їх обслуговує. Отож, своєчасне вирішення проблем переміщення засуджених місць несвободи в більш небезпечні місця зменшує потребу в матеріальних і людських ресурсах, зменшує можливості окремо взятої виправної колонії потрапити в умови окупації, або бути обстріляною ворогом.

Варто також зазначити, що в умовах війни засуджені позбавлені права самостійно приймати рішення про евакуацію, оскільки самовільне залишення виправної колонії тягне за собою вчинення нового кримінального правопорушення, і засуджений має понести за такі дії кримінальну відповідальність.

Оскільки Міністерство юстиції України у 2014 році, коли почалася воєнна агресія росії проти України, залишила установи виконання покарань і уповноважені органи пробації на відповідних (окупованих чи анексованих) територіях та не змогла своєчасно евакуювати засуджених і персонал, тим самим створила *правову колізію*. Вищенаведене свідчить про те, що Державна пенітенціарна служба України, Міністерство юстиції та інші державні інституції, які були дотичні до вирішення питань функціонування кримінально-виконавчої системи у той час, просто не були готові.

Перший нормативний акт щодо забезпечення безпеки системи виконання покарань та пробації з'явився у 2018 році, коли Кабінет Міністрів України прийняв Постанову від 7 листопада 2018 р. № 934, якою затверджений Порядок проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення у разі введення правового режиму воєнного стану (далі – Порядок) [4].

Проведений нами аналіз Постанови показав, що в ньому визначено механізм проведення у разі введення правового режиму воєнного стану обов'язкової евакуації затриманих осіб,

підозрюваних, обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, засуджених осіб (військовослужбовців), які відбувають такі покарання як арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі (далі – засуджені та особи, взяті під варту), що перебувають в ізоляторах тимчасового тримання, слідчих ізоляторах, УВП, гауптвахтах та дисциплінарному батальйоні, а також осіб, які перебувають у спеціальних палатах закладів охорони здоров'я та кімнатах для тимчасово затриманих військовослужбовців Збройних Сил (далі – установи для попереднього ув'язнення та виконання покарань), розташованих у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ для попереднього ув'язнення та виконання покарань, які розташовані в безпечній місцевості.

На жаль війна з 24 лютого 2022 року показала, що дана Постанова не працює на практиці, більше того механізм співпраці правоохоронних органів показав не спроможність їх забезпечити ефективну та швидку евакуацію, як засуджених, так і персоналу місць несвободи. І хоча Міністр юстиції запевняє суспільство, що їм вдалося провести евакуацію засуджених і персонал місць несвободи з окупованих ворогом територій, за нашим дослідженням не всі установи виконання покарань та органи уповноважені з питань пробації, які знаходилися і знаходяться в зоні ризику, охоплені евакуацією. Серед основних воєнних факторів, які суттєво впливають на криміногенну ситуацію в місцях несвободи ДКВСУ, варто виділити:

насамперед – це окупація ворогом установ виконання покарань та уповноважених органів з питань пробації і забезпечення їх безпеки, життя та здоров'я;

відсутній або суттєво ускладнений зв'язок з установами виконання покарань і уповноваженими органами з питань пробації на окупованих ворогом територіях;

небезпека залучення до бойових дій засуджених і персонал на тимчасово окупованих територіях та співпраця адміністрації таких установ з окупаційною владою або збройними силами ворога;

одним з наднебезпечних факторів є насильство над засудженими і персоналом на окупованих територіях, порушення прав засуджених та персоналу, катування, вбивства;

несприятливим фактором є також ситуація в підконтрольних Україні установах виконання покарань. Виявлені порушення Уповноваженим Верховною Радою України з прав людини стосуються як обмеження та незабезпечення окремих прав засуджених в місцях несвободи, так і вчинення відносно них актів насильства та катувань.

Вищевикладене підтвердило актуальність вибраної теми дослідження і дозволило зробити наступні висновки. По-перше, війна росії проти України поставила перед кримінально-виконавчою системою України нові виклики. По друге, з метою нейтралізації воєнних факторів криміналізації місць несвободи Міністерству юстиції України необхідно: розробити дієвий план

евакуації засуджених та персоналу з місць несвободи в період військового стану; надати повну динамічну безпеку як засудженим, так і персоналу місць несвободи в період військового стану; переглянути умови дотримання принципу взаємної відповідальності держави та засудженого, вимог міжнародних та національних нормативних актів щодо забезпечення їх прав і свобод під час відбування кримінального покарання; створити в місцях несвободи захисну інфраструктуру, зокрема: укриття та бомбосховища для засуджених і ув'язнених та персоналу, місця де зберігати запаси їжі, питної води, ліків та предметів першої потреби, а також аварійних засобів життєзабезпечення (генератори, ліхтарі, засоби зв'язку тощо).

Список використаних джерел

1. Копотун І. М. Пенітенціарна злочинність на сучасному етапі розвитку держави. *Правові реформи в Україні : реалії сьогодення* : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.) ; Навчально-науковий інститут права та психології НАВС. К., 2012. Ч. І. С. 81.
2. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні : соціально-правові та кримінологічні проблеми : моногр. Харків : Право, 2009. С. 355–365.
3. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України: монограф. Херсон : Вид-чий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів від 7 листопада 2018 р. № 934. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018-%D0%BF#Text>.

Воронцов А.В.,

доцент кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

СУЧАСНИЙ СТАН КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ЧАСУ

Подальше формування ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням в Україні неможливе без отримання достовірного й обміркованого аналізу та використання отриманих даних стану злочинності щодо прогнозування його тенденцій на майбутнє та планування заходів запобігання.

Актуальність і масштабність вирішення зазначеного завдання пов'язано, насамперед, з двома взаємопов'язаними криміногенними факторами. Насамперед, полягає у наявності змінення показників злочинності в Україні з часів початку повномасштабної війни і до теперішнього часу, що супроводжується, з одного боку, позитивними і водночас негативними тенденціями в суспільстві та правоохоронній системі. Останнє ж, відбувається внаслідок об'єктивних закономірностей сучасного стану речей, так і через недоліки й прорахунки систем ресурсного забезпечення діяльності правоохоронних органів, що зумовлює, нажаль, зростання рівня латентності злочинності, безкарності винних у вчиненні кримінальних правопорушень та в цілому неможливість правоохоронних органів в сучасних умовах ефективно виконувати функціональні обов'язки.

Дещо до окремих фактів на сьогодні стану криміногенної ситуації. Так, уряд держави зазначає, що стан злочинності в країні має позитивні тенденції, а саме: зі слів Євгенія Єніна: «Ми продовжуємо фіксувати зниження рівня злочинності. Зокрема, у декілька разів зменшилась кількість ДТП – там, де мали місце травми чи загибель людей. У нас також значною мірою зменшилась кількість тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть. Є зниження крадіжок і пограбувань». Він додав, що з початку введення воєнного стану в країні правоохоронці зафіксували приблизно 10 тисяч крадіжок, з яких розкрито майже 4 тисячі. Стосовно пограбувань, які вчинені під час воєнного стану, розкрито майже всі – цифри коливаються на межі 90%. Такі ж, за словами Єніна, показники щодо всіх інших видів кримінальних правопорушень, вчинених за цей час.

Поряд з цим, Єнін додав, що на зниження рівня злочинності вплинуло рішення Верховної Ради України щодо посилення кримінальної відповідальності за майнові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану – тепер за такі кримінальні правопорушення (злочини) можна отримати покарання від 10 до 15 років позбавлення волі, а також наявність блокувань і

запровадження комендантської години та його жорсткий повсякденний контроль за його дотриманням [1; 3].

Також, судячи із інших даних офіційної статистики, яку наводить Офіс Генерального прокурора, ситуація з «побутовою» злочинністю на сьогодні нібито незагрозлива. Кількість крадіжок знизилася з 57516 за січень–травень минулого року до 27613 за аналогічний період нинішнього, грабежів – з 2189 до 1007, розбоїв – з 444 до 287. Кількість ДТП з постраждалими стала втричі меншою. А кількість загиблих у них знизилася на чверть. Такий феномен експерти та аналітики пояснюють комплексом заходів зі сторони правоохоронців, зокрема: посиленням патрулювання вулиць, впровадженням комендантської години. Позначився й виїзд з країни українців (понад 10 мільйонів громадян), серед яких є і потенційні правопорушники.

До речі, слід зазначити, що та ж статистика свідчить й про інші показники злочинності щодо зростання кількості автовикрадень – з 1264 за п'ять місяців 2021 року до 2344 за аналогічний період 2022-го. Кількість квартирних крадіжок нібито нижча, ніж торік, однак це пов'язано з тим, що чимало людей ще не повернулося до своїх осель. Зросла й кількість вбивств – з 2560 торік до 8220 поточного року, що є наслідком воєнного стану: вбивство російськими окупантами мирних жителів, необережне поводження з трофейною зброєю, розбійні напади. Є також чимало випадків, коли людей вбивали тільки за підозрою у причетності їх до диверсійно-розвідувальних груп (ДРГ). Так, на початку березня в м. Рівне 48-річний житель застрелив із вікна двох перехожих, які здалися йому підозрілими.

Втім, офіційна статистика врешті-решт не відображає повноти картини, оскільки, на думку окремих експертів, поліція часто не реєструє правопорушення. Робити це тепер іноді просто нікому внаслідок перенавантаження [1; 3; 4].

Поряд з цим, необхідно зазначити й інші факти, що не всі особи, які належать до злочинного (кримінального) світу, є сепаратистами, колаборантами або прихильниками «руського миру». Вони можуть займатися злочинною діяльністю, водночас ніколи не будуть виступати під російськими прапорами і в жодному разі не мають бажання отримувати російські паспорти. Це зумовлено наступними факторами. По-перше, переконливою ситуацією є те, що частина цих людей (зłodіїв) на сьогодні пішли до лав територіальної оборони чи ЗСУ або займаються волонтерською діяльністю. Не з патріотичних міркувань, а так би мовити перечекати часи на перепутті. По-друге, причина у сьогоденному становищі, що спостерігаємо, – зламалися налагоджені звичайні зłodійські схеми та зв'язки вчинення кримінальних правопорушень у злочинному світі (наприклад, одна група підшуковує об'єкти для пограбування, друга викрадає, третя переховує, четверта перепродає. І нажаль, таких прикладів наводити можна безліч). Відповідно із зламанням комунікаційних схем, злочинний світ стоїть поки що у вимушеній паузі через війну, розробляючи нові (одними із яскравих прикладів є викриті шахрайські схеми

допомоги, за якими від імені чиновників виманювали кошти у підприємців на потреби армії). Це окремі глобальні фактори детермінації злочинності [5].

Також необхідно виділити й інші три головні фактори, які вплинуть на зростання злочинності в майбутньому: доступність переважної верстви населення до вогнепальної зброї; економічні труднощі; розбіжності та протиріччя всередині суспільства (диференціація).

Що стосується кримінальних правопорушень із використанням вогнепальної зброї, то їх кількість вже зросла. Якщо за п'ять місяців минулого року за допомогою «вогнестрілів» було вчинено 141 кримінальне правопорушення, то за аналогічний період на сьогодні – 621 і кількість їх зростає.

Щодо економічних факторів, то багато українців внаслідок війни сьогодні позбулися доходів, дехто навіть не в змозі прогодувати сім'ю. Як наслідок такого становища значно підвищився ризик вчинення кримінальних правопорушень виключно з метою вирішення соціально-побутових питань. Хоча на цьому етапі ситуація в Україні з економікою не така вже ж складна, однак, становище значно буде загострюватися в подальшому, і це не минулий факт. Так, за даними Міжнародної організації праці ООН, понад п'ять мільйонів українців з початку війни вже втратили роботу. Свою діяльність зупинили майже 20% підприємств малого та середнього бізнесу, ще третина перебуває на межі закриття. Також очікується зменшення соціальних виплат та гарантій. Зміниться ситуація лише шляхом збалансованого покращення, насамперед, економіки, коли в країні будуть гроші та мінімальний рівень безробіття. Тобто – коли у людей буде менше спокус займатися злочинною діяльністю, бо вони зможуть обрати легальний шлях заробляти гроші для вирішення соціально-побутових питань. Просто хапати людей і кидати їх за грати питань зі злочинністю не вирішити, і це ще один неминулий факт [1].

Щодо диференціації суспільства, то слід погодитися, що одна частина верстви населення перебуває у стані активної фази війни, друга всіяко намагається від цього відсторонитися і живе за іншими реаліями сьогодення. Нібито нічого не відбувається. Такий стан речей неминуче виступить провокуючим фактором вчинення кримінальних правопорушень на побутовому ґрунті. Так званий в'єтнамський або афганський синдром. Повертаючись з війни додому вони потрапляють зовсім в інший світ і реалії життя, де ніхто не стріляє, не рвуться снаряди, бомби та ракети, ніхто не гине і все гаразд. Внаслідок такого особливого маргінального становища у колишніх військовослужбовців та, до речі, й у пересічних людей нерідко викликається агресивно-депресивний стан. Нажаль такі приклади ми вже спостерігаємо.

Стан криміногенної ситуації в державі також залежить від ефективної роботи правоохоронної системи. На жаль, із цим в Україні маємо проблеми. Останніми роками робота силовиків викликала дедалі більше недовіри в суспільстві, про що свідчать результати опитування, проведеного Центром Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва.

Єдиною більш-менш не корумпованою структурою вважається патрульна поліція. Значною мірою це пов'язано з тим, що влада хотіла продемонструвати населенню ефективність і непідкупність нових поліцейських. У решті блоків – кримінальному, оперативному, слідчому фактично жодних суттєвих змін не відбулося. Державі буде досить непросто утримати контроль над цим [1; 5].

Не слід забувати про участь громадськості у допомозі правоохоронним органам з питань зміцнення правопорядку. Ще до війни в окремих територіальних громадах місцеві жителі допомагали правоохоронцям стежити за дотриманням порядку. Вважається, що цю практику в післявоєнний час варто було б розвивати.

До речі, для України історія війни надається крізь призму російського бачення через засоби масової інформації, де озвучується, що так звана «спеціальна операція» ледь не звільнення від «бандерівщини», що є суцільною брехнею. Врешті-решт війна закінчиться нашою перемогою. І, нажаль, насправді будимо спостерігати сплеск злочинності та змінення її показників. Для того, щоб попередити це, діяльності тільки Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та інших правоохоронних органів недостатньо. Їхню діяльність можна порівняти з лікарями – десь припалюють, десь хірургічний спосіб, десь лікування як хвороби. Проблеми необхідно вирішувати тільки комплексно, на всіх рівнях органів державної влади.

Безумовно, що криміногенна ситуація в державі поки що не є головною темою на інформаційних шпальтах порядку денного, однак вона неодмінно займе значне місце в післявоєнний період. Тисячі залишених будинків і автомобілів, проблеми з продовольством, величезна кількість незареєстрованої зброї, безвладдя в окремо взятих населених пунктах – усе це зрештою позначиться на стані злочинності. Зазначимо, що після початку Антитерористичної операції 2014 року, а надалі Операції об'єднаних сил перші кілька років в Україні фіксувалося зростання злочинності, причому кількість тяжких і особливо тяжких злочинів підскочила майже в півтора рази. І це без урахування територій тимчасово окупованого Криму та Донбасу. Напевно щось подібне, можливо в значно більших масштабах, повториться після закінчення війни з РФ.

Для стабілізації криміногенної ситуації в післявоєнний період, на думку експертів (яку підтримуємо), державі необхідно вжити, насамперед, низку заходів: поліпшити роботу правоохоронців; заручитися підтримкою суспільства, а також внести зміни в саму систему.

І на останнє. Відомий факт, що ситуація, яка склалася в нашій державі, не нова. Майже в усіх країнах під час бойових дій спочатку відбувався спад злочинності, який змінював різкий сплеск після її закінчення. Війна, зруйновані об'єкти критичної інфраструктури, психологічні травми від неї, бідність – все це впливає на дії людей. Тому держава має не залишатись осторонь проблеми і підготуватися її вирішувати. І це потрібно починати робити не завтра, а сьогодні [2].

«Силовими методами, каральними методами, підвищенням відповідальності все це не вирішити. Тільки комплексно – пропонувати роботу. Казати – ми про вас не забули. Тільки це,

певні наголоси, дозволить вгамувати сплеск злочинності», – вважає експерт Українського інституту майбутнього Іван Ступак.

Водночас і самі українці мають розуміти, що від їхньої небайдужості також чимало залежатиме. Правоохоронці кажуть: люди вже частіше стали звертатися до поліції й активно повідомляти про кримінальні правопорушення. І, що найголовніше, в багатьох випадках допомогли їх не допустити [2; 5].

Розглядаючи це питання з іншої сторони, без жодних сумнівів виникла потреба внесення змін і доповнень, враховуючи сьогоденні реалії до Комплексної програми профілактики злочинності і правопорушень на 2021–2025 роки, що має врахувати ймовірне зростання рівня криміналізації, можливості держави і суспільства здійснювати попередження будь-яких правопорушень, прорахунки і недоліки попередніх концептуальних підходів щодо організації запобіжної діяльності, її забезпечення і практики реалізації. Відповідно, вивчення та кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників злочинності на сьогодні є необхідною передумовою реалізації кримінально-правової політики щодо забезпечення запобіжної діяльності будь-яких правопорушень в державі.

Отже, аналіз сучасної криміногенної ситуації та пов'язаних із нею загроз для нормального розвитку нашої держави у подальшому доводить необхідність здійснення комплексного кримінологічного супроводження запобігання кримінальним правопорушенням та реалізації цього процесу шляхом удосконалення нормативно-правового, організаційного, інформаційного та науково-методичного забезпечення зазначеної діяльності.

Список використаних джерел

1. Війна в Україні: яка ситуація зі злочинністю? URL: <https://zn.ua/ukr/internal/vijna-v-ukrajini-jaka-situatsija-zi-zlochinnistju.html>.
2. Війна, психологічні травми, бідність: в Україні починає зростати рівень злочинності. URL: <https://tsn.ua/exclusive/viyna-psihologichni-travmi-bidnist-v-ukrayini-pochinaye-zrostaty-riven-zlochinnosti-2114656.html>.
3. Криміногенна ситуація у воєнний час значно покращилася. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/kryminogenna-ukrayina-mizh-venesueloyu-ta-nigeriyeyu-zagalnyj-stan-zlochynnosti-ta-protydiy-yij-v-ukrayini-u-2020-rotsi-v-porivnyanni-z-vidpovidnymy-danymy-2013-2019-rokiv/>.
4. МВС: рівень злочинності в Україні знизився. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/1/7349890/>.
5. «Злочинці-патріоти» і допомога владі. Як війна вплинула на кримінальний світ в Україні. URL: <https://suspilne.media/246353-zlocinci-patrioti-i-dopomoga-vladi-ak-vijna-vplinula-na-kriminalnij-svit-v-ukraini/>.

Ковальчук А.Ю.,
начальник відділу дослідження проблем протидії кіберзлочинності
та загрозам інформаційній безпеці Міжвідомчого науково-
дослідного центру з проблем боротьби з організованою
злочинністю при РНБО України,
доктор юридичних наук, доцент

Коцюбинська Ю.М.,
науковий співробітник НДІ кримінологічних досліджень
та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України

ВІЙНА ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЗРОСТАННЯ РІВНЯ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Сучасна військова агресія РФ є детермінантою глибокої соціально-психологічної кризи в Україні й неодмінно призведе до зростання злочинності, а також активізації діяльності організованих злочинних груп й втягнення до їх діяльності неповнолітніх. У разі несвоєчасної актуалізації даної проблеми на державному рівні наслідки будуть катастрофічними.

Злочинність серед неповнолітніх, а також їх участь у злочинних організаціях зростає, про що свідчать показники кількості організованих груп та злочинних організацій за участю неповнолітніх: 2016 р. – 5; 2017 р. – 8; 2018 р. – 7; 2019 р. – 6; 2020 р. – 3; 2021 р. – 14, за 6 місяців 2022 р. – 8 [1]. Вихідною точкою таких негативних подій є моральна й психологічна дезорієнтація людей внаслідок війни. Особливого занепокоєння викликає психічне здоров'я молодого покоління внаслідок військової агресії РФ і можливість підвищення рівня прийнятності (допустимості) злочинної діяльності (толерантність до злочину). Проблеми перехідного віку ускладнюються сприйняттям бойових дій (війни) як норми буття та призводять до появи серед неповнолітніх великої групи ризику. Як вважають кримінологи різних країн, важко точно визначити кількість таких дітей. Приблизний склад групи ризику – майже 25% (це в мирний час) усіх неповнолітніх до 17 років [2]. Саме такі діти найчастіше мають проблеми із законом. Негативна інформація впливає на поведінку людини, вразлива психіка змінює ставлення до насильства. Інколи насильство починає сприйматися як прийнятний шлях вирішення соціальних конфліктів (самовправство з «мародерами»), а маніпуляції – як можливість досягнути цілі (перегляд відео зі сценами насильства). Ці висновки підтверджує і той факт, що досить часто неповнолітні правопорушники серед причин, які штовхнули їх на скоєння злочину, називають перегляд відповідних відеоматеріалів.

З початку війни більш ніж 4,3 млн дітей зазнали різних психологічних травм унаслідок військової агресії РФ та вимушених переселень. З них 1,8 млн були вимушені переміститися за кордон й зазнати додатково травму адаптації в нових умовах життя, 2,5 млн отримали статус внутрішньо переміщених осіб і також зазнали психологічних травм різного роду. Окрім того, не

слід ігнорувати й дітей, що раніше отримали психотравми, які пов'язані з військовою агресією на сході України. За даними Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), лише в Донецькій області (2016 р.), майже 40% дітей віком 7–12 років та більше половини дітей віком 13–18 років стали безпосередніми свідками подій, що пов'язані з війною. Відповідно 14% та 13% бачили танки та іншу військову техніку, 13% та 22% бачили бої та сутички, 4% і 15% – побиття знайомих людей, 6% та 5% стали свідками погроз застосування зброї. Декілька дітей з опитаних бачили вбитих і поранених. 76% дітей віком 7–12 років та 43% дітей віком 13–18 років відчували страх, коли ставали свідками вищеописаних подій [2]. Не визначена остаточно кількість дітей, що були безпосередніми свідками насильницьких дій по всій території України в 2022 р., а такі діти вважаються постраждалими внаслідок отриманої психотравми. Разом з тим можна уявити скільки дітей отримали психотравму в наслідок не лише пережитих подій, а й перегляду фото- й відеоматеріалу, яким фіксувалися насильницькі дії, що публікується у мережі Інтернет та інших засобах масової інформації. Діти, молодь є рівноправними членами інформаційного простору, але їх психіка повинна бути захищена додатковими засобами, як правового, так і організаційного характеру.

У чинному законодавстві обмежений інструментарій такого захисту. Слід розробити й прийняти закон «Про обмеження інформації, що становить загрозу життю і здоров'ю дитини». Крім того, слід розглянути питання щодо недопущення мови ворожнечі «hate speech» в інформаційному просторі України. Відповідальність за розповсюдження матеріалів, які містять сцени різного насильства в інформаційному просторі фізичними особами, не передбачена. Хоча у Верховній Раді України зареєстрований законопроект «Про медіа», яким пропонується унормувати діяльність он-лайн медіа. Наразі відповідальність передбачена лише Законом України «Про телебачення та радіомовлення» [3]. У Кодексі України про адміністративні правопорушення й у Кримінальному кодексі України відповідальність фізичних осіб за розповсюдження вищевизначеної інформації, що передається як вербальним, так і невербальним шляхом, не передбачена.

Поширення інформації про насильницькі дії продовжують напругу й відчуття активних бойових дій, а це приводить до пролонгованих руйнівних дій для психіки дитини. Мурті та Лакшмінараяна (Murthy and Lakshminarayana 2006), проаналізувавши всі дослідження про психічне здоров'я дітей, що проводилися в таких зонах збройного конфлікту як Афганістан, Балкани, Камбоджа, Чечня, Ірак, Ізраїль, Ліван, Палестина, Руанда, Шрі-Ланка, Сомалі та Уганда, дійшли висновку, що психологічні травми, зумовлені війною, мають довготривалі наслідки для дитячої психіки: чим довший конфлікт, тим серйозніші симптоми. За їх даними, десять відсотків людей, які пережили травматичну подію, пізніше матимуть симптоми психологічної травми, а ще десять відсотків демонструватимуть поведінкові зміни або психологічні розлади, які стануть

перешкодою для повноцінної участі в повсякденному житті. Разом с тим, не варто вважати дітей пасивними жертвами насильства, позбавленими свободи волі. Вони є активними членами суспільства, які створюють власні стратегії виживання та подолання труднощів і здатні самотійно вирішити: протистояти збройному конфлікту чи брати в ньому участь. Останні психологічні дослідження показують, що ефективним механізмом захисту від психологічних травм є: ефективні стратегії подолання труднощів, позитивна система переконань, здорові сімейні стосунки та дружба. Ці складові слід підтримати шляхом запровадження ряду соціальних заходів і проектів з вивчення у закладах освіти предметів з захисту психічного здоров'я і основам психоемоційного інтелекту.

Висновки. Масштаби наслідків війни також залежать від післявоєнних подій, зокрема від того, чи успішною є післявоєнна відбудова країни та чи покращилася соціально-економічна ситуація. Неабияке значення також має притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини, визнання сторонами відповідальності за свої злочини й впровадження місцевих механізмів примирення з метою уникнення злочинів на ґрунті ненависті. Ключовим кроком до успішного врегулювання конфліктів і примирення з минулим стає включення методів врегулювання конфліктів до освітньої програми. Крім того, потребує поширення й популяризації психологічна просвіта та інформування – інформування суспільства, дітей, молоді з метою формування розуміння закономірностей функціонування людської психіки, поведінки людей в екстремальних умовах, формування навичок і способів управління можливостями власної психіки, надання самодопомоги та першої психологічної допомоги іншим особам, а також готовності та бажання отримувати професійну психологічну допомогу в разі потреби.

Така діяльність забезпечується:

- запровадженням стратегії гуманітарної експертизи в інформаційній сфері, оскільки «заборонні» підходи держави сьогодні є малоефективними і нерідко стають об'єктом критики з боку інститутів громадянського суспільства;
- створенням необхідних правових, економічних та організаційних умов, які сприяють реалізації права на безпечний інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення, доповнивши Закон України «Про захист суспільної моралі» не лише заборонаю порнографії, а й насильства, антиукраїнської пропаганди й інших дій, що загрожують суспільній моралі;
- запровадженням заходів з унеможливлення принизливого стереотипного зображення та надмірної сексуалізації жінок і дітей тощо.

Список використаних джерел

1. Кількість організованих груп та злочинних організацій, щодо яких розслідувано кримінальні провадження за участю неповнолітніх. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2>.
 2. Корольчук О. Л. Посттравматичний стресовий розлад як новий виклик сучасності України. *Державне управління 2016 р.* URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2016/19.pdf.
 3. Про телебачення та радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 року № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12?find=1&text=%D0%B6%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C#Text>.
 4. Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0036525-21#Text>.
 5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Tex>.
 6. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-4139>.
- Дотримання інформаційних прав і свобод українських громадян: нормативно-правове забезпечення і регулятивні важелі. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/231/>.

Колб О.Г.,

професор кафедри кримінального права та процесу
Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України
<https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

Ковальчук В.С.,

начальник відділу ведення Єдиного реєстру
досудових розслідувань та інформаційно-аналітичної роботи
Волинської обласної прокуратури
<https://orcid.org/0000-0002-6025-1608>

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ НА ПРОЦЕС ДЕТЕРМІНАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Гібридна війна Російської Федерації (РФ), яка була розв'язана нею проти України в 2014 році, анексія (окупація) Криму, а також відкрите військове вторгнення на територію нашої держави в лютому 2022 році обумовлюють необхідність всебічного та комплексного наукового погляду на ті детермінанти (причини, умови, корелянти), що сприяють вчиненню зазначеного суспільно небезпечного посягання практично на всі об'єкти правової охорони, які закріплені у чинному законодавстві, а саме на: державний суверенітет, територіальну цілісність, незалежність нашої країни тощо, а також на права, свободи і законні інтереси людини, які є визначальними у всіх міжнародно-правових актах [1, с. 96–104].

На науковому рівні загальновизнаним є висновок про те, що всі соціально-правові явища і процеси є взаємозв'язаними, взаємодіючими та взаємообумовленими, у результаті чого будь-яка причина їх формування і розвитку породжує відповідний наслідок [2, с. 333–340]. Якщо вказану теоретичну модель застосувати для з'ясування сутності та змісту детермінант, що мають безпосереднє відношення до змісту сучасної війни РФ проти України (з 24 лютого 2022 року по теперішній час), то можна у зв'язку з цим звернути увагу на декілька з них, які суттєвим чином впливають у сьогоденні на реалізацію першою злочинних намірів щодо нашої держави, а також у цілому на зміст сучасної злочинності.

Як показали результати аналізу зібраних емпіричних матеріалів, на перший план з даного приводу виходять детермінанти, що стосуються реакції України на анексію Криму та відкритої участі РФ у розв'язанні гібридної війни на Донбасі в 2014 році. Так, замість того, щоб відразу розірвати дипломатичні відносини з країною-агресором, ввести візовий режим прибуття в Україну її громадян і створити належні та дійові механізми залучення держав-гарантів Будапештського меморандуму 1994 року для забезпечення безпеки нашої держави, представники тодішнього політикуму та так званої «еліти» зайнялись вуличною демагогією і примітивним блокуванням посольства РФ в Україні за допомогою ультра-націоналістичних та інших побідних

авантюристичних сил. Як наслідок, в Україні цілком логічно виникла їх протилежність та «п'ята колона» РФ, яка професійно грамотно документувала такі нецивілізовані та чисто популістські дії «демонстрантів», у лавах яких були в тому числі високопоставлені представники вищих ешелонів державної влади, що демонструвалась у різноманітних аудиторіях і організаціях, членом яких є або була на той час наша держава (як от: Раді Європи; ООН, СНД тощо), як реальна загроза для російськомовного населення в Україні. Більш того, як показала практика, це й обумовило розвиток колабораціонізму в нашій державі, який став ще однією із загроз, що проявила себе у ході війни РФ проти України, розпочинаючи з 2022 року [3, с. 116–128].

Щодо другої детермінанти, яка пов'язана з розвитком агресивної поведінки РФ щодо України, то її зміст лежить у площині обороноздатності нашої держави. Зокрема, знову ж таки, ведучи війну по суті з РФ ще з 2014 до лютого 2022 року, Україна зобов'язана була розвивати свій військово-промисловий комплекс, основу якого складають на сьогодні (як і на той час) висококваліфіковані національні фахівці та потужні підприємства. Натомість, з якихось причин (а, вони є очевидними – це латентна злочинна діяльність «агентів впливу» РФ та доморощених «горе-державних мужів», які сфокусували свою увагу на особистих бізнес-інтересах за рахунок держави) Україна за вісім років війни надала Збройним Силам нашої країни аж, зокрема, вісім сучасних танків Т-80 «Оплот» (один танк на рік) та інше тому побідне озброєння, включаючи літаки, гелікоптери, системи «Град» та ін.

У свою чергу, виготовлену на оборонних заводах продукцію Україна весь цей часовий відрізок продавала за кордон, хизуючись тим, що вона є одним із успішних експортерів військової техніки. Більш того, за вказаний час яких тільки «агентів впливу» РФ не призначали на керівні посади в Укроборонпромі, включаючи й іноземців. Саме тому, як видається, сьогодні є вірною позиція керівництва держави про притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб у такій «політиці» з питань забезпечення обороноздатності України [4]. При цьому зазначений підхід дозволить не тільки нейтралізувати, блокувати, усунути тощо детермінанти, що сприяли зниженню рівня забезпечення національної безпеки, але й стане запобіжним (шляхом залякування) заходом для теперішніх і майбутніх керівників даного державного відомства у випадках виникнення протиправного наміру при виконанні своїх професійних обов'язків.

До третьої групи детермінант, які є предметом даного наукового дослідження, слід віднести питання так званого множинного (подвійного, потрійного та ін.) громадянства України. Сутність цієї проблеми полягає у тому, що саме з 2014 року і в теперішній воєнний час чомусь досить «актуальною» стала діяльність певних так званих політичних «еліт» та інших суб'єктів суспільно-державної спрямованості щодо вирішення зазначеного завдання, з огляду сприйняття даного інституту права як системного елементу держави Україна [5, с. 161–168]. При цьому, відповідь на вказане питання дано в ст. 4 Конституції України, відповідно до положень якої в нашій країні

встановлено єдине громадянство України. Більш того, набуття особою громадянства іншої держави автоматично, як це витікає зі змісту Закону України «Про громадянство України», є правовою підставою для позбавлення її громадянства нашої країни (як приклад можна назвати позбавлення такого права Г. Корбана та інших осіб у липні 2022 року).

Отже, проведений аналіз змісту деяких детермінант, які склали відповідний кримінологічний комплекс, що обумовив війну РФ проти України у лютому 2022 року, дозволяє констатувати, що воєнна безпека та в цілому рівень кримінологічного запобігання злочинності залежать не тільки і не стільки від професійної готовності та здатності Збройних Сил та інших військових формувань нашої держави дати відсіч агресору, скільки й від спроможності інших інститутів суспільства забезпечити належним чином охорону всіх правових об'єктів, що визначені у законі.

Список використаних джерел

1. Луценко Ю. В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до розділу I Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України) (Частина1). *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3(9). С. 8–17.
2. Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях : традиції та сучасність. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 333–340.
3. Письменний Є. О. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. *Право України*. 2020. № 12. С. 116–128.
4. Злочини в оборонній сфері буде розслідувати спеціальна робоча група у ГПУ. URL: <https://www.ukr.net>. 26.11.2021. [дата звернення 20.06.2022].
5. Оболенцев В. Ф. Держава Україна як система : системний підхід до запобігання корупції. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 161–168.

Кулик О.Г.,

завідувач НДЛ кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
доктор юридичних наук, професор

Наумова І.В.,

старший науковий співробітник НДЛ кримінологічних досліджень
та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України

КРИМІНОГЕННА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Головним фактором впливу на криміногенну ситуацію в Україні стало масштабне збройне вторгнення Російської Федерації, яке розпочалося 24 лютого 2022 р. Цей воєнно-політичний фактор обумовив виникнення ряду похідних від нього факторів більш низького рівня, що в сукупності вкрай негативно позначилися на всіх сферах життєдіяльності суспільства. До таких факторів, зокрема, належать:

загибель та поранення значної кількості військовослужбовців України та цивільних осіб. Точні дані про втрати серед військовослужбовців України із зрозумілих причин не повідомляються. Станом на 26 червня 2022 р., за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН), зафіксовано 10631 жертв серед цивільних осіб: 4731 людей вбито і 5900 поранено [1];

втрата контролю за рядом територій в результаті окупації їх ворогом. Станом на 22 червня 2022 року відповідно до наказу Мінреінтеграції від 22.06.2022 № 132 до переліку територіальних громад, розташованих у районах проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), входять 304 громади 8 областей країни – Донецької (66), Харківської (51), Дніпропетровської (7), Луганської (37), Запорізької (52), Херсонської (49), Миколаївської (24) та Сумської (18) [2];

величезні матеріальні збитки. За результатами аналізу, що проводиться в рамках проєкту «Росія заплатить» експертами Київської школи економіки, Мінекономіки та волонтерами, станом на 8 червня 2022 р. в ході війни загальні втрати економіки України коливалися в межах від 564 до 600 млрд дол. США. Загалом з початку війни пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 44,8 млн квадратних метрів житлового фонду, 256 підприємств, 6,3 тис. залізничних колій, 656 медзакладів, 1177 закладів освіти, 668 дитсадків, 198 складів, 20 торговельних центрів, 28 нафтобаз [3];

значне падіння економіки. Сукупно, за даними опитування «Advanter Group», станом на 10 червня 2022 р. зупинено 18,7% та майже зупинено 28,1% малих і середніх підприємств. Загальні прямі втрати таких підприємств оцінюються у 83 млрд дол. США. Поточні логістичні маршрути

покривають менше 20% експорту [4]. Цей фактор веде до зменшення доходів бюджету, зростання рівня безробіття населення;

перехід усіх держаних органів країни на функціонування в умовах воєнного стану. В органах поліції це проявилось у відбутті частини співробітників до Збройних сил України та зміні пріоритетів у діяльності (забезпечення функціонування блок-постів на дорогах країни, протидія діяльності ДРГ, посилення охоронної діяльності тощо);

дуже значне зростання внутрішньої та зовнішньої міграції. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), на кінець червня цього року зареєстровано 2,1 млн вимушених переселенців, які перебувають на території 888 громад у 18 областях країни [5]. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на 29 червня 2022 р. зареєстровано близько 8,4 млн перетинів кордону з України, і ще 3,1 млн – до України. Також було зареєстровано 5,5 млн біженців з України, включаючи тих, хто спочатку перетнули кордон із сусідніми країнами, а потім переїхали до інших країн. З них 3,6 млн зареєструвалися у програмі тимчасового захисту або подібних національних програмах захисту [6].

Зазначені фактори призвели до формування нових тенденцій у криміногенній ситуації у 1-му півріччі цього року [7]. Першою з них стало значне збільшення чисельності всіх видів злочинів, пов'язаних з військовим вторгненням на територію держави, перш за все посягань проти національної безпеки та проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Зафіксовано збільшення кількості фактів посягання на територіальну цілісність і недоторканість України з 96 до 7230 (зростання у 75 рази); державної зради – з 122 до 1277 (зростання у 10,5 рази); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України – з 27 до 130 (у 4,8 рази); дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади – з 63 до 87 (+38,1%); диверсій – з 11 до 65; перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань – з 3 до 48; випадків шпигунства з 6 до 18. Крім того, до Особливої частини Кримінального кодексу України включено нові статті: ст. 111¹ «Колабораційна діяльність», ст. 111² «Пособництво державі-агресору» та ст. 114² «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [8]. У 1-му півріччі 2022 року було обліковано 1390 випадків колабораційної діяльності, 76 випадків пособництва державі-агресору та 73 факти поширення інформації, зазначеної у ст. 114².

Кількість злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку збільшилася порівняно з минулим роком у 166 разів та становила 20788. Так, було обліковано

20012 фактів порушення законів і звичаїв війни (1 півр. 2021 р.: 57), у тому числі поєднаних з умисним вбивством – 3638. У зв'язку з тим, що траплялися випадки виправдовування або заперечення збройної агресії Росії проти нашої країни, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.22 № 2110-IX, до Особливої частини Кримінального кодексу було включено ст. 436² «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників». З середини березня по червень 2022 року зареєстровано 544 таких кримінальних правопорушень.

Природно, відбулося збільшення деяких категорій та окремих видів кримінальних правопорушень, прямо або опосередковано пов'язаних з війною та її наслідками. Так, число особливо тяжких злочинів збільшилося до 42464 (у 5,5 рази); умисних вбивств (фактів смерті та зникнення безвісти, ст.ст. 115–118 КК) – до 9315 (більш, ніж у 3 рази); посягань, вчинених з використанням вогнепальної зброї – до 811 (більш, ніж у 4 рази), боєприпасів – до 1043 (у 11 разів). Таке зростання сталося внаслідок кваліфікації за цими статтями випадків загибелі та поранення людей під час військових дій. В умовах окупації деяких територій країни дуже суттєво, до 1219 (у 49 разів), зросло число фактів насильницького зникнення людини.

Мало місце значне зростання кількості випадків незаконного заволодіння транспортним засобом – до 2765 (+87,5%), що пов'язано з захопленням значної їх кількості ворогом під час відходу з тимчасово зайнятих територій, виїздом з країни значної кількості осіб і залишенням ними автомобілів без контролю. Також збільшилася чисельність окремих військових кримінальних правопорушень – самовільного залишення військової частини або місця служби – до 1330 (+39,7%), дезертирства – до 1300 (зростання у 23,6 рази), непокори – до 558 (збільшення у 93 рази) та фактів незаконного переправлення осіб через державний кордон України – до 482 (зростання у 3,3 рази).

Іншою тенденцією стало помітне зменшення загальної кількості кримінальних правопорушень, їх більшості груп і видів. Загальне число кримінальних правопорушень зменшилося порівняно з 1-м півріччям минулого року на 14,0% і становило 163403. Зменшилася кількість кримінальних правопорушень:

проти життя та здоров'я особи – на 5,8%, серед них – випадків домашнього насильства – на 48,7%;

проти статевої свободи та статевої недоторканості особи – на 36,7%;

проти власності – на 47,1%, у тому числі крадіжок – на 49,4%, крадіжок з квартир – на 62,0%, випадків шахрайства – на 32,6%, грабежів – на 53,8%, розбійних нападів – на 42,4%,

привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – на 9,7%;

у сфері господарської діяльності – зменшення у 2,5 раза. Зазначимо, що 24 березня 2022 р. Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 201² «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [8], і протягом квітня–червня 2022 року було обліковано 233 таких випадки;

у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, – на 46,6%, у тому числі випадків зловживання владою або службовим становищем – на 52,7%, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (одержання хабара) – на 53%, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу – на 54,6%;

проти громадського порядку та моральності – на 25,6%;

проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів – на 19,4%;

випадків порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, – на 26,7%;

проти правосуддя – на 53,7%.

Суттєво менше обліковано проявів організованої злочинності. Число виявлених організованих груп та злочинних організацій (ОГ та ЗО) зменшилося на 24,3%, осіб, що скоїли злочини у складі ОГ та ЗО, – на 28,9%.

Кількість посягань у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення залишилася на минулорічному рівні (+2,3%). При цьому, суттєво збільшилася чисельність фактів незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (+17,4%), але значно менше виявлено випадків незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (–19,3%).

Число посягань проти громадської безпеки також залишилося на рівні 1-го півріччя 2021 р. (–1,7%). Практично не змінилася й кількість найбільш поширених діянь цієї спрямованості – випадків незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (+0,2%).

Враховуючи вказану сукупність факторів, обумовлених війною, тенденції розвитку криміногенної ситуації, що спостерігаються в країні на даний час, можна спрогнозувати наступні напрями її динаміки:

зростання кількості злочинів проти основ національної безпеки України, зокрема посягань на територіальну цілісність і недоторканість України, випадків державної зради, колабораційної діяльності; посягань проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, у тому числі порушень законів і звичаїв війни, виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників;

збільшення чисельності кримінальних діянь, пов'язаних з війною, – умисних вбивств (фактів смерті та зникнення безвісти, ст.ст. 115–118 Кримінального кодексу); посягань, вчинених з використанням вогнепальної зброї, боєприпасів; фактів насильницького зникнення людини; самовільного залишення військової частини або місця служби; дезертирства; непокори та незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

формування значного масиву корисливих посягань на майно, які певний час залишатимуться латентними, через виїзд власників в інші регіони країни або за кордон. Ця тенденція вже проявилася у зростанні числа виявлених фактів незаконного заволодіння транспортним засобом. Згодом може бути виявлена також значна кількість квартирних крадіжок, крадіжок з дач, випадків захоплення нерухомості та землі, випадків шахрайства тощо;

після досягнення миру є серйозна небезпека вчинення значної кількості «відкладених» корисливих та корисливо-насильницьких посягань, незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, наркозлочинів, корупційних діянь, активізації діяльності організованих груп та злочинних організацій.

Список використаних джерел

1. Україна: інформація про жертви серед цивільного населення 27 червня 2022 року. Звіт Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Управління Верховного комісара з прав людини. Новини. Офіційний веб-сайт від 27.06.2022. URL: <https://cutt.ly/2KLHoEH> (дата звернення: 29.06.2022).

2. Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 № 75 (у редакції від 22.06.2022). Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.minre.gov.ua/doc/doc/82> (дата звернення: 27.06.2022).

3. За останніми обрахунками загальна сума прямих збитків інфраструктури становить \$103,9 млрд. Київська школа економіки. Офіційний веб-сайт від 09.06.2022. URL: <https://cutt.ly/KKXzbJe> (дата звернення: 30.06.2022).

4. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки». Робочі групи. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Діяльність.

Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України «Урядовий портал». URL: <https://bit.ly/3Tjq4Gb> (дата звернення: 20.08.2022).

5. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні за 6 тур. Звітний період 13–26 червня. Міжнародна організація з міграції (МОМ). URL: <https://cutt.ly/wLoPbhv> (дата звернення: 07.07.2022).

6. Ukraine Situation: Refugees from Ukraine across Europe – 2022-06-30. United Nations High Commissioner for Refugees. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/94001> (дата звернення: 07.07.2022).

7. «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–червень 2022 року»: форма № 1 (місячна), затверджена наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 р. № 299 за погодженням з Держстатом України. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://bit.ly/3QRakZy> (дата звернення: 12.07.2022).

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III у редакції від 19.08.2022. Законодавство України. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.08.2022).

Лісниченко Л.В.,
провідний науковий співробітник
НДІ кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук

Козлюк М.В.,
адвокат

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала так звану «спеціальну воєнну операцію» на території України. У зв'язку з масштабними бойовими діями та безпідставною і невмотивованою агресією росії Верховною Радою України було затверджено Указ Президента України про введення режиму воєнного стану на території України, який триває понад пів року. Щоденно український народ виборює своє право на незалежність та свободу, дотримання демократичних та європейських цінностей. Звісно, в умовах воєнного стану країна зазнала значних змін у всіх сферах суспільного життя. Політична, економічна та соціальна ситуація в Україні нестабільна та проходить значу трансформацію. Однак, не зважаючи на складні умови життя, в яких перебуває населення країни, відмічаються позитивні тенденції становлення ідентичності українського народу своїй національній приналежності.

Війна істотно позначається й на стані криміногенної ситуації в країні. За даними Національної поліції України, відмічається суттєве скорочення більшості загальнокримінальних правопорушень та посягань у різних сферах суспільного життя. Зокрема, за 6 місяців поточного року число посягань, вчинених у громадських місцях, зменшилося на 38,5%, що обумовлено кардинальним обмеженням соціальної активності населення в умовах воєнного стану.

Однак фіксується зростання особливо тяжких злочинів, яке склало за період січень–червень 2022 р. приріст +452,8% порівняно з аналогічним періодом минулого року. Зокрема відмічається суттєве збільшення умисних вбивств (фактів смерті та зникнення безвісти, ст.ст. 115–118 КК України) на +203,9%.⁴ Що також підтверджується численними фактами звірств російських солдат на тимчасово окупованих територіях.

Аналіз стану криміногенної ситуації в країні в умовах війни передбачає проведення ґрунтовного дослідження політичних, соціально-економічних і демографічних чинників впливу на неї. Проте наша увага буде зосереджена саме на соціально-демографічних факторах криміногенної ситуації в Україні в умовах активних бойових дій.

⁴ Тут аналізуються дані щодо реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, що надійшли до органів поліції, отримані з відомчих статистичних звітів НПУ за вказані роки (форма 1-СО).

У зв'язку з масштабними військовими діями та втратою контролю над частиною територій країна щоденно зазнає великих людських і матеріальних втрат, що веде до деградації економіки та соціальної сфери.

За результатами аналізу, що проводиться в рамках проєкту «Росія заплатить» експертами Київської школи економіки, Мінекономіки та волонтерами, станом на 8 червня поточного року в ході війни загальні втрати економіки України, враховуючи як прямі втрати, так і непрямі втрати (зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), коливаються в межах від \$564 млрд до \$600 млрд [1]. За оперативною оцінкою Держстату України, реальний ВВП у I кварталі 2022 року зменшився у порівнянні з попереднім кварталом на 19,3% (з урахуванням сезонного фактора), а в порівнянні з I кварталом 2021 року – на 15,1% [2]. Економічні втрати внаслідок війни будуть дуже значними. Реальний ВВП у 2022 році може знизитися щонайменше на третину [3].

Також станом на 8 серпня поточного року уточнена загальна сума прямих збитків економіці України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури, що становить вже 110,4 млрд доларів. Найбільшими є збитки в частині житлових будівель (47,8 млрд доларів) та інфраструктури (дороги, мости, аеропорти) – 33,4 млрд доларів [4].

Значних втрат зазнає промисловий сектор країни. Так, після початку військового вторгнення росії близько 30% українських компаній припинили свою діяльність, а 45% працювали, знизивши потужності. У другому кварталі 2022 року кількість підприємств, які повністю зупинили діяльність, скоротилася майже вдвічі порівняно з початком військових дій (з 32% до 17%). Втім, 60% підприємств працює нижче довоєнного рівня завантаженості, майже 23% – більш ніж удвічі. Наприкінці квітня найбільше підприємств працювало в секторі сільського господарства, відновлювали роботу транспорт та переробна промисловість. Найскладніша ситуація в будівництві та добувній промисловості, значно нижче довоєнного рівня залишається завантаженість торгівлі. За даними опитування, проведеного Європейською бізнес асоціацією серед представників малого та середнього бізнесу (МСБ), відмічається скорочення кількості непрацюючих підприємств із 42% до 26%. 17% МСБ уже відновило роботу, ще 23% готується до відновлення, збільшилась і кількість підприємців, які працюють у повному обсязі – з 13% до 20% (серед великих компаній – 41%, за даними AmCham) [5].

Також, відповідно до Програми релокації підприємств, яку Уряд реалізує із середини березня 2022 року з метою зберегти стійкість економіки України шляхом переміщення підприємств із територій, що наближені або перебувають у зоні бойових дій, до безпечніших регіонів Заходу України, на початок червня 2022 року понад 600 підприємств, які взяли участь в даній програмі, вже завершили переїзд, 390 з них відновили свою роботу на нових майданчиках у

західних регіонах України. Ще 87 підприємств знаходяться на різних стадіях транспортування, 151 підприємство оформляють необхідні документи [6].

Не зважаючи на зупинку роботи частини підприємств, за даними Національного банку України, на кінець липня 2022 року було зареєстровано 296,7 тис. безробітних осіб, що на 7,6% менше ніж у липні 2021 року (321,2 тис. осіб), та на 6,2% менше ніж у червні 2022 року (316,4 тис.) [7]. За результатами опитування, проведеного фахівцями соціологічної групи «Рейтинг» 18–19 червня 2022 року (вибірка 1200 респондентів від 18 років і старше в усіх регіонах країни, крім тимчасово окупованих територій, що є репрезентативною за віком, статтю і типом поселення) ситуація з роботою в Україні дещо покращилася у порівнянні з березнем 2022 року. Так, серед респондентів, які мали роботу до війни, сьогодні не працює третина (35%) (у березні цього року – 53%), працюють віддалено або частково – 18% (21%), працюють у звичному режимі – 38% (22%), знайшли собі нову роботу – 7% (2%). Найбільше проблема безробіття торкнулася мешканців Сходу (53%), осіб у віці до 35 років та 51 і старше (по 38%) і жінок (40%) [8].

У результаті військових дій на території країни загальне економічне становище населення значно погіршилось. За даними загальнонаціонального дослідження «Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України», проведеного 2–11 травня 2022 року Національним демократичним інститутом (НДІ) (вибірка 2500 респондентів, опитування репрезентативне лише для дорослого населення, яке зараз проживає в Україні та користується мобільними телефонами), 65% чоловіків та 67% жінок стикнулися з проблемою зниження доходу за час повномасштабної війни. Серед опитаних відчувають певні складнощі при наявному доході 36% осіб із числа тих, що змінили місце проживання, та 39% тих, що не змінили місце проживання. Відчувають серйозні матеріальні труднощі 34% та 25% відповідно. Зазначили, що можуть нормально жити на наявний дохід 23% та 30% відповідно, і лише незначний відсоток респондентів вказали, що живуть комфортно (6% та 5% відповідно). Серед респондентів 18% зазначили, що з початку повномасштабної війни їм і членам їх сімей постійно або багато разів доводилось обходитись без грошей, 34% – що вони інколи зазнавали таких труднощів [9].

Значним допоміжним фактором у забезпеченні матеріального благополуччя громадян країни під час військових дій є гуманітарна допомога населенню, яку надають вітчизняні волонтери та благодійники із-за кордону. Так, за інформацією Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів, загальний обсяг гуманітарної допомоги, що надійшла в Україну за січень–травень 2022 року, становить 3,9 тис. тонн. Надходження гуманітарної допомоги для України було оформлено на адресу 180 благодійних фондів та організацій від 29 країн–донорів. За даними Державної митної служби України, основними країнами–донорами були: Німеччина – 36% загальних обсягів гуманітарної допомоги (1,4 тис. тонн); Сполучені Штати Америки – 17% (683 тонни); Польща – 11% (422 тонни); Нідерланди – 8%

(314 тонн); Швеція – 6% (246 тонн). В якості гуманітарної допомоги до України завозилися готові текстильні вироби (одяг, взуття та ін.), меблі, постільні речі, матраци, світильники, збірні будівельні конструкції, іграшки, спортивний інвентар, засоби наземного транспорту [10].

Наведені вище дані є лише незначною частиною тих втрат, які зазначає українська економіка внаслідок війни, що закономірно негативно позначиться на соціально-економічній ситуації в країні у майбутньому. Внаслідок припинення нормальної господарської діяльності частина громадян стали безробітними. І навіть не зважаючи на поступове відновлення діяльності частини підприємств, на жаль тенденція збільшення чисельності безробітних може підсилитися у найближчі місяці.

В умовах погіршення соціально-економічної ситуації в країні внаслідок масштабного військового вторгнення російської федерації природно погіршився стан матеріальної забезпеченості більшості населення. Це в подальшому ймовірно може призвести до погіршення криміногенної ситуації в країні загалом.

Список використаних джерел

1. За останніми обрахунками загальна сума прямих збитків інфраструктури становить \$103,9 млрд / київська школа економіки. URL: <https://cutt.ly/kkxzbye> (дата звернення: 30.06.2022).
2. ВВП України у I кварталі скоротився на 19% / УкрІнформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://cutt.ly/pLq8JNt> (дата звернення: 05.07.2022).
3. ВВП цього рік може зменшитись на третину – глава Нацбанку / УкрІнформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://cutt.ly/NLq4pjH> (дата звернення: 05.07.2022).
4. Розв'язана Росією війна завдала збитків інфраструктурі України на 110,4 млрд доларів / lb.ua. новини. URL: https://lb.ua/economics/2022/08/11/525963_rozvyazana_osiieyu_viyuna_zavdala.html (дата звернення: 04.09.2022).
5. НБУ – про поступову активізацію економіки в тилкових та звільнених регіонах України / FINBALANCE. Фінанси та економіка. URL: <https://cutt.ly/ICkguFL> (дата звернення: 07.07.2022).
6. Понад 600 підприємств, які взяли участь в програмі релокації, завершили переїзд з областей, де тривають бойові дії / Головне управління Держпраці у Київській області. URL: <https://cutt.ly/wLiPb6F> (дата звернення: 07.07.2022).
7. Безробіття. Ринок праці та соціальної політики / Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/files/macro/Unemp_m.xlsx (дата звернення: 04.09.2022).
8. Чотирнадцяте загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (18–19 червня 2022) / Соціологічна група «Рейтинг». URL: <https://cutt.ly/dLeib0H> (дата звернення: 05.07.2022).

9. Опитування НДІ: можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України / Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://cutt.ly/6K5eDn6> (дата звернення: 04.07.2022).

10. За п'ять місяців 2022 року України отримала 3,9 тисяч тонн гуманітарної допомоги з-за кордону / Верховна Рада України. Інформаційне управління. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224488.html> (дата звернення: 26.06.2022).

Лубенець І.Г.,
провідний науковий співробітник
НДЛ кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук, старший дослідник

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ В УМОВАХ ВІЙНИ

На сьогодні більшість людей у світі, у тому числі й в Україні, користуються Інтернетом та різними інформаційно-комунікаційними пристроями. Цифрове середовище поступово охоплює всі сфери життя людини. На електронний документообіг переходять державні органи, а ефективність діяльності у банківській сфері, сфері транспорту та більшості підприємств ґрунтується на комунікації, що здійснюється за допомогою сучасних засобів зв'язку.

З розвитком та активним використанням сучасних технологій стрімко зростає й кількість правопорушень у цій сфері. Зокрема, генеральний секретар ООН А.Гуттереш на 73 сесії Генеральної асамблеї ООН оцінив щорічні збитки від кіберзлочинності у світі у розмірі 1,5 трлн доларів [1].

В умовах війни в Україні протиправні діяння в цифровому середовищі здійснюються з метою маніпуляцій та дестабілізації ситуації в країні, збоїв у роботі державних інституцій, крадіжок конфіденційних даних, псування техніки, завдання іншої шкоди. Тому, зрозуміло, що задля завдання шкоди обороноздатності України росія активно використовує віртуальний простір для здійснення кібератак, поширення фейків, вербування населення, у тому числі дітей, та ін.

Фахівці міжнародної компанії ESET, що спеціалізується на розробці антивірусного програмного забезпечення, склали рейтинг найбільш поширених кіберзагроз за січень–квітень 2022 року, де зазначається, що у цей період загальна кількість виявлених зразків загроз зросла на 20% порівняно з останніми чотирма місяцями 2021 року [2].

Прикладами масових атак є:

кібератака на державні установи України з використанням шкідливої програми Cobalt Strike Beacon, яка уражає комп'ютер у випадку її відкриття (23 березня 2022 року);

хакерська атака на Укртелеком, що відбулась 28 березня 2022 року з метою отримання контролю над мережею та обладнанням компанії;

розповсюдження електронних листів з назвою «Військові злочинці РФ.htm», «№ 1275 від 07.04.2022», відкриття яких призводить до того, що зловмисники отримують віддалений доступ до комп'ютера жертви та ін. [3].

За статистикою, станом на 4 серпня 2022 року росія здійснила проти України з початку повномасштабної війни 796 кібератак. Найчастіше атакують урядовий сектор, місцеві органи влади, сектор безпеки та оборони, сайти мовників. Найпоширенішими методами таких атак є збирання інформації, запуск шкідливого коду, спроби втручання та перешкоджання діяльності тої чи іншої структури. За словами голови Держспецзв'язку Ю. Щиголя, попри велику активність, якість таких кібератак щоразу стає нижчою [4].

Слід вказати, що напередодні повномасштабного вторгнення ввечері 23 лютого 2022 року на українські організації було здійснено атаки, під час яких зловмисники використали ряд шкідливих програм для знищення даних, а також унікальну загрозу Industroyer, націлену на енергетичний сектор [5]. До речі, спеціалістами ESET було встановлено, що вищевказане шкідливе програмне забезпечення було створено 28 грудня 2021 року. Отже, атака готувалась заздалегідь.

В таких умовах, розуміючи масштаби шкоди від війни в цифровому середовищі та з метою підвищення ефективності протидії кіберпосяганням постала необхідність в оптимізації кримінального та кримінально-процесуального законодавства. В результаті парламентом в березні поточного року було прийнято наступні закони:

«Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» № 2137-IX від 15.03.2022 року [6];

«Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» № 2149-IX від 24.03.2022 року [7].

Детально хочемо зупинитися на законі № 2149-IX, відповідно до якого змін зазнали дві норми розділу XVI Кримінального кодексу України (далі – ККУ), зокрема, ст. 361, що викладається в новій редакції, згідно з якою розмежовується ступінь відповідальності за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж залежно від спричинених наслідків. Частина 1 ст. 361 ККУ була змінена таким чином, що формальний склад правопорушення замінив матеріальний. Відтепер для кваліфікації діянь за такою нормою достатньо вчинення особою дії у вигляді несанкціонованого втручання, і не вимагається настання шкідливих наслідків (як-то виток, підробка, блокування інформації тощо). Таким чином, законодавець криміналізував діяння, за яке раніше кримінальна відповідальність була відсутня. Водночас вказана стаття передбачає, що втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, не вважається несанкціонованим, якщо таке втручання вчинено відповідно до Порядку пошуку та виявлення потенційних вразливостей таких систем чи

мереж (ч. 6 ст. 361). Окрім того, посилюються санкції за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361-1 ККУ [8].

Одночасно, термінологію «електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку» було замінено на «інформаційні (автоматизовані), електронні комунікаційні, інформаційно-комунікаційні системи, електронні комунікаційні мережі», але лише частково. Без змін залишилися формулювання назви розділу XVI ККУ та інших статей в ньому ж. Отже, робота ще не завершена і варто очікувати подальших змін.

Необхідно зазначити, що тема війни в Україні активно використовується кібершахраями у своїх схемах по всьому світі, які під виглядом фальшивих благодійних організацій виманюють пожертви для підтримки України. У середньому телеметрія ESET щоденно виявляла 4,8 млн вебзагроз та 370 тис. шкідливих URL-адрес у всьому світі. При цьому кількість заблокованих фішингових URL-адрес зросла майже на 30% [5]. Не є винятком й Україна, де кіберзлочинність стабільно зростає [3], особливо з боку тих, хто вирішив скористатися ситуацією та поживитися коштами громадян, коли правоохоронні органи перевантажені.

Окремо, необхідно сказати про випадки залучення дітей російськими військовими до протиправної діяльності через Інтернет. Втрата особистих соціальних зв'язків, погіршення економічного становища сім'ї через втрату роботи батьками – все це спонукає дитину шукати нових друзів у цифровому середовищі, а також можливості заробітку. Тому найчастіше залучення дітей до протиправної діяльності російськими військовими відбувається через грошову мотивацію, обман (наприклад, шляхом втягнення у різні види квестів з метою отримання інформації про розташування блок-постів, військової техніки тощо), залякування та необізнаність дітей про правила самозахисту в Інтернеті. Дитина погоджується на виконання завдання, оскільки її переконують у безкарності таких дій, вона вірить, що їй нічого не загрожує [9].

В подібних ситуаціях обов'язок забезпечення онлайн-безпеки дітей від таких ризиків покладається в основному на батьків або осіб, які їх замінюють. На допомогу батькам на сайті Міносвіти представлені спеціально підготовані матеріали для підвищення обізнаності стосовно Інтернет-загроз, а також опубліковано брошуру [10] щодо онлайн-злочинів під час війни.

Також хотілося б сказати про діяння (у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних систем), що були криміналізовані у лютому 2021 року, шляхом імплементації Ланцаротської конвенції [11]. Зокрема, ККУ був доповнений статтями 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей», 301-1 «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження», 301-2 «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи». За 7 місяців поточного року за цими статтями було обліковано 8, 753 та 0 кримінальних

правопорушень відповідно [12]. На жаль, порівняти вказаний звітний період поточного року з минулорічним неможливо у зв'язку з відсутністю офіційної статистики за цими статтями у 2021 році. Невелика кількість облікованих справ за ст. 156-1 та їхня відсутність за ст. 301-2 ККУ зовсім не свідчить про те, що такі злочини не скоювались. На наш погляд, це пояснюється великою латентністю щодо таких правопорушень, необізнаністю населення про те, що такі діяння є кримінально караними, важкістю їх виявлення, розслідування та доведення тощо. Тому, можливо, доцільним буде широко популяризувати серед населення (особливо неповнолітніх) інформацію про криміналізацію вищевказаних діянь, а також розробити науково-практичний коментар до нових статей, що було б корисно практичним працівникам правоохоронних органів при здійсненні кваліфікації вищенаведених діянь.

Підсумовуючи слід зазначити, що злочинність у цифровому середовищі під час війни в цілому зростає, оскільки від початку повномасштабного вторгнення росії бої велися не лише на фронті, наступ йшов і на кіберфронті, де періодично зазнають кібератак урядові сайти, сайти мовників, медіа та підприємств критичної інфраструктури. З іншого боку, тема війни активно використовується кібершахраями, і не тільки в Україні.

На наш погляд, не варто очікувати у післявоєнний час, що кількість протиправних посягань щодо державних інституцій або громадян у цифровому середовищі зменшиться. По-перше, через погіршення економічного становища населення, що, у свою чергу, буде штовхати людей на протиправні вчинки з метою «прогодуватись», особливо у сфері крадіжки грошових коштів та шахрайства. По-друге, постійний стрімкий розвиток цифровізації є джерелом не лише нових можливостей, але й серйозних загроз та небезпек, і не тільки для функціонування державних інституцій, а й для населення, у тому числі дітей. До того ж, з розвитком та еволюцією інформаційно-комунікаційних систем буде трансформуватися і злочинність, що потребує постійного удосконалення заходів запобігання у цій сфері та висококваліфікованого кадрового забезпечення, що у післявоєнний час буде дуже складно реалізувати.

Список використаних джерел

1. Нікулеско Д. Кібербезпека: вразливі моменти. *Юридична Газета online*. 14 травня 2019 р. URL: <https://cutt.ly/3XgP8jt>.
2. Понад 100 днів війни: як Україна протистояла атакам на кіберфронті. *ESET*. 7 червня 2022 р. URL: <https://cutt.ly/fXgAwM6>.
3. Єрема М. Боротьба з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон 2149-IX. URL: <https://cutt.ly/bXgAuHe>.
4. Редчук Д. Як захистити свої дані та не стати легкою здобиччю віртуальних злочинців? *Українська правда*. 4 серпня 2022 р. URL: <https://cutt.ly/VXgAFhm>.

5. Бойко І. Рейтинг Інтернет-загроз: ІТ-фахівці проаналізували вплив війни в Україні на кібербезпеку / Інформаційне агентство УНІАН. 4 червня 2022 р. URL: https://cutt.ly/sXgAfmj_.
6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України № 2137-IX від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>.
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон України № 2149-IX від 24.03.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#Text_.
8. Рада посилила спроможності національної системи кібербезпеки. *Укрінформ від 24 березня 2022 р.* URL: <https://cutt.ly/rXgAz1M>.
9. Поради #stop_sexтинг: захист дітей від скоєння злочинів в інтернеті / Міністерство освіти і науки. Новини. URL: <https://cutt.ly/MXgAmKb>.
10. Онлайн-злочини за участю дітей під час війни. URL: <https://stop-sexting.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/broshura-nasylstvo-v-interneti.pdf>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18.12.2021 р. № 1256-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#n38>.
12. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–липень 2022 р. (форма № 1). Офіс Генерального прокурора. URL: <https://cutt.ly/DXcNDND>.

Орлов Ю.В.,

професор кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

ПРОГНОЗОВАНІ РИЗИКИ ЗАГОСТРЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ОБСТАНОВКИ: ВПЛИВ ВОЄННИХ ТА АНТИВОЄННИХ ФАКТОРІВ

Війна, а надто повномасштабна, – гранична подія як у житті окремої людини, так і суспільства, держави. Вона означає фундаментальні, тектонічні зсуви у засновках соціотворення (актуалізація, переосмислення, перевідкриття ціннісних (блага) та утилітарних засад суспільного договору), а також, можливо, глобальної політико-економічної, безпекової архітектури. Війна для окремої держави – рубікон, за яким колишні конфігурації суспільства і держави принципово неможливі. Або держава зникає, або перероджується через преображення. Втім, цей процес зі всією своєю брутальністю, трагічністю, жертовністю-героїчністю не є заздалегідь визначеним; траєкторії можливого істотно різняться, а метасистемний прогноз розвитку виходить далеко за межі ситуативного підходу, обмежується численними невизначеними перемінними, значним допущенням, ускладненим елементом ірраціонального⁵. Позаяк зберігається можливість виділити, взяти до увагу, досліджувати ті кримінологічно значущі фактори, що вже відбулися, сформувалися і які дають достатньо підстав для обґрунтованих прогнозів їх впливу на криміногенний потенціал, злочинність.

Принагідно зауважимо, що класична й модерна наукова раціональність завжди тяжіє до намагань систематизувати об'єкт дослідження, його упорядкувати через низку лінійних, аналітично видимих зв'язків. Проте ризоматичний підхід, запроваджуваний постнекласичним типом філософствування, пред'являє інакше бачення, поліфонічну, мережеву модель кримінологічного вивчення, що оперує нелінійними зв'язками, функціональними вузлами, складні заплоти яких візуалізують криміногенні фактори, які в тому числі мають прогностичне значення. Оперування цим підходом, вмонтованим у традиційне для вітчизняної науки кримінологічне вчення про детермінацію злочинності, дає можливість виділити як воєнні, так і антивоєнні (у значенні контрвоєнні) фактори загострення криміногенної обстановки.

Воєнні фактори – ті обставини фізичної (онтологічної, екзистенційної) та соціальної (метафізичної, конструктивістської) дійсності, які безпосередньо та/або опосередковано пов'язані з негативними наслідками розв'язаної росією повномасштабної війни проти України. Таких наслідків та, відповідно, факторів – значна кількість. І їх ґрунтовний аналіз, опис, пояснення

⁵ Ті прогнози, що виходили з раціональних передумов, взагалі не допускали високої вірогідності початку повномасштабної війни РФ проти України, принаймні у 2022 р.

потребував би значно більшого дослідницького простору, аніж той, що передбачений масштабом «круглого столу», обміну думками й полемікою тезового формату. Перебуваючи ж у межах останнього, наважимося виділити ті з них, які, на наше переконання, можуть вважатися базовими для комплексного кримінологічного прогнозу.

1. Продовження з боку РФ агресивної війни, пов'язаної з широкомасштабними порушеннями міжнародного гуманітарного права, масовим вчиненням воєнних злочинів (ст. 438 КК України). На найближчу перспективу високий ризик вчинення цих злочинів зберігатиметься.

2. Фізичне захоплення та утримання під контролем (тимчасова окупація) частини території України, що є очевидною обставиною широкої віктимізації населення (передусім у форматі проявів дискримінації за політичною, національною ознаками) й не потребує додаткових пояснень.

3. Негативні соціально-демографічні зміни у чисельності та структурі населення України, що пов'язано із: а) відносно масовою загибеллю, бойовим травмуванням захисників (в своїй більшості) й захисниць України; б) загибеллю цивільного населення як у зоні бойових дій, так і у низці інших регіонів України внаслідок вчинення воєнних злочинів; в) виїздом закордон близько 7 млн громадян України (станом на 15.07.2022 р.), переважно жінок й дітей. Утворився і продовжує загострюватись демографічний дисбаланс, що у довгостроковому віддаленні негативно вплине як на показники макроекономічної стабільності, так і на гуманітарну сферу.

4. Негативні макроекономічні ефекти: 1) зростання внутрішнього та зовнішнього державного боргу через видатки на сектор оборони; 2) руйнація або значна обструкція окремих галузей економіки – металургійної, хімічної промисловості тощо; 3) деурбанізація східного, центрального, південного регіонів України, що проявляється у системному знищенні, пошкодженні об'єктів інфраструктури, житлового фонду, закладів освіти, закладів медичного та соціального забезпечення таких обласних центрів як Харків, Дніпро, Запоріжжя, Миколаїв (а також низки інших відносно великих міст: Сєверодонецьк, Бахмут, Маріуполь, Енергодар, Нова Каховка, Олешки та ін.), відтоці населення з них, завмирання економічного життя, припинення будь-якого інвестування. Ці ефекти утворюють метасистемний фактор комплексної криміногенної дії. І хоча, як відомо, між економікою і злочинністю прямих зв'язків не існує, тим не менш не можна заперечувати й ту обставину, що ступінь незадоволеності базових економічних потреб населення таки корелює з рівнем загальнокримінальної корисливої, а також агресивно-насиленої злочинності. Це дає підстави для негативного прогнозу щонайменше на коротку та середньострокову перспективу за цими індикаторами. Довгострокова перспектива залежатиме від тривалості війни, масштабів завданої шкоди й успішності реалізації урядових та міжнародних програмних ініціатив з відновлення України.

5. Негативні соціально-психологічні фактори: а) дисфункції інституту сім'ї, дитинства й материнства, пов'язаної з тривалим розривом фізичної дистанції між членами родин через виїзд жінок і дітей закордон; б) психологічні травми (зокрема посттравматичні стресові розлади як у учасників бойових дій, так і інших осіб, які пережили перебування у зоні таких дій), тривожність, неврози, істерії тощо. Ці наслідки, як відомо, є потужними детермінантами і агресії (злочини ненависті, побутова агресивно-насильницька злочинність), і аутоагресії (алкоголізація, наркотизація, суїцидальність). Тож нарощування агресивно-насильницького криміногенного потенціалу – факт динамічної реальності негативного кримінологічного-прогностичного значення.

В цьому аспекті варто акцентувати і на тому, що виклики онтологічного порядку, детерміновані війною, є екстраординарними, як правило, не очікуваними та, що найголовніше, комплексно травматичними. Глибина травматизації сягає розгалужених пластів колективного безсвідомого. Тож є всі підстави говорити саме про колективну травму Українського народу, що даватиметься взнаки поколіннями. Перш за все через острах повертатися на Батьківщину, укорінюватися, планувати майбутнє дітей (особливо в регіонах, наближених до кордону з росією). Не менш значущими є й ефекти ресентименту, що вбиває творчу енергетику, зациклюючи її на жертвовному статусі й прагненні до його визнання, відплати, помсти. Ресентиментарні політики унеможливають інноваційний суспільний розвиток, формують підґрунтя для зміцнення антидемократичних елементів політичного режиму та, відповідно, широкий спектр детермінант політичної злочинності у контурах популістських квазідемократичних режимів. Післявоєнний мир з високою імовірністю міститиме значні політико-криміногенні ризики, які варто блокувати на випередження. Засоби такого блокування є похідними від розуміння феномену, механізму дії та практик стимулювання ресентименту⁶.

Антивоєнні криміногенні фактори можуть бути ідентифіковані як у зоні прямого бойового протистояння агресору, так і позабойовими чинниками. Перші об'єктивно пов'язані із суттєвим збільшенням чисельності військовослужбовців в Україні за рахунок мобілізаційних заходів. Це, по-перше, на статистичному рівні збільшує вірогідність вчинення кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби (за 7 місяців 2021 р. цих кримінальних правопорушень зареєстровано 1871 проти 5618 за такий же період 2022 р.). По-друге, збільшення відбувається в умовах воєнного стану та залучення мобілізованих до участі у бойових діях. Це ризики: а) зростання кількості випадків дезертирства (68 випадків дезертирства за 7 місяців 2021 р. проти 1551 випадку за сім місяців 2022 р.); б) вчинення військових злочинів у бойовій обстановці, в тому

⁶ Більш детально кримінологічний аналіз ресентименту представлений в іншій праці автора: Орлов Ю. В. Ресентимент: шлях від жертвовності до злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 140–151.

числі і зокрема з боку командирів; в) імовірним вчинення військовослужбовцями Збройних Сил України воєнних злочинів; г) набуттям психологічних травм внаслідок участі у бойових діях.

Друга група антивоєнних факторів виявляються у вадах реагування держави на війну через різні компоненти кримінально-правової та кримінологічної політик. Окремі з них такі:

1) надмірна кримінальна репресія щодо низки найбільш поширених загальнокримінальних корисливих кримінальних правопорушень за критерієм їх вчинення в умовах воєнного стану (ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 187 КК України). Не вдаючись до детального аналізу складів цих правопорушень та критеріїв дотримання підстав криміналізації, вкажімо лише на те, що у прагнення до виставлення кримінально-правових заслонів так званому «цивільному мародерству» законодавець досяг необґрунтованого істотного зростання репресивності закону про кримінальну відповідальність. У судів, на наше переконання, і до цієї криміналізації було достатньо інструментів для врахування небезпечності вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану через ст. 65 КК України. Наслідком же такого посилення відповідальності в подальшому цілком може стати зростання криміногенних загроз призонізації населення;

2) надмірна репресія в частині кримінально-правової заборони провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України). В умовах, коли РФ фактично не є і не здатна (через антигуманність, здичавілість, аморальність звичаїв, підходів, принципів адміністрування на тимчасово окупованих територіях) бути гарантом виконання зобов'язань країни-окупанта за міжнародним гуманітарним правом, для України важливо забезпечити можливості для реалізації і захисту прав, свобод, законних інтересів громадян України, які вимушено залишились на тимчасово окупованих територіях. Неприйнятним вважаємо широку *кримінально-правову стигматизацію* населення на тимчасово окупованих територіях лише за ті види діянь, які спрямовані на задоволення мінімальних життєвих потреб та здійснення трудової діяльності, яка об'єктивно не спрямована на шкоду інтересам окремої особи, українського суспільства та нашої держави, миру й безпеки людства, міжнародного правопорядку.

Ґрунтуючись на даних регулярного моніторингу гуманітарної ситуації на тимчасово окупованих територіях (за матеріалами м. Херсона), виходячи з наявних потреб місцевого населення, доцільно, на нашу думку, визначити відповідні види легальної господарської діяльності у примітці до ст. 111-1 КК України, які б задовольняли *мінімальним стандартам нормальної життєдіяльності* на засадах самоорганізації громадян України у вимушеній взаємодії із вказаними у ч. 4 ст. 111-1 КК України суб'єктами в умовах тимчасової окупації. До них пропонуємо віднести: надання медичних послуг, роздрібна та/або оптова торгівля зареєстрованими в Україні (а також їх фактично доступними аналогами) лікарськими засобами (за

наявності ліцензії на продаж лікарських засобів, отриманої в порядку, установленому чинним законодавством України), продуктами харчування, товарами по догляду за тваринами (в тому числі кормами), побутовою хімією, засобами гігієни, нафтопродуктами, газом, запасними частинами й робочими рідинами для транспортних засобів невійськового призначення, апаратами стільникового зв'язку, надання послуг з технічного обслуговування транспортних засобів невійськового призначення, побутового обслуговування громадян (парикмахерські, косметичні салони тощо), надання електронних комунікаційних послуг (послуг з доступу та користування мережею Інтернет), а також оренди майна для здійснення вказаних видів господарської діяльності.

З аналогічних міркувань вважаємо кримінологічно необґрунтованими, криміногенно ризикованими пропозиції криміналізації отримання паспортів держави-агресора на тимчасово окупованих територіях. В тому числі це важливо і в контексті майбутньої деокупації та реалізації перехідного правосуддя. Остання також ще очікує на свою розробку з урахуванням змінених (в порівнянні з періодом до початку повномасштабної агресії) обставин. За основу цілком можуть бути взяті ґрунтовні напрацювання Української Гельсінської спілки з прав людини та Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Наразі ж відсутність такої концепції та відповідної програми як інтелектуально та документально завершеного/оформленого факту (прогалина у кримінологічній політиці) може розглядатися як комплексний криміногенний ризик, що додатково обтяжує несприятливий кримінологічний прогноз щодо деокупованих у майбутньому територій.

Сергєєв О.О.,
начальник Департаменту організаційно-аналітичного забезпечення
та оперативного реагування Національної поліції України,
генерал поліції третього рангу

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

З початку повномасштабної війни росії проти України Національна поліція (далі – НПУ), крім завдань з охорони публічної безпеки та порядку, протидії злочинності, активно залучається до виконання завдань територіальної оборони, забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Не зважаючи на нові виклики та додаткове навантаження, НПУ вдалося забезпечити належний контроль за станом криміногенної ситуації та не допустити її загострення.

З перших днів війни поліцією вживались додаткові організаційно-технічні заходи, спрямовані на забезпечення безперебійного прийняття заяв і повідомлень громадян. Робота спецлінії «102» здійснювалась, не зважаючи на активні бойові дії та ворожі ракетні удари. Зокрема, з початку широкомасштабного вторгнення російських окупантів:

забезпечено переадресацію викликів на спецлінію «102» з Донецької (з 02.03.2022) та Херсонської (з 27.02.2022) областей до підрозділів «102» Чернівецької та Тернопільської областей відповідно;

обладнано 135 робочих місць для прийому повідомлень під час перебування операторів в укритті;

створено 334 лінії для дистанційного прийому операторами (поза їх робочих місць).

Викликом цього року для НПУ стали злочини, учинені в умовах воєнного стану. Починаючи з лютого, слідчими НПУ розпочато майже 100 тис. проваджень цієї категорії, з них 31 тис. – за фактами вчинення на території України злочинів військовослужбовцями збройних сил рф і їх пособників. Наразі понад 21,5 тис таких проваджень, після проведення першочергових слідчих дій вже передано за підслідністю до Служби безпеки України.

У цілому на сьогодні зберігається тенденція щодо зменшення кількості вчинених злочинів: у порівнянні з минулим роком – на 15% (з 225 тис. до 191 тис.). Окремі категорії кримінальних правопорушень, у першу чергу – проти власності, зменшились удвічі, у тому числі крадіжки – на 44%, грабежі – на 54%, розбої – на 47%.

Очевидно, що передумовою зменшення рівня злочинності стали як вжиті організаційні заходи з боку правоохоронних органів, так і певні соціальні чинники. Зокрема, запровадження воєнного стану обумовило збільшення присутності на вулицях населених пунктів поліцейських, військовослужбовців Збройних Сил України (у т.ч. ТРО), Національної гвардії та озброєних

представників добровольчих формувань територіальних громад (ДФТГ), що стало додатковим елементом підтримання публічного порядку та безпеки.

Подібний позитивний вплив на стан криміногенної ситуації мало запровадження комендантської години, а також організація цілої мережі блок-постів по всій території держави. Це суттєво обмежило можливості криміналітету та створило додаткові ризики бути затриманим ще на етапі підготовки до вчинення злочину.

Вплинули на зниження рівня вуличної та побутової злочинності й обмеження, а в деяких регіонах і повна заборона торгівлі алкогольною продукцією.

Посилення у березні цього року Верховною Радою України відповідальності за вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану ряду майнових злочинів також певною мірою стало стримуючим фактором для деяких злочинців.

Варто вказати на наявність певних проблем у веденні обліку вчинених злочинів і правопорушень. На сьогодні ряд територій нашої держави тимчасово окуповані російськими військами, і очевидно, вести мову про повноту обліку вчинених злочинів у зазначених регіонах ми наразі не можемо. Водночас, з окупованих територій ми прийняли 222,4 тис. повідомлень, з яких майже 32 тис. внесено до ЄРДР, у тому числі за фактами вбивств та незаконних заволодінь транспортними засобами.

Певну частину кримінальних правопорушень доцільно віднести і до категорії не виявлених, або ж не заявлених. Адже, за різними даними, Україну внаслідок збройної агресії покинуло близько 8 млн громадян. Частина з них може не знати про вчинення відносно них протиправних посягань, до прикладу квартирних крадіжок, незаконних заволодінь транспортними засобами тощо.

Проблеми з обліком кримінальних правопорушень є не єдиним чинником, який може свідчити про можливе їх збільшення у майбутньому. Вже сьогодні ми схильні до прогнозування певного ускладнення криміногенної ситуації у майбутньому. Продовження бойових дій, окупація окремих територій нашої держави, економічна нестабільність, високий рівень інфляції, втрата джерел доходу громадян, руйнування помешкань разом з наближенням зими, значна кількість внутрішньо переміщених осіб, широке поширення зброї та наркотичних речовин це далеко не вичерпний перелік факторів, які можуть спровокують зростання кількості злочинів.

Ряд злочинів, зокрема умисні вбивства та незаконні заволодіння транспортними засобами, безпосередньо пов'язані з воєнними діями або вчинені окупантами.

Ми вже відмічаємо різке збільшення кількості вчинених незаконних заволодінь транспортними засобами. З початку війни – майже втричі, якщо порівнювати з минулим роком. Найбільша кількість незаконних заволодінь транспортними засобами в I півріччі 2022 року вчинена в Луганській, Донецькій, Харківській та Чернігівській областях, де обліковано понад

половину від зареєстрованих таких злочинів. Практично всі з них учинено військовослужбовцями рф та їх пособниками. При цьому, у регіонах, де не ведуться активні бойові дії, наявна тенденція до зниження кількості зареєстрованих незаконних заволодінь транспортними засобами.

Крім того, відмічається збільшення фактів вчинення шахрайських дій (на 22%) насамперед за рахунок їх кваліфікованих видів, пов'язаних з використанням шахраями емоційного стану громадян в період військової агресії рф, пригнічення внаслідок зміни звичайного способу життя, втрати житла, роботи та статків. Зокрема, збільшилася кількість випадків, коли потерпілим повідомляють неправдиву інформацію про родичів («син в полоні»), телефонують з так званих «call-центрів» щодо неіснуючих виплат тощо.

Фактично щодня поліцією документуються злочини, пов'язані з незаконними діями з гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами та безоплатною допомогою. Упродовж дії воєнного стану розпочато майже 400 таких кримінальних проваджень.

Відкрита фаза вторгнення рф на територію України мала негативний вплив на збільшення фактів незаконного обігу зброї, боєприпасів і вибухівки (на 12%), що, відповідно, обумовило і зростання кількості злочинів, учинених з її використанням (вп'ятеро). У подальшому, нелегальна зброя чи вибухівка може призвести до широко використання особами з посттравматичними стресовими розладами («комбатський синдром»), які, маючи військовий досвід, можуть застосувати набуті навички у мирному житті.

Наявність великої кількості вогнепальної зброї може вплинути на зростання числа організованих груп та злочинних організацій, частина з яких спроможна спрямувати свою діяльність на створення озброєних силових блоків тощо.

Очевидно, що наслідком такого озброєння може стати силове вирішення конфліктних ситуацій із застосуванням вогнепальної зброї, у тому числі між ворогуючими ОГ та ЗО.

Окрема тема для занепокоєння – наркозлочинність. Вже зараз маємо збільшення таких правопорушень на чверть, у порівнянні з минулим роком. Складна соціально-економічна ситуація у воєнний та післявоєнний період, підвищення рівня безробіття, може підштовхнути окремих громадян до «легкого збагачення» за рахунок виконання «нетяжкої роботи» – розкладання «закладок», фасування наркотиків, їх пересилання тощо. При цьому, збут наркотиків «із рук у руки» вже майже не практикується, що надає впевненості злочинцям в уникненні кримінальної відповідальності та можливість залучення до протиправної діяльності значного кола осіб, у тому числі підліткового віку.

Нестабільна суспільно-економічна ситуація в Україні в період воєнного та післявоєнного стану може бути використана і для «розхитування» ситуації в державі шляхом організації та проведення протестних акцій. Завдання для правоохоронних органів – не допустити порушень публічного порядку та безпеки.

Очевидно, що попереду українське суспільство очікують складні часи, які певною мірою стануть тестом на міцність для нашої держави. Усвідомлюючи це, Національна поліція вже сьогодні вживає додаткових заходів з метою утримання безпекової ситуації на належному рівні.

Зокрема, з 26 травня цього року розпочато загальнодержавне профілактичне відпрацювання, метою якого є установлення та відпрацювання осіб, які можуть бути причетними до співпраці з окупаційними військами, колабораційної, диверсійної, терористичної та іншої діяльності, спрямованої проти України. Крім того заходи спрямовані на виявлення та вилучення з незаконного обігу зброї, вибухівки, наркотичних речовин тощо.

Не припиняється робота з удосконалення системи реагування на повідомлення громадян про правопорушення та події. Зокрема, першочергова увага поліції приділяється тим повідомленням, які потребують негайного реагування.

Не залишається поза увагою поліції превентивна та профілактична робота з населенням, особливо в прикордонних областях та регіонах, де тимчасово розміщуються внутрішньо переміщені особи.

Навіть в умовах воєнного стану продовжується реалізація ряду проєктів з розбудови відомства. До прикладу – Поліцейський офіцер громади. Тільки у липні–серпні цього року закінчили навчання та здобули спеціалізацію «ПОГ» 138 офіцерів поліції.

У цілому Національна поліція готова до воєнних та післявоєнних викликів та забезпечить безпекову ситуацію в державі на належному рівні.

Шпирук О.П.,
викладач Державного закладу професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання
«Академія патрульної поліції»

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА КРИМІНОГЕННУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

На даний час Україна перебуває в умовах воєнного стану, який був введений відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [1].

У зазначеному Указі Президента йдеться про можливе, на період дії правового режиму воєнного стану, тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [2], а також про введення тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII, законодавець пояснює, що «воєнний стан» – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

У зв'язку із подіями, що відбуваються в Україні, та введенням воєнного стану рівень злочинності значно знизився. Цьому посприяла, по-перше, демографічна складова – через війну зменшилася кількість населення України, бо з початку бойових дій за кордон виїхало, приблизно, 5 мільйонів українців. Ще декілька мільйонів є внутрішньо переміщеними особами. В результаті скорочення населення приблизно на третину вплинуло на спад злочинності. Але, по-друге, збільшилася латентна злочинність – багато людей залишили свої домівки без нагляду, поїхали і поки що не знають, що там відбувається за їхньої відсутності. Також багато злочинів робилося у стані алкогольного сп'яніння, але в багатьох регіонах наразі обмежений продаж алкоголю. Плюс багато злочинів раніше скоювалися вночі, а зараз комендантські години.

Не дивлячись на це, сучасний стан злочинності в Україні є однією з найбільш актуальних суспільних проблем. Злочинність становить собою загрозу для безпеки всіх сфер життєдіяльності суспільства, завдає шкоду правопорядку, негативно впливає на соціальний, культурний та економічний розвиток, істотно підсилює рівень соціальної напруги в країні та її регіонах. Переміщення до міст все більшої кількості людських, матеріально-технічних і культурно-інформаційних ресурсів обумовлює глобальну тенденцію перетворення злочинності у переважно міське явище.

З початком війни на території нашої країни життя мільйонів жителів України докорінно змінилося. Головним пріоритетом кожного стало завдання як вижити та захистити себе, своїх близьких і майно.

Криміногенна ситуація в Україні на теперішній час залишається стабільно напруженою. На її ускладнення, поряд з чинниками суто криміногенного характеру, значною мірою впливає повномасштабна війна, відсутність контролю за частиною території та державного кордону, посилення процесів внутрішнього переміщення населення, економічна нестабільність і використання неконкурентних методів фінансово-господарської діяльності, зростання рівня безробіття та значне соціальне розшарування населення тощо.

Вимушене внутрішнє переміщення є одним із видів міграції населення, яке тягне за собою певні негативні наслідки. Вимушені переселенці стикаються із розривом сталих соціальних зв'язків зі своїми близькими та родичами, втратою роботи та житла, втратою фінансових заощаджень та матеріальних цінностей, стресом через адаптації подій, що сталися в їх житті. Ці обставини можуть спонукати людину в конкретній життєвій ситуації до вчинення кримінального правопорушення.

Сьогодні злочинці застосовують будь-які засоби, вдаються до різноманітного психологічного впливу аби ошукати людину. Їх дії можуть проявлятися по-різному, а саме в обіцянках, запевненнях, наданні начебто достовірної підтвердженої інформації та інше.

Не є таємницею, що шахрайство в умовах наявності у деяких людей значних коштів, у тому числі валюти, відсутності роботи, майнового розшарування стає все більш і більш поширеним.

Розвиток ринку нерухомості, інформаційних технологій, відсутність кордонів в сучасному інформаційному суспільстві створюють умови для вчинення різноманітних злочинів, пов'язаних із заволодінням чужим майном шляхом обману чи зловживанням довірою.

Як часто ми стикаємося з обманом, стаємо жертвами шахраїв? Це залежить, перш за все, від нас самих. Причини шахрайства – наша довірливість і простодушність, самовпевненість, бажання придбати якусь річ або отримати послуги в обхід встановленому порядку.

У будь-які нестабільні часи завжди знайдуться люди, які не проти нагріти руки на людському горі. Наприклад, родичам військовослужбовців надходять підозрілі телефонні дзвінки

та повідомлення. Особливо це стосується родичів військових, які потрапили в полон або вважаються зниклими безвісти. Шахраї, користуючись емоційним станом рідних та близьких, пропонують за грошову винагороду «надати інформацію» про військового та «сприяти визволенню з полону», а також намагаються, нібито з метою уточнення, дізнатися особисті дані українських захисників [4].

Потрібно звернути увагу, що на даний час в нашій країні люди займаються волонтерством, тобто займаються збором коштів для ЗСУ, евакуацією людей, пошиттям одягу та екіпіровки для військових тощо. Такі люди знаходять організації, які допомагають в їх діяльності. Однак, є такі, що використовують почуття людей у вчиненні шахрайських дії з метою збагатитись за рахунок інших.

15 серпня 2022 р. Парламент ухвалив два закони, що сприятимуть розвитку волонтерської діяльності в Україні. Перший Закон – «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності» (законопроект 7363) [5] передбачає:

розширення напрямів волонтерської діяльності;

поширення норм ст. 6 Закону «Про волонтерську діяльність», яка визначає розмір та порядок виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва) на волонтерів, що здійснюють діяльність з протидії збройній агресії рф на всій території України та окремих її місцевостях (урахуванням умов правового режиму воєнного стану);

забезпечення можливості для розробки та імплементації загальнодержавних цільових програм з підтримки розвитку волонтерства та інших заходів з метою підтримки волонтерської діяльності в Україні.

Другим Законом (законопроект № 7364) [6] вносяться зміни до Податкового кодексу України щодо волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії рф проти України, зокрема:

виключення з оподатковуваного доходу волонтера доходів у вигляді витрат неприбуткової організації на проведення медичного огляду та вакцинації волонтера тощо;

визначення неоподатковуваними витрат неприбуткової організації на відрядження волонтера (на проїзд, оплату вартості проживання, витрат на харчування оплату телефонних розмов, оформлення закордонних паспортів, дозволів на в'їзд, обов'язкове страхування, інші документально оформлені витрати);

визначення такими, що не включаються громадськими та благодійними організаціями до розрахунку суми для реєстрації платником ПДВ операцій з ввезення гуманітарної допомоги.

На мою думку, з метою припинення такого кримінального правопорушення, як «волонтерське» шахрайство, необхідно створити єдиний реєстр волонтерів та волонтерських

організацій із зазначенням офіційних веб-сторінок, підвищити кримінальну відповідальність за вчинення такого кримінального правопорушення, виділивши в окремий вид злочину як «шахрайство під приводом волонтерства» із застосуванням сурових санкцій.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. Дата оновлення: 06.10.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>(дата звернення: 04.10.2018).
5. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності № 7363 від 01.05.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39572>.
6. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Росії проти України № 7364 від 10.05.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39573>.
7. Кулик О.Г. Кримінальна ситуація в Україні: сучасні тенденції. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 149–158.

3. ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ОКРЕМИМ ВИДАМ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

Баліна С.Н.,
 провідний науковий співробітник
 НДІ кримінологічних досліджень та
 проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
 кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

РЕЙДЕРСЬКІ ЗАХОПЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З 24 лютого 2022 року Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX на всій території України запроваджено режим воєнного стану. У зв'язку з цим тимчасово можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також впроваджуватися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб.

Практика рейдерських захоплень, незаконного переоформлення нерухомого майна та бізнесу існувала як до війни, так і в умовах воєнного стану. Проте, за даними Офісу Генерального прокурора, кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень щодо протиправного захоплення та поглинання підприємств (за статтями, пов'язаними з рейдерством: ст.ст. 205-1, 206, 206-2 Кримінального кодексу України) у першому півріччі 2022 року (у т.ч. під час воєнного стану) суттєво знизилась, майже у 8 разів порівняно з відповідним періодом 2021 року (з 466, облікованих у першому півріччі 2021 року, до 61 – у першому півріччі 2022 року)[1].

За ст. 205-1 «Підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців» у першому півріччі 2022 року обліковано 28 кримінальних правопорушень, що майже в 12,5 разів менше за аналогічний період 2021 року; за ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності» обліковано – 25, що у 2,6 разів менше за відповідний період 2021 року; за ст. 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» зареєстровано – 8, що в 6,5 разів менше, ніж у відповідному періоді 2021 року.

Відсоток направлених до суду з обвинувальним актом кримінальних правопорушень щодо протиправного захоплення та поглинання підприємств (від кількості облікованих) також суттєво зменшився: з 20,2 у першому півріччі 2021 року до 4,9 у відповідному періоді 2022 року. Кримінальні правопорушення за ст. 206, 206-2 майже не доходять до суду [1].

Водночас, відсоток кримінальних правопорушень, в яких провадження закрито, зріс з 6,4% до 21,3%. Майже всі закриті провадження кримінальних правопорушень за ст.ст. 205-1, 206, 206-2 було закрито за відсутністю події кримінального правопорушення або встановлення відсутності в діянні складу кримінального правопорушення тощо. Відсоток кримінальних проваджень, по яких рішення не прийнято (про закінчення або зупинення), в цілому у першому півріччі 2022 року, порівняно з відповідним періодом 2021 року, зріс з 60,5 до 95,1 [1].

Платформою відкритих даних Opendatabot зафіксовано, що загалом за 3 місяці активних воєнних дій в Україні було вчинено лише 17 рейдерських атак. В Офісі протидії рейдерству зазначають, що за цей час до Мін'юсту України надійшло 109 скарг на реєстраційні дії. Її абсолютна більшість (95%) з них стосується реєстраційних дій, вчинених до 24 лютого [2].

Відмічається, що суттєве зниження кількості кримінальних проваджень з приводу рейдерства пов'язано з тривалою заборогою на вчинення реєстраційних дій як у нотаріусів, так і й у державних реєстраторів. Крім того, важливим фактором стали більш суворі відповідальність за правопорушення та видозмінена робота судової системи під час війни.

За даними Офісу протидії рейдерству кількість скарг у сфері державної реєстрації, що надійшла до Мін'юсту України, зменшилася майже у 3 рази. Так, за неповні півроку було подано 569 скарг (461 у сфері нерухомості і 108 – бізнесу). Для порівняння, за аналогічний період 2021 року до Мін'юсту надійшло 1633 скарги (1336 скарги у сфері нерухомості та 297 – бізнесу) [3].

Проте, в умовах воєнного стану, як ніколи, зростає ризик незаконного заволодіння чужим майном. Це може відбуватися через зловживання з боку військового командування, а саме неправомірне та необґрунтоване вилучення (примусове відчуження) майна на потреби Збройних Сил України та підрозділів територіальної оборони. Як зазначає адвокат Олена Радтке, член Ради Комітету з питань верховенства права Національної асоціації адвокатів України, прецеденти рейдерства за новою схемою вже було зафіксовано [4].

Також про такі випадки повідомляють й окремі засоби масової інформації, зокрема газета головних аграрних новин AGRONEWS.UA в статті «На Дніпропетровщині відбулось рейдерське захоплення землі» [5].

Процедуру примусового відчуження або вилучення майна за рішенням військового командування Збройних Сил України чи територіальної оборони встановлено Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI. Тому власникові потрібно зафіксувати факт вилучення майна документально.

Для мінімізації ризиків рейдерства в умовах воєнного стану ухвалено черговий антирейдерський Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» від 12 травня 2022 року № 2255-IX, який фактично

вдосконалює існуючі механізми протидії рейдерству. Новою нормою є норма про неможливість розірвання договору оренди сільськогосподарської землі без згоди учасників товариства. Закон також оновлює правила у сфері державної реєстрації, зокрема можливість реєстрації в автоматичному режимі, зупинення строків оскарження реєстрації. Разом з тим, наскільки ефективними будуть такі нововведення у боротьбі з рейдерством, зможе показати лише практика.

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-червень 2022 року та січень-червень 2021 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. Кількість відкритих проваджень про рейдерство зменшилась удесятеро в 2022 році. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/raiders-in-war>.
3. За час війни відкрито 17 проваджень про рейдерство. URL: <https://golos.ua/news/za-vremya-vojny-otkryto-17-proyzvodstv-pro-rejderstvo>.
4. Радтке О. Рейдерські захоплення під час воєнного стану. Як протистояти? URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015796.
5. На Дніпропетровщині відбулось рейдерське захоплення землі. URL: <https://agronews.ua/news/na-dnipropetrovshhyni-vidbulos-rejderske-zahoplennya-zemli/>.

Близнюк І.Л.,
 головний науковий співробітник НДІ
 кримінологічних досліджень та проблем запобігання
 злочинності ДНДІ МВС України,
 кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧЕНА СТ. 209 КК («ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ»)

З часів проголошення незалежності України існують масштабні зловживання з бюджетними коштами (це стало одним із самих прибуткових бізнесів), саме це й є наслідком величезної корупції. Далі йде процес виведення капіталів в іноземні юрисдикції за допомогою банківських установ, конвертаційних центрів тощо. Поруч з цим, триває процес ухилення від сплати податків та зборів, приховування реальних власників інвестиційних проєктів, які інвестують в найбільш прибуткові галузі економіки, банальне шахрайства та інші кримінальні правопорушення. Процес відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, запроваджує складні бізнес-операції, які часто мають транскордонний характер.

Кримінальні правопорушення у сфері легалізації злочинно здобутих коштів вчиняються не лише з метою подальшого використання отриманих доходів у економічній діяльності для одержання прибутку, або задля власного збагачення осіб, але й підкупу політичних діячів, створення політичних партій, для фінансування тероризму, зокрема збройної агресії країни-агресора (РФ) в Україні, незаконного обігу зброї, організації вбивств на замовлення, фінансування угруповань сепаратистського спрямування, агентури, розвідки (РФ) на тимчасово окупованих Росією територіях України тощо.

Однією із служб правоохоронних органів України, яка протидіє кримінальній системі легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України (ДСР НПУ).

Виявляючи та руйнуючи схеми легалізації майна, доходів, одержаних злочинним шляхом, співробітники ДСР НПУ своєю цілеспрямованою роботою знешкоджують кримінальні схеми відмивання коштів, чим вносять свій внесок у припинення фінансування тероризму та підривної діяльності спецслужб (РФ).

Можна навести найбільш поширені індикатори (застосовані злочинцями інструменти), які можуть свідчити у певних випадках про злочинні схеми, пов'язані з відмиванням злочинно здобутих доходів, та які дозволяють виявляти ці схеми:

- завищення/заниження вартості товарів/робіт/послуг;
- здійснення транзитних операцій;

- проведення безтоварних операцій;
- підміна (заміна) номенклатури товарів;
- неповернення валютної виручки;
- відсутність розрахунків за імпортними контрактами;
- використання фіктивних контрактів;
- надання/повернення фінансової допомоги;
- здійснення операцій із «сміттєвими» цінними паперами;
- використання підроблених документів;
- використання механізму «зустрічних потоків»;
- проведення дублюючих операцій касиром;
- використання підставних осіб;
- використання складних умов виплати страхового відшкодування;
- бенефіціарних власників компаній важко ідентифікувати та/або вони перебувають в офшорних юрисдикціях;
- використання «підставної» або номінальної особи як зареєстрованого представника юридичної особи;
- незвичайний міжнародний шлях руху коштів: залучення багатьох юрисдикцій до притоку або відтоку грошей;
- використання альтернативних систем грошових переказів (хоча це й не є незаконним саме по собі);
- операції, які не відповідають розміру або вартості компанії або її звичайній діяльності;
- немає жодного економічного або логічного пояснення операції;
- підозрюваний або його співники мають судимість;
- є деякі ознаки того, що було вчинено предикатний злочин, хоча вчинення конкретного злочину не може бути доведено;
- «смурфинг» – велика сума грошей ділиться на менші суми, нижчі за встановлений у країні рівень обов'язкового звітування. Вони окремо переказуються на ті ж самі або різні банківські рахунки протягом короткого періоду часу;
- використання іноземних банківських рахунків без логічної причини;
- відсутня або неналежна бухгалтерська звітність;
- велика кількість різних фізичних осіб, які відправляють гроші на один і той самий банківський рахунок;
- великі суми готівкових коштів при тому, що оплата готівкою не є звичайною для цього суб'єкта або його діяльності;

- часті внески на однакову суму з одного і того ж джерела;
- використання благодійних організацій (неприбуткових органів) для отримання пожертв, які потім переміщуються за кордон;
- інвестування в довгостроковий фінансовий продукт і його погашення в короткі терміни;
- акції або страховий продукт купуються за кошти, джерела яких не можна відстежити;
- депозити вносяться низкою юридичних осіб на банківський рахунок і переводяться на інший рахунок у той же день;
- використання підприємств, в основу діяльності яких покладено готівкові розрахунки, наприклад, ресторанів, перукарень, автомийок. Платежі часто здійснюються готівкою. Отримані злочинним шляхом готівкові кошти можуть розміщуватися у банку разом із законними прибутками, щоб приховати їхнє походження [1].

Крім того, особами-злочинцями, які вчиняють фінансові операції з відмивання злочинно здобутих коштів, можуть також застосовуватися такі інструменти, які водночас не завжди можуть свідчити про вчинення злочинних дій, але можуть бути присутні у механізмі вчинення злочину: використання торговельних операцій для відмивання коштів, надання незаконних послуг через професійні мережі з відмивання коштів, операції з криптовалютою, виплата агентських винагород, придбання корпоративних прав, відступлення прав вимог (факторинг), страхування фінансових ризиків, здійснення пайової участі у будівництві, переведення активів на бізнес-партнерів, придбання нерухомості та авто VIP класу, використання електронних грошей та системи миттєвих переказів тощо.

Можливо, самі по собі ці індикатори і не є незаконними, але використання декількох з них може лягти в основу кримінального переслідування за відмивання майна, доходів, одержаних злочинним шляхом.

За викритими правоохоронними органами останніми роками фактами вчинення відмивання майна, доходів, одержаних злочинним шляхом, встановлено такі основні індикатори підозрілості фінансових операцій (діяльності), що використовувались у типових схемах відмивання злочинно здобутих доходів [2, с. 90]:

- необґрунтоване й в значних розмірах використання готівки для розрахунків;
- транзитне проходження безготівкових коштів за рахунком (протягом короткого проміжку часу);
- учасник фінансової операції не надає пояснення щодо фінансових операцій та наявні ознаки щодо приховування джерел походження коштів;
- невідповідність отриманих доходів з обсягами проведених фінансових операцій;

- наявність фактів щодо підробки офіційних документів;
- наявність інформації про відкрите кримінальне провадження чи судове переслідування учасника фінансової операції;
- проведення фінансових операцій, які не мають очевидної економічної мети або сенсу;
- проведення фінансових операцій зі значною кількістю контрагентів (невідповідність діяльності, розпорошення активів з метою приховування фінансових потоків);
- проведення фінансових операцій з поповнення значної кількості номерів мобільних телефонів;
- здійснення фізичною особою господарських (торгових) операцій без декларування підприємницької діяльності з органами державної влади;
- відсутність обов'язкових платежів на рахунках суб'єктів підприємницької діяльності та юридичних осіб, які притаманні звичайній господарській діяльності (оренда, комунальні послуги, податки, збори тощо);
- не розкриття інформації в призначенні платежу щодо підстав та мети переказу коштів;
- спонтанні обороти за рахунками юридичної особи (значні за обсягами обороти або повна відсутність оборотів);
- застосування суб'єктів господарювання з ознаками «фіктивності»;
- створення компанії «клона» відомої іноземної компанії;
- регулярні перекази коштів на рахунки юридичних осіб у якості оплати за договором факторингу, відступлення права вимоги та позик;
- проведення фінансових операцій за договорами страхування, які мають ознаки підроблених;
- фінансові операції з цінними паперами з ознаками «сміттєвих»;
- великі щоденні обороти коштів з незначним сальдо на початок та кінець дня;
- зарахування/списання коштів на/з рахунки/рахунків фізичної особи від значної кількості осіб за відсутності реєстрації як суб'єкта господарювання;
- структуровані платежі;
- платежі без найменування конкретного товару/послуги;
- проведення сумнівних фінансових операцій між групою юридичних осіб, які розташовані за адресами масової реєстрації;
- учасником фінансової операції є особа, яка брала участь у діяльності незаконних збройних формувань;
- очевидна невідповідність призначень прибуткових та видаткових операцій за фінансовими операціями клієнта;

- проведення фінансових операцій, пов'язаних з торгівлею корисними копалинами, без наявності дозволів та ліцензій на їх видобуток або не підтвердження джерела таких копалин;
- придбання високовартісних активів із непідтверджених джерел;
- здійснення операцій з готівкою на мільйонні суми, за відсутності офіційно задекларованих доходів.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>.
2. Актуальні методи, способи, інструменти легалізації (відмивання) злочинних доходів та фінансування тероризму (сепаратизму): Державна служба фінансового моніторингу України, 2021. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20of%20the%20SFMS/UKR_Typology_2021_26_05.pdf.

Василевич В.В.,
 учений секретар Вченої ради
 Національної академії внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук, професор

Пашиковська М.,
 старший науковий співробітник наукової лабораторії
 з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції
 Національної академії внутрішніх справ,
 кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розпочата 14 квітня 2014 року збройна агресія російської федерації (далі – рф) проти України та повномасштабна війна з 24 лютого 2022 року призвели не тільки до тимчасової анексії й окупації окремих територій і регіонів країни, руйнувань, значних економічних, екологічних і людських втрат, але й суттєвого ускладнення криміногенної ситуації та, як наслідок, стрімкого зростання рівня окремих видів злочинності.

За інформацією Офісу Генерального прокурора України, у першому півріччі 2022 року зафіксовано збільшення у 31,3 рази числа кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки. Правоохоронними органами України до ЄРДР внесено 10394 таких діянь (1 півр. 2021 року: 332). Серед них 9997 (96,2%) є злочинами і тільки 394 (3,8%) – кримінальними проступками [1].

Зафіксовано збільшення кількості дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст.109 КК) – з 63 до 87 (+38,1%); посягань на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК) з 96 до 7230 (зростання у 75,3 рази); фактів фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110² КК) – з 27 до 130 (у 4,8 раза); державної зради (ст. 111) – з 122 до 1277 (зростання у 10,5 раза); диверсій (ст. 113 КК) – з 11 до 65 (зростання у 5,9 рази); шпигунства (ст. 114 КК) з 6 до 18 (зростання у 3 рази). перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст.114¹ КК) – з 3 до 48 (зростання у 16 разів).

Особливе занепокоєння викликає той факт, що в зв'язку зі змінами [2; 3], внесеними до КК України, вже у першому півріччі 2022 року було зареєстровано 1390 випадків колабораційної діяльності, 76 випадків пособництва державі-агресору, а також 73 факти поширення інформації, зазначеної у ст. 114².

Такі негативні тенденції, нажаль, зберігаються. Так, за інформацією МВС України [4], зменшення виявлених Національною поліцією фактів колаборації на сьогодні не спостерігається. В середньому за місяць нараховується у ЄРДР близько 160 цих фактів. У провадженні

Національної поліції України знаходилося з початку вторгнення рф на територію України і дотепер загалом 1200 кримінальних проваджень. З них 549 справ було розпочато за такими фактами, як:

публічне заперечення збройної агресії рф проти України;

публічні заклики до підтримки рішень і дій рф;

публічні заклики до співпраці з рф;

публічні заклики до невизнання державного суверенітету України на тимчасово захоплених територіях України тощо.

Майже 630 справ було розпочато за фактами:

добровільного зайняття громадянами України посад, які були незаконно створені на тимчасово окупованих територіях;

добровільного обрання до окупаційних адміністрацій рф тощо.

У ході досудового розслідування 199 особам було повідомлено про підозру. Це переважно особи, які є: представниками держорганів і органів місцевого самоврядування – 6; експрацівниками правоохоронних органів – 4; представниками бізнесу – 3; цивільними громадянами - 166.

За результатами розслідування у 101 кримінальному провадженні матеріали щодо підозрюваних було направлено до суду. Найбільше у таких областях, як Житомирська – 33, Сумська – 15, Київська – 10.

За визначенням одного із енциклопедичних видань України, колабораціонізм (від франц. *collaboration* – співпраця, співробітництво) – усвідомлене, добровільне та умисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам. У законодавстві більшості країн колабораціонізм кваліфіковано як злочин проти своєї держави, зрада. Залежно від виду шкоди, спричиненої колаборантом, у правових нормах передбачено або довгострокове ув'язнення, або смертна кара. Як явище колабораціонізм зародився у ході наполеонівських воєн – перших у Європі масштабних воєн між націями, а не династіями. Вперше поняття у позитивному сенсі використав французький маршал Анрі Петен, який очолював режим «Віші» та закликав 30 жовтня 1940 французів до співпраці з нацистською Німеччиною. Під час 2-ї світової війни колабораціонізм був присутнім практично у кожній окупованій тим чи іншим тоталітарним агресором країні, тому термін швидко увійшов до інших мов, але у негативному сенсі [5].

Під час і після 2-ї світової війни радянська історіографія форми колабораціонізму із нацистами тлумачила надзвичайно розширено, зокрема:

пасивне виконували свої цивільних обов'язків під час окупації без вчинення злочинів чи свідомого завдання шкоди своїй країні;

виконання таких обов'язків під примусом окупантів;

перебування у військовому полоні протягом певного часу;

вимушене отримання громадянства іншої держави для свого порятунку;

вступ до військового формування окупантів під тиском спричинених іншою державою непереборних обставин, які становили загрозу для життя людини чи навіть існування національної, етнічної чи релігійної групи;

участь у структурах Руху Опору, що не контролювала радянська влада.

Вказані форми колабораціонізму дають підстави припустити, що мотивами вчинення таких дій могли бути:

інстинкт самозбереження;

примус до виконання цивільних обов'язків;

статус полоненого;

збереження життя свого чи соціальної групи, тощо.

Аналіз інформації Національної поліції та інших правоохоронних органів про результати розслідування колабораційної діяльності в Україні у 2022 році, дають можливість констатувати, що основними мотивами вчинення таких діянь були:

бажання отримати керівну посаду;

фінансова винагорода;

інші корисливі спонукання;

бажання помсти;

полегшення виїзду за кордон, тощо.

З набранням чинності законів України про встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність від 03.03.22 № 2108-IX та про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки від 14.04.22 № 2198-IX в країні, в цілому, створено правову основу запобігання колабораціонізму в державі.

Проте, враховуючи масштаби поширення, темпи зростання, суспільну небезпеку та мотиви такої протиправної діяльності, перспективними організаційно-правовими заходами запобігання колабораційній діяльності, на нашу думку, можуть бути:

у частинах 1 та 2 ст. 111¹ КК передбачити як основне альтернативне покарання у виді позбавлення волі строком до трьох років з конфіскацією майна чи без такої;

у частині 3 ст. 111¹ КК вилучити покарання у виді виправних робіт на строк до двох років та передбачити арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк від одного до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років;

в усіх державних органах, закладах і установах, органах місцевого самоврядування провести спеціальний моніторинг з використанням поліграфічних досліджень з питань ставлення до війни РФ проти України, серед тих осіб, які уже працюють і особливо тих, які виявляють бажання працювати в таких структурах;

поліпшити кримінологічну складову підготовки здобувачів вищої юридичної освіти в усіх закладах, особливо зі специфічними умовами навчання, що входять до сфери управління МВС, СБУ та інших інституцій сектору безпеки України (мова йде про створення/відновлення спеціальних кафедр/лабораторій; запровадження/відновлення викладання навчальних дисциплін «Правова статистика», «Аналіз і прогноз злочинності», «Кримінологічна віктимологія» тощо);

органам державної влади, місцевого самоврядування і особливо військовим адміністраціям, налагодити з використанням технічних, технологічних та інших засобів постійну комунікацію та інформаційну, соціальну й фінансову підтримку громадян України, які перебувають на тимчасово окупованих територіях з тим, аби сприяти розвитку самоорганізації населення в умовах ведення бойових дій; встановленню шляхів безпечної евакуації та тимчасового перебування; забезпеченню предметами першої необхідності та медичними засобами; наданню об'єктивних відомостей про стан і тенденції війни та про те, що їх ніхто не забув і не залишить без допомоги.

Зазначені заходи не претендують на безпечелітність, але, на нашу думку, сприятимуть зниженню рівня колабораціонізму в країні, удосконаленню законодавства про кримінальну відповідальність, усуненню причин і запобіганню вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон від 14.04.2022 № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

4. Колаборантів не стає менше: поліція за місяць відкриває до 160 справ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3551690-kolaborantiv-ne-stae-mense-policia-za-misac-vidkrivae-do-160-sprav.html>.

5. Колабораціонізм. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=4446.

Гавловський В.Д.,
головний науковий співробітник Міжвідомчого
науково-дослідного центру з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

КОРУПЦІЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Як зазначають кримінологи [1], у сучасному суспільстві існує безліч різних за своїм змістом та природою системних факторів, що детермінують організовану злочинність. Детермінанти організованої злочинності охоплюють найрізноманітніші аспекти суспільного життя. Не існує якоїсь «основної» причини, яка відповідає за різноманітність форм та видів злочинності. Тобто встановити єдині причини та умови організованої злочинності та заходи боротьби з нею й її попередження неможливо, бо потрібно розглядати всі аспекти насильницьких, корисливих, корупційних, терористичних, екстремістських та інших умисних злочинів. Також аналіз детермінант злочинності не зводиться до складання лише «каталогу причин», важливі й вихідні умови життєдіяльності людей, зміна яких передують злочинності.

Від розуміння проблеми детермінації⁷ та її розв'язання залежить досягнення головної мети – наукового обґрунтування рекомендацій щодо запобігання злочинності, зокрема організованої.

Переважає більшість детермінант організованої злочинності на сьогодні є актуальними. Однією з найважливіших з них є наявність корумпованих зв'язків організованої злочинності з представниками різних органів влади. Особливо це є актуальним під час війни, що перешкоджає концентрації зусиль суспільства у боротьбі зі злочинністю.

Кожне організоване злочинне угруповання, що розраховує на тривалий кримінальний бізнес, прагне мати корумповані зв'язки. Тому однією з найважливіших детермінант організованої злочинності є наявність корумпованих зв'язків організованої злочинності з представниками різних органів влади, що суттєво шкодить державним інтересам та іміджу країни на міжнародному рівні.

Корупція як елемент, який супроводжує організовану злочинність, наразі має в Україні тенденцію до кількісного та якісного зростання.

Про це, зокрема, свідчить Індекс сприйняття корупції, який складає щороку організація Transparency International. Так, у 2011 році Україна посіла 152 місце у рейтингу, в 2012–2013 роках – 144 місце, 2014 – 142 місце, 2015 – 130 місце, 2016 – 131, 2017 – 130, 2018 – 120, 2019 – 126, 2020 – 117, у 2021 – 122 місце зі 180 країн [2]. З огляду на 10-річну ретроспективу цей показник свідчить про «застій» у боротьбі з корупцією. І це – всупереч низці позитивних змін, які посилюють антикорупційну екосистему.

⁷ Термін «детермінація» є похідним від слів «детермінант» (визначник), «детермінувати» (визначати, обумовлювати). Детермінація – процес обумовлювання, визначення.

Однією з причин такого становища є неефективна кримінально-правова боротьба з корупційними правопорушеннями, які створюють сприятливі можливості для діяльності організованих злочинних угруповань.

На сьогодні отримати повне уявлення про стан, структуру та тенденції корупції, виходячи з офіційної статистики, неможливо. Адже кримінально-правова статистика у своїх показниках не відбиває дійсних обсягів цих злочинів через недосконалість їх статистичного обліку, високий рівень латентності, труднощі виявлення й низьку ефективність діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції [3].

В Україні у 2021 році виявлено 57 організованих груп та злочинних організацій з корумпованими зв'язками, що на 72,7% більше порівняно з 2020 роком (33). Їхня питома вага складає 11,4% від усіх виявлених (499). Тобто кожне 9 злочинне угруповання мало корупційні зв'язки. До того ж 33 організованих груп та злочинних організацій – з корумпованими зв'язками в органах влади та управління. Їхня питома вага складає 57,9%.

Фахівці з питань протидії організованій злочинності та корупції відмітили, що за період попереднього президента в Україні створено цілий ряд антикорупційних органів, існування яких більше було для видимості про ефективність команди реформаторів. Фактично ж добре вкорінені в прикриття цих «картинкових» реформ продовжили негативні діяння в законотворенні, ліквідації органів по боротьбі з організованою злочинністю та подальшому «відбіленні» сумнівних особистостей 1990-х. Деякі з них не тільки стали «чистими патріотами», але й народними депутатами, великими управлінцями і навіть очолили певні правоохоронні органи держави. Це було потрібно як для зачищення всіх інформаційних даних про «стару біографію» минувшини, так і управління нинішньою своєю та своїх спільників діяльністю [4].

Так, на думку багатьох фахівців, ліквідація у 2015 році Головного управління боротьби з організованою злочинністю (ГУБОЗ) та відповідних управлінь у регіонах, була серйозною політичною та кримінологічною помилкою. На той час Україна була вже у війні, а підрозділи ГУБОЗ були найпідготовленішою, добре оснащеною та мобільною структурою МВС України, яка могла відіграти значну роль у боротьбі з диверсійними групами ворога, а також з вітчизняними саботажниками на контрольованій Україною території у сфері економіки, фінансів, управління тощо. При цьому основними бандугрупованнями на Донбасі керували лідери кримінального середовища, у тому числі й з колишньої влади. А вони всі якраз і були клієнтами ГУБОЗ [5]. На той час аналіз статистичних даних про стан організованої злочинності свідчив, що протягом 2002–2013 років в Україні переважала тенденція до її скорочення.

Наразі в Україні, незважаючи на зменшення за останні роки кількості облікованих кримінальних правопорушень, зокрема, за 6 останніх років на 45,7% (з 592604 у 2016 році до 321443 у 2021 році) кількість виявлених організованих груп і злочинних організацій постійно

зростала.

Так, за 2016 рік було виявлено 136 організованих груп і злочинних організацій. У 2017 році кількість виявлених організованих груп і злочинних організацій зросла до 210 (+54,4%), у 2018 – до 288 (+37,1%), 2019 – до 293 (+1,7%), 2020 (+28,7%) – до 377. У 2021 році правоохоронними органами виявлено 499 (+32,4%) організованих груп та злочинних організацій. Тобто, з 2016 року до 2021 рік кількість організованих груп і злочинних організацій зросла у 3,7 рази (+266,9%).

При цьому кількість виявлених злочинних організацій зросла у 15 разів з 3 у 2016 році до 45 у 2021 році (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість організованих груп і злочинних організацій, щодо яких розслідувано кримінальні провадження, виявлених протягом 2016–2021 рр.

	Роки					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Кількість ОГ і ЗО	136	210	288	293	377	499
Кількість ЗО	3	5	12	16	21	45

Питома вага виявлених у 2021 році правоохоронними органами організованих груп і злочинних організацій відносно всіх виявлених цієї категорії складає: Національною поліцією розслідувано (виявлено) 85,8%; органами безпеки – 4,4%; органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства – 4,2%; Державним бюро розслідувань – 5,0%; Національним антикорупційним бюро – 0,6%.

На думки дослідників, на сьогодні правоохоронна система держави в боротьбі з організованою злочинністю та корупцією, неефективна. Це підтверджено часом. Сьогодні йде перезавантаження ДБР, НАЗК, є серйозні питання до діяльності АРМА та НАБУ. Депутати вносять зміни не тільки в профільні закони, а й у Конституцію, порушуючи баланс між гілками влади [6].

В Україні в 2015–2017 роках з'явилися НАЗК, Антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, АРМА. У наступні два роки запрацювали ще й Антикорупційний суд і Державне бюро розслідувань. Усі ці нові органи означають не тільки боротьбу з корупцією, а й додаткове навантаження на держбюджет.

Фахівці аналітичного порталу «Слово і діло» проаналізували кошторис антикорупційних органів за останні сім років. Так, на Національне антикорупційне бюро в рік його створення (2015) витратили 68,4 млн грн. У 2016 році на утримання НАБУ пішло 476,7 млн грн, у 2017 – 625,5 млн грн, 2018 – 793,8 млн грн, 2019 – 785,6 млн грн, 2020 році – 925,1 млн грн. На 2021 рік на Антикорупційне бюро було закладено в бюджет 1,1 млрд грн. На Національне агентство з питань

запобігання корупції у 2016 році витратили 232,1 млн грн, 2020 – 592,2 млн грн, у 2021 – 1,1 млрд грн. На Державне бюро розслідувань на 2021 рік було передбачено 2,5 млрд грн, у 2020 – 1,4 млрд грн. На Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру в перший рік роботи витратили 46 млн грн, у 2020 – 92,1 млн грн. У бюджеті–2021 на роботу САП виділено 135,3 млн грн [7].

Реальної ж ефективної віддачі від діяльності новостворених органів поки немає [6].

У Доповіді Українського інституту майбутнього також відмічається, що потенціал та довіра до Державного бюро розслідувань поступово втрачається через постійні звинувачення у ручному керуванні вказаного органу з боку Офісу Президента України, а Національне антикорупційне бюро України за сім років свого існування показало свою не надто високу ефективність, порівняно з обсягами щорічного бюджетного фінансування цього органу. Хоча всім можливим інструментарієм (закони, фінансування) та міжнародною підтримкою воно повністю забезпечено [8].

Про край низьку ефективність роботи новостворених антикорупційних органів досудового розслідування та спеціалізованої прокуратури свідчить і категорія суб'єктів, відносно яких вони скерували до суду. Окрім того, у відповідності до статзвітів, корупційними кримінальними правопорушеннями завдаються значні збитки, а відшкодовується лише незначна частина [9].

На сьогодні уряд України перейшов до реалізації конкретних заходів, які повинні позитивно вплинути не тільки на підвищення рівня економіко-соціальних показників, а й на зниження рівня організованої злочинності та корупції. Але розв'язання питання протидії цим негативним явищам потребує комплексного і системного підходу.

Фахівці вважають, що для вироблення ефективної державної політики протидії злочинності має бути напрацьована якісна концепція та основи політики комплексного впливу на злочинність. Концепція та основи державної політики протидії злочинності повинні розглядатися з чотирьох основних позицій: запобігання злочинності; боротьба зі злочинністю; перевиховання та ресоціалізація правопорушників; наукове супроводження вироблення й реалізації державних заходів протидії [10].

Таким чином, на сьогодні правоохоронна система держави в боротьбі з організованою злочинністю та корупцією є недостатньо ефективною. Діяльність держави щодо протидії організованій злочинності та корупції має бути системною і, зокрема, опиратися на наукові основи. А кримінально-правовий аспект протидії злочинності має виростати з науково обґрунтованих соціальних причин та умов, що породжують злочинність.

Список використаних джерел

1. Кримінологія / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джужа. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/198/11>.

2. Корупція у цифрах: як змінюється кількість покараних, оцінка українців і місце у рейтингах. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/23/infografika/suspilstvo/korupczyia-cyfrax-yak-zminuyetsya-kilkist-pokaranyh-oczinka-ukrayincziv-misce-rejtynhax>.

3. Політова А.С. Корупційна злочинність в Україні: стан і тенденції. URL: [https://journal.lduvs.lg.ua/article/download/449-Текст%20статті-909-1-10-20200205%20\(3\).pdf](https://journal.lduvs.lg.ua/article/download/449-Текст%20статті-909-1-10-20200205%20(3).pdf).

4. Бусол О. Ю, Романюк Б. В. Організована злочинність в Україні. Частина 18. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/organizovana-zlochynnist-v-ukrayini-chastyna-18/>.

5. Ликвидация ГУБОП МВД Украины – заказ или месть? URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_davydenko/295221_likvidatsiya_gubop_mvd_ukraini_zakaz.html.

6. Литвиненко В. І., Пригунов П. Я., Гуцалюк М. В. Концептуальні засади протидії організованій злочинності і корупції на сучасному етапі розвитку України. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 129.

7. Скільки коштує бюджету утримання правоохоронних органів та антикорупційної системи. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/01/infografika/finansy/skilky-koshtuye-byudzhetu-utrymannya-pravoohoronnyh-ta-antykorupcijnyh-orhaniv>.

8. Доповідь Український інститут майбутнього. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/>.

9. Загальний стан протидії кримінальним корупційним правопорушенням в Україні за 2020 рік. URL: <https://naspravdi.today/uk/2021/07/23/zahalnyy-nbsp-stan-protydii-kryminalnym-koruptsiynym-pravoporushenniam-v-ukrainy-za-2020-rik/>.

10. Бусол О. Ю, Романюк Б. В. Організована злочинність в Україні. Частина 24. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/organizovana-zlochynnist-v-ukrayini-chastyna-24/>.

Конопельський В.Я.,

завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Дучимінська Л.М.,

начальник управління контрольно-перевірочної роботи
Головного управління Пенсійного фонду України
у Волинській області
<https://orcid.org/0000-0002-2907-9408>

СУЧАСНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Як свідчить офіційна статистика, з часу прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України щорічно в нашій державі знижується як рівень, так і інші кримінологічно значущі показники кримінальних правопорушень. Зокрема, тільки за січень–травень 2022 року їх кількість, порівняно з аналогічним періодом 2021 року, зменшилась майже на 22% [1]. Поряд з цим, на державному рівні не йдеться мова про питому вагу у структурі зазначених суспільно небезпечних діянь так званих латентних кримінальних правопорушень, тобто про ті із них, які не були зареєстровані у відповідному порядку в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ст. 214 КПК), а, отже, офіційного визнання не отримали [2, с. 8–9]. При цьому варто зазначити, що в силу тих чи інших обставин, включаючи й сьогодишню воєнну агресію Російської Федерації (РФ) проти України, латентні прояви злочинності характерні для всіх, без винятку, суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

З огляду цього та з урахуванням проблем, що стосуються детермінації сучасної злочинності, досить важливо на доктринальному рівні з'ясувати сутність, зміст та соціально-правові потенційні можливості у запобіжній діяльності, включаючи й елементи латентних суспільно небезпечних діянь, окремо взятих суб'єктів соціальної профілактики. Як показує практика, відповідну роль і місце відводять у цьому процесі органам Пенсійного фонду України, враховуючи, що в колі їх повноважень та їх професійних інтересів знаходяться майже 25% громадян нашої держави [3, с. 83–92].

Особливо актуальною зазначена проблематика стала в умовах військової агресії РФ, яка розпочалася на території України в далекому 2014 році та набула форм відкритої війни у лютому 2022 року і триває по теперішній час, посягаючи таким чином на конституційні права наших громадян – як на оформлення, так і на отримання гарантованої державою пенсії (ст. 46 Основного закону України).

Отже, в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення й в теоретичній (доктринальній) площині, враховуючи кримінологічні реалії сьогодення. При цьому, виходячи з

аналізу результатів наукових досліджень, можна констатувати, що загальновизнаним завданням сьогодення та майбутніх кримінологічних розробок є підвищення ефективності запобіжної діяльності усіх суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень, головним напрямом якої має стати більш інтенсивне та комплексне використання потенційних можливостей зазначених суб'єктів, з урахуванням їх соціально-правової природи та стану взаємодії з іншими, зокрема правоохоронними, органами держави.

Якщо розглядати через вказану теоретичну «призму» та модель змістовні елементи запобіжної діяльності органів Пенсійного фонду України, то варто у зв'язку з цим акцентувати свій погляд на низці існуючих у зв'язку з цим проблем. Мова, в першу чергу, йде про те, що тривалий час у кримінології пріоритетною є думка стосовно того, що вказані державні органи слід відносити до тих суб'єктів, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності, але їхня діяльність опосередковано впливає на запобіжні процеси щодо детермінант кримінальних правопорушень та їх окремих видів [4, с. 346]. При такому підході органи Пенсійного фонду України отримали у свій час в науці назву так званих «неспеціалізованих суб'єктів профілактики злочинності» [5, с. 65], а в новітніх кримінологічних джерелах – взагалі не віднесені до жодних класифікаційних груп.

Як видається, із зазначеною позицією науковців погодитись не можна.

Вказаний висновок ґрунтується на змісті тих нормативно-правових актів, які регулюють діяльність Пенсійного фонду України та його територіальних структурних підрозділів, а також на існуючій у зв'язку з цим запобіжній практиці цих суб'єктів, зокрема й в умовах воєнного стану. При цьому слід мати на увазі, що загальні повноваження підрозділів зазначеного державного органу щодо запобігання правопорушенням визначені в Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та полягають у встановленні відповідності відрахувань фінансових коштів всіма суб'єктами господарювання, незалежно від форм власності, в Пенсійний фонд України щодо кожної працюючої на підприємстві, в установі чи організації особи. У свою чергу, у п. 2 ч. 1 ст. 64 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» чітко та конкретно визначено права виконавчої дирекції Пенсійного фонду та її територіальних органів здійснювати запобіжні дії шляхом проведення планових і позапланових перевірок документів для оформлення пенсій тощо.

З огляду цього, підрозділи Пенсійного фонду України логічно віднести до так званих у кримінології «частково спеціалізованих (напівспеціалізованих) суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням».

Список використаних джерел

1. Відомості про кількість вчинених у січні–травні 2022 року кримінальні правопорушення : дані Єдиного реєстру досудових розслідувань. URL: <https://erdr.gp.gov.ua/erdr/erdr.web.system.LoginPage.cls>.

2. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 116 с.

3. Колб О. Г., Дучимінська Л. М. Про деякі обов'язки державних органів, що пов'язані із виконанням покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю щодо засуджених у сфері пенсійного та соціального законодавства України. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. Вип. 6. № 23. С. 83–92.

4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

5. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2019. 312 с.

Користін О.О.,
студент Національного технічного
університету України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ Й ЗАГРОЗИ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Розвиток інформаційного суспільства, що стало можливим завдяки інтеграції нових технологій [1] у кожную сферу життєдіяльності та усі типи інфраструктури, підвищує залежність приватних осіб, організацій та країн від інформаційних систем та мереж.

Безпека є головною складовою будь-якої діяльності. Її необхідно розглядати як послугу, яка сприяє формуванню можливості створення інших послуг та доданої вартості, зокрема, у сферах діджиталізації країни, електронного урядування, електронного навчання, електронних послуг з охорони здоров'я. Безпека є не лише питанням технологій. Поряд з цим, до теперішнього часу основні доступні інструменти зв'язку не мали ресурсів, необхідних і достатніх для забезпечення та гарантування мінімального рівня безпеки.

Доступ до інформаційних технологічних (ІТ) систем, об'єднаних у мережу, може забезпечуватися на відстані і, таким чином, бути потенційним об'єктом кібератаки. Системи піддаються підвищеному ризику вторгнення і можливості здійснення атак та вчинення правопорушення. Поряд з тим, що метою атак є системи, дії правопорушників спрямовані на інформацію, що обробляється, передається або зберігається. Атаки можуть вплинути на здатність системи обробляти, зберігати та спільно використовувати інформаційний капітал, і вони можуть спричинити збитки нематеріальним товарам, процесам виробництва та процесам прийняття управлінських рішень. Комп'ютерні системи несуть операційні ризики організаціям, що ними користуються.

Таким чином, вирішення комплексних та багатоманітних проблем кібербезпеки, пов'язаних з інформаційними мережами та відкритими системами, може бути відносно складним, а потенційні наслідки та вплив на діяльність суб'єкта та країни можуть бути руйнівними. Фактори, що є ключовими для успіху економіки, можуть залежати від здатності забезпечувати безпеку інформації, процесів, систем та інфраструктури у кіберпросторі.

Широка взаємодія систем, поглиблення взаємозв'язку між інфраструктурами, зростання залежності від цифрових технологій, а також підвищення небезпеки та ризиків змушує приватних осіб, організації та країни приймати заходи, вводити процедури та набувати інструменти для покращання управління технологічними та комп'ютерними ризиками. Питання забезпечення безпеки щодо застосування новітніх технологій набуває надзвичайної ваги з огляду на стрибкоподібний характер їх розвитку.

Інновації, що лягли в основу виникнення Інтернету речей (IP, Internet of Things, IoT) передбачають можливість підключення до глобальної мережі різноманітних речей матеріального світу, а не тільки комп'ютерної техніки. Пристрої, які постійно перебувають в мережі Інтернет є мішенню для деструктивних дій у вигляді спрямованого втручання, зокрема, у процес управління комунікаціями. Атаки на такі пристрої передбачають можливість ускладнення управління пристроєм або технічного збою передачі інформації, або ж підміну даних геолокації пристрою. Зокрема, має місце велика кількість інформації щодо захоплення управління пристроями іншими суб'єктами, тобто хакерські дії в мережах GSM, перехоплення в GPRS та втручання через Bluetooth, Wi-Fi або інфрачервоні порти.

Поряд із зазначеним, небезпека є надзвичайно серйозною особливо коли мова йде про медичні пристрої [2]. Технології Інтернету речей широко застосовуються у апаратурі медичного призначення, яка пов'язана із забезпеченням життя (штучні клапани серця і тому подібні пристрої), у зв'язку з цим вплив на управління таким пристроєм є смертельно небезпечним для конкретної фізичної особи [3].

Загрози негативного впливу в зв'язку з використанням технологій Інтернету речей мають місце також при їх застосуванні в транспортних засобах та на об'єктах критичної інфраструктури [4]. Найбільш актуальними є загрози, що пов'язані з застосуванням безпілотних пристроїв у наземному транспорті, хоча технічні спеціалісти і вважають, що проектування зазначених пристроїв від самого початку відбувалось з урахуванням можливості перехоплення управління ними. Водночас, питанням кібербезпеки приділено значну увагу і щодо отримання даних геолокації та напруженого характеру дорожнього руху, що зумовлює значний рівень загальної небезпеки технології [5].

Прогнозується, що у 2030 році технології Інтернету речей дозволять забезпечити: 10–15% економії бюджету на охорону здоров'я; 10–15 років збільшення тривалості життя; 40–50% збільшення врожайності; 15–20% збільшення пропускної здатності доріг у містах; до 85–90% зменшення кількості автомобілів; у 10–15 разів зменшення витрат на логістику тощо [6].

В Європейському Союзі загрози у сфері Інтернету речей є предметом уваги Європейського агентства з мережевої та інформаційної безпеки (ENISA). Хоча можливо констатувати менший рівень занепокоєності станом проблеми з боку відповідних урядових функціонерів. Зокрема, у доповіді для Європейської наради з питань кібербезпеки 2016 року, підготовленої ENISA, зазначено, що значне розповсюдження Інтернету речей буде знижувати рівень безпеки попри на застосування неналежних методів захисту та людський фактор, який негативно впливає на стан безпеки [7].

У контексті забезпечення кібербезпеки нова ескалація кіберзагроз, пов'язана з розвитком технології розподіленої обробки даних (*хмарні технології, grid, Distributed Ledger Technology*

(DLT) та блокчейн). Суто технічна специфіка існування зазначених технологій не створювала певний час особливих проблем правового характеру, так як не впливала на пряму на суспільні відносини. Потреби відповідного нормативно-правового регулювання тривалий час не виникало щодо безпосередньо цієї діяльності.

Але суттєві зміни суспільних відносин мали місце на основі стрімкого розвитку технології «блокчейн» та сформованих на її технологічній основі «криптовалют», тобто віртуальних валют, які не мають фізичного аналогу і, як правило, одного емітента, найвідомішою з яких на сьогодні є система «Біткоїн» [8]. Останні пропозиції щодо розширення сфери застосування технології «блокчейн» на різні сфери суспільного життя – банківську справу, фінанси, оподаткування, державні реєстри, виборче законодавство, земельні відносини тощо викликає і нові соціальні та правові проблеми [3, с. 54].

Загалом використання «блокчейн» та інших технологій розподіленої обробки даних саме для ведення державних реєстрів та у діяльності державних органів визнана перспективною фахівцями з державного стратегічного планування провідних країн світу [9]. Головним позитивним фактором є стійкість системи щодо несанкціонованого втручання та зміни інформації, яка зберігається у реєстрі, а також економія коштів порівняно зі зберіганням інформації на паперових носіях та із застосуванням традиційних технологій зберігання даних на машинних носіях інформації.

У сучасних українських реаліях значна популярність у суспільстві ідеї застосування технології «блокчейн» для державних реєстрів зумовлена насамперед загальною недовірою до діяльності державних органів, які повинні вести такі реєстри, захищати права власників та зберігати інформацію у незмінному стані.

Переваги та недоліки технологій блокчейн спровокували широке впровадження різних систем криптовалют, що базуються на використанні цих технологій. У зв'язку з цим, діяльність аналітичних груп в різних країнах зосереджувалась насамперед на дослідженні сутності відносин, що виникали у зв'язку із застосуванням криптовалют, враховуючи рівень потенційної небезпеки від таких технологій. І початково небезпеку вбачали з точки зору забезпечення фінансової безпеки держави, впливу на фінансовий та валютний ринки та протидії фінансовим правопорушенням й відмиванню коштів. Основні аналітичні звіти, що були підготовлені різноманітними науково-дослідними та аналітичними установами стосувались насамперед економічних питань – від глобального впливу на стан світової економіки до питань кримінальної (тіньової) економіки та ухилення від сплати податків [3, с. 57–58].

Список використаних джерел

1. Кардашевський Ю. Р. Можливості та загрози ефективності правоохоронної діяльності в цифрову епоху. *Наука і правоохорона*. 2018. № 1 (39). С. 16–23.
2. Balasingam I., Abie N. Risk-Based Adaptive Security for Smart IOT in eHealth: SETIT Workshop. 26/09/2012, Oslo, 2012. 25 p. URL: http://asset.nr.no/asset/images/0/01/SeTTIT_2012_Abie_Balasingham.pdf.
3. Довгань О. Д., Доронін І. М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2017. 107 с.
4. Simon T. Critical Infrastructure and the Internet Of Things. *Global Commission on Internet Governance*. 2017. № 46. URL: https://www.cigionline.org/sites/default/files/documents/GCIG%20no.46_0.pdf.
5. West D. Moving Forward: Self-Driving vehicles in China, Europe, Japan, Korea and the United States. Center for Technology Innovation at Brookings Institute, 2016. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/09/driverless-cars-2.pdf>.
6. Баранов О.А. Інтернет речей (ІоТ): мета застосування та правові проблеми. *Інформація і право*. № 2 (25). 2018. С. 31–44.
7. European Foresight Cyber Security Meeting 2016. URL: https://www.cybersecurityraad.nl/binaries/Report%20European%20Foresight%20Cyber%20Security%202016_tcm56-102235.pdf.
8. Tkachenko V., Korystin O., Voloshchuk T., Nekrasov V., Svyrydiuk N. Cryptocurrency Circulation in the Global and Domestic Financial Systems. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol. 22. Special Issue 2. 2019. P. 1–6. URL: <https://www2.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85071469799&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&sid=fbb0a04be05b54534fd1b347c948262e&sot=autdocs&sdt=autdocs&sl=18&s=AU-ID%2857208030041%29&relpos=0&citeCnt=0&searchTerm=>.
9. Доронін І. М. Блокчейн, суспільство і держава: проблеми правотворчості. ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні (друга міжнародна щорічна конференція). URL: <http://aphd.ua/publication-359/>.

Кулакова Н.В.,

професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого
права Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Важливість охорони об'єктів культурної спадщини залежить, насамперед, від такої сукупності обставин, що обумовлюють діяльність держави по забезпеченню системи правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини [1]. Така діяльність здійснюється на основі норм міжнародного права та національного законодавства по захисту культурної спадщини. Особливого значення це набуло під час воєнної агресії РФ.

Під культурною спадщиною розуміється «пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології».

Предметом охорони об'єкта культурної спадщини є характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою. Все це обумовлює актуальність розвитку та впровадження міжнародного законодавства [1].

З метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його вклад у всесвітню культурну спадщину, створено Державний реєстр національного культурного надбання, до якого заносяться пам'ятки історії; пам'ятки археології; пам'ятки містобудування і архітектури; пам'ятки мистецтва; документальні пам'ятки. Також до реєстру можуть бути занесені й інші об'єкти, що становлять виняткову цінність з огляду історії, культури, етнології чи науки [2].

Важливість дослідження стану, структури та тенденцій кримінальних правопорушень, що посягають на об'єкти культурної спадщини України, обумовлена необхідністю отримання достовірних даних щодо розповсюдження окремих складів кримінальних правопорушень, характеристики осіб, які їх вчинили на певній території. Знання закономірностей дасть можливість визначити не тільки різноманітні параметри досліджуваних злочинів, але й охарактеризувати осіб, що мають підвищену схильність до їх вчинення. Саме сукупність отриманих знань буде сприяти розробці ефективного прогнозу змін у стані, структурі та динаміці кримінальних правопорушень на території України.

Розуміння реальної ситуації, її можливого розвитку визначить комплекс заходів різноманітних за своїм характером – соціально-економічних, нормативно-правових, оргштатних, правоохоронних, соціально-психологічних та культурно-виховних заходів коротко-, середньо- та довгострокового характеру, які необхідно вжити для забезпечення ефективної діяльності щодо запобігання, виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень [3, с. 12].

З 24 лютого 2022 року 469 об'єктів культурної спадщини в п'ятнадцяти регіонах України було серйозно пошкоджено або зруйновано військами РФ. Збитки вже становлять сотні мільйонів гривень [4]. Найбільша кількість була вчинена у таких областях – Донецькій 30,0% (129), Харківській 22,1% (104), Київській 16,8% (79) та Луганській 12,1% (57). В інших областях була вчинена менша кількість кримінальних правопорушень проти об'єктів культурної спадщини: в Чернігівській – 8,1% (38), Сумській – 5,9% (28), Запорізькій – 3,8% (18), Миколаївській – 2,1% (10), Житомирській – 1,2% (6); Херсонській – 1,2% (6), м. Києві – 1,0% (5), Дніпропетровській – 1,0% (5), Одеській – 0,85% (4), Вінницькій – 0,42% (2), Львівській – 0,21% [4].

За даними Міністерства культури та інформаційної політики, зазнали пошкоджень та руйнування не менше 140 об'єктів культурної спадщини, серед них 23 пам'ятки національного значення (21,5%), 110 пам'яток місцевого значення (78,5%). Окремо необхідно звернути увагу на те, що було зруйновано 53 релігійні споруди, які перебувають на обліку як пам'ятки архітектури, історії та містобудування [5].

Окремо потрібно зазначити, що і таке кримінальне правопорушення, як «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст. 252 КК України) вчиняється. Протягом шести місяців 2022 року обліковано 14 кримінальних правопорушень, 2 особам було вручено повідомлення про підозру.

За шість місяців 2022 року також було вчинено «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» (ст. 298 КК України) – 22 кримінальних правопорушення, 2 особам вручено повідомлення про підозру. З них було вчинено проступків (ч. 1 ст. 298 КК України) – 1, а злочинів (ч.ч. 2–5 ст. 298 КК України) – 21 [6].

Комплексне розв'язання проблеми охорони об'єктів охорони культурної спадщини можливе при спільній діяльності світової спільноти на основі застосування запобіжних заходів, що передбачені міжнародно-правовими актами. Сьогодні діє система міжнародного захисту культурної спадщини, яка була започаткована починаючи з XIX ст., а саме з Брюсельська міжнародна конференція [7], на якій було приділено увагу міжнародно-правовому захисту культурних цінностей, що отримала назву «Брюсельська декларація про закони та звичаї війни» (її завданням було зменшення страждань людей під час збройних конфліктів держав за допомогою кодифікації законів та звичаїв війни), а також Гаазьких конференціях 1899, 1907, 1954, 1999 рр. [8], що започаткували формування принципів й норм міжнародного права, які передбачали спеціальні заходи охорони історичних і культурних об'єктів – мистецтва, історії, археології, давні рукописи й книги, будівлі, в яких зберігаються чи експонуються культурні надбання, а також окремо – центри зосередження культурних цінностей.

Також важливе значення для подальшого залучення держав до розвитку гуманітарного права, при здійсненні захисту культурної спадщини, було прийняття Додаткових протоколів 1977 рр. до Женевських конвенцій 1949 р. Два Додаткових протоколи включили статті про захист культурних цінностей. Так, стаття 53 Протоколу I містить наступне положення «Без шкоди для положень Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. та інших відповідних міжнародних документів забороняється: а) здійснювати будь-які ворожі акти, спрямовані проти тих історичних пам'ятників, творів мистецтва або місць відправлення культу, які складають культурну або духовну спадщину народів; б) використовувати такі об'єкти для підтримки військових зусиль; с) зробити такі об'єкти об'єктами репресалій» [7-13].

Діючі міжнародно-правові акти по захисту культурних цінностей, безсумнівно, володіють значним потенціалом, особливо при розробці системи запобіжних заходів, спрямованих на захист об'єктів культурної спадщини.

Список використаних джерел

1. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/card2#Card>.
2. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466.
3. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні. / Кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Джузи. К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. 165 с.
4. В Україні запустили проєкт для збору коштів на відновлення зруйнованої росіянами культурної спадщини. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7566.html>).

5. Україна з часів Другої Світової війни не стикалася з таким масштабом злочинів проти культурної спадщини. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7598.html>.

6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за шість місяців 2022 року. Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya>.

7. Брюсельська декларація про закони та звичаї війни. URL: <http://te.zavantag.com/docs/238/index-23956-5.html>.

8. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

9. Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

10. Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 р. URL: <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/ratification-kit-cultural-property-271004.htm>.

11. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I). Женева, 8 июня 1977 года. URL: <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm>.

12. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв немеждународных вооруженных конфликтов (Протокол II). Женева, 8 июня 1977 года. URL: <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/6lkb3l.htm>.

13. Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни (IX Гаазька конвенція). URL: <http://zakony.com.ua/lawbase/sedcontent.html?id=7243&p=1>.

Литвиненко О.Г.,

старший викладач кафедри організації досудового розслідування
Криворізького навчально-наукового інституту Донецького
державного університету внутрішніх справ,
доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»

Ободець Є.А.,

курсантка третього курсу факультету № 1
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З початком повномасштабної російської агресії в Україні введено воєнний стан, який спонукав до змін не лише громадян нашої держави, а й законодавство, зокрема Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України. Воєнний стан в країні дав поштовх багатьом негативним чинникам, таким як мародерство, крадіжки, грабежі, розбої тощо. В цьому контексті маємо позитивно відмітити наших законотворців, які посилили кримінальну відповідальність за ряд злочинів в умовах воєнного стану, в тому числі відповідальність за вчинення крадіжки.

Так, починаючи з 7 березня 2022 року Законом України № 2117-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» внесено зміни до кримінального закону щодо посилення відповідальності за злочини, передбачені ст.ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК, вчинені в умовах воєнного стану [1]. Це основні майнові злочини, які завжди становили значну частину всієї кримінальної статистики в Україні – крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, а також розтрата і заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Наприклад, крадіжка за ч. 1 ст. 185 Кримінального кодексу України до моменту воєнного стану вважалася не злочином, а кримінальним проступком, і за неї було передбачено покарання у вигляді штрафу у розмірі 17 тис. грн до обмеження волі строком до 5 років. Лише в разі вчинення крадіжки повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 185), з проникненням у житло або інше володіння (ч. 3 ст. 185) чи у великому, особливо великому розмірі (ч. 4, 5 ст. 185) – передбачалися покарання у вигляді позбавлення волі [2]. З прийняттям змін до Кримінального Кодексу України крадіжка, учинена в умовах воєнного або надзвичайного стану, – є особливо кваліфікованим складом злочину. Вчинення крадіжки в умовах воєнного стану одразу кваліфікується за ч. 4 ст. 185 КК, за що передбачено покарання у вигляді позбавлення волі від 5 до 8 років [1].

Призначаючи покарання за кваліфіковані й особливо кваліфіковані склади злочинів, вчинені в умовах воєнного стану, суд ураховує всі пом'якшуючі або обтяжуючі обставини, крім тих, які є ознаками певного складу кримінального правопорушення. Наприклад, якщо крадіжка

вчинена в умовах воєнного стану, то вона кваліфікується за цією ознакою, тобто за ч. 4 ст. 185 КК, відповідно вчинення повторного злочину зазначеного складу не буде, враховується як обтяжуюча обставина, оскільки воно вже враховано при первинній кваліфікації.

Нажаль, у післявоєнний період рівень злочинності зростає, адже, тисячі залишених будинків і автомобілів, проблеми з продовольством, величезна кількість незареєстрованої зброї – все це позначиться на криміногенній обстановці.

Зазначимо, що після початку Антитерористичної операції у 2014 року перші кілька років в Україні фіксувалося зростання злочинності, причому кількість тяжких і особливо тяжких злочинів підскочила майже в півтора рази. І це без урахування тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу. Ми переконані, що дещо щось подібне, а навіть і в більших масштабах, може повториться після закінчення повномасштабної війни з російською федерацією.

Приведемо статистичні дані, надані Офісом Генерального прокурора, які зазначають про те, що кількість крадіжок знизилася з 57516 за січень–травень минулого року до 27613 за аналогічний період нинішнього [3].

Варто відмітити, що цікавою видається статистика посягань на майно громадян, в залежності від предмету злочину. Так, наприклад, відбулось зростання кількості автовикрадень із 1264 за п'ять місяців 2021 року до 2344 за аналогічний період 2022-го, а ось кількість квартирних крадіжок нібито нижча, ніж торік, але це пов'язано з тим, що чимало людей ще не повернулося у свої домівки. Але, офіційна статистика все-таки не відбиває повноти картини, оскільки, на думку деяких фахівців, поліція часто не реєструє правопорушень.

На нашу думку, на рівень зниження крадіжок в період воєнного стану вплинуло посилення патрулювання вулиць, впровадження комендантської години, виїзд із країни мільйонів українців, серед яких були і потенційні правопорушники, однак головним чинником стало збільшення покарання за вчинення майнових злочинів у таких важкий для нашої країни час.

Також варто відмітити слова першого заступник Міністра внутрішніх справ Євгена Єніна стосовно того, що в Україні з початку повномасштабного вторгнення росії знизився рівень злочинності, водночас відсоток розкриття злочинів зріс. Він уточнив, що спочатку воєнного стану правоохоронці зафіксували близько 10 тисяч крадіжок, з яких розкрито майже 4 тисячі. Що стосується пограбувань, які сталися під час воєнного стану, розкрито практично всі – цифри коливаються на межі 90% [4]. На наш погляд, це пов'язано з тим, що національне законодавство зазнало позитивних змін не лише у сфері кримінального, а й кримінального процесуального права, що надало правоохоронцям більші повноваження щодо розкриття та розслідування злочинів.

Сподіваємось, що після перемоги українського народу у війні з російською федерацією покращиться статистика щодо вчинення та розкриття, зокрема майнових злочинів, а працівники

правоохоронних органів продовжать вдало боротись із криміногенною ситуацією у післявоєнні часи.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 07.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text_
3. Офіс Генерального прокурора. «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування». URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
4. Балачук І. МВС: Рівень злочинності в Україні знизився. *Українська правда*. 1 червня 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/1/7349890/>.

Михайленко О.В.,
професор кафедри прикордонної служби
Національної академії Державної прикордонної
служби України ім. Б. Хмельницького,
кандидат військових наук

Кривий І.В.,
професор кафедри прикордонної служби
Національної академії Державної прикордонної
служби України ім. Б. Хмельницького,
кандидат військових наук

Якубовський В.І.,
начальник кафедри прикордонної служби
Національної академії Державної прикордонної
служби України ім. Б. Хмельницького

ПОВНОВАЖЕННЯ ДПСУ З ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕМІЩЕННЮ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ЇХ ПРЕКУРСОРІВ

В умовах сьогодення, не зважаючи на введення правового режиму воєнного стану, не припинила свого існування істотна загроза національним інтересам країни, що пов'язана з контрабандою наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів. Про це свідчать неодноразові факти припинення спроб їх незаконного переміщення через державний кордон України з країнами Євросоюзу, які фіксувалися протягом березня–серпня 2022 року. Зазначений вид контрабанди суттєво впливає на криміногенну обстановку, як у прикордонні, так і в цілому у державі. Дана протиправна діяльність має чітко організований характер і здійснюється злочинними організаціями з широко розгалуженими міжнародними зв'язками. Сукупність явищ і факторів, здатних створити сприятливі умови для незаконного переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, розглядається як окремий вид протиправної діяльності, щодо нейтралізації передумов якої повинна бути прикута значна увага правоохоронних органів держави, передусім Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ).

Виходячи з наведеного, Адміністрацією ДПСУ спільно з іншими правоохоронними органами, вітчизняними й з міжнародного співтовариства, ведеться активний пошук шляхів і механізмів підвищення ефективності протидії цьому виду транскордонної злочинної діяльності. Для реалізації функцій ДПСУ [1] та виконання завдань, які визначені в законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, на ділянках відповідальності органів охорони державного кордону створюється система контролю та запобігання цій злочинній діяльності, яка передусім реалізується шляхом координації діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення безпеки державного кордону в межах прикордонних областей та дотримання встановлених режимів у прикордонному просторі [2].

З набранням чинності нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) суттєво змінилась переорієнтація діяльності ДПСУ у сфері правоохоронних функцій [3]. Органи ДПСУ, як бачимо за його змістом, не включені до переліку органів досудового розслідування, які наділені правами самостійно здійснювати як дізнання, так і досудове слідство, адже це компетенція лише органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, які здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, та Державного бюро розслідувань. Проте, в необхідних випадках, за дорученням (виключно з його ініціативи) слідчого або прокурора, підрозділи ДПСУ (які законодавець відніс до оперативних підрозділів) [4], можуть бути уповноважені на здійснення комплексу оперативно-слідчих дій в рамках кримінального провадження. Під час виконання таких доручень співробітник оперативного підрозділу ДПСУ користується повноваженнями слідчого.

Як вже було зазначено, органи ДПСУ втратили повноваження на проведення, за власною ініціативою, слідчих дій та запобіжних заходів, у тому числі щодо затримання особи, яка підозрюється у вчиненні даного виду злочину. Тепер на практиці прикордонникам слід вирішувати процесуальні питання, пов'язані з виявленням ознак контрабанди наркотичних засобів при відсутності можливостей органу дізнання. Постає нагальне питання – а що можна зробити посадовим особам ДПСУ, які виконують функції держави на кордоні в ситуації обмеженого часу, при виявленні ознак контрабанди? Стаття 207 нового КПК встановлює можливість будь-кому затримувати злочинця в момент вчинення протиправного діяння. Звичайно, така дія направлена на певні обмеження конституційного права на недоторканість, відтак має проводитись під жорстким контролем щодо дотримання законності, так як право на свободу і особисту недоторканність є одним із основних прав особи, що гарантується не лише КПК, а перш за все Конституцією України та міжнародно-правовими актами про права людини. Відповідно до нового порядку кримінального переслідування ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених законом. Разом з тим, кожен прикордонник, який виконує завдання з охорони державного кордону, має право затримати будь-кого при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, або безпосередньо після вчинення такого чи під час здійснення безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Затримавши правопорушника, уповноважена особа ДПСУ зобов'язана негайно доставити її до уповноваженої службової особи органу досудового розслідування або негайно повідомити її про факт затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні злочину.

Проблематика, пов'язана з питанням затримання особи, стосується також вилучення тих предметів, матеріалів і речовин, які є безпосередніми засобами протиправної діяльності, тобто предметів контрабанди, які особа намагається, з порушенням встановленого порядку, перемістити через державний кордон. Безперечно, при їх виявленні, виникає невідкладна необхідність вилучити їх із володіння правопорушника. При цьому одна із засад кримінального провадження –

недоторканість права власності, яка передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, і ніхто не може бути протиправно неї позбавлений. Разом з тим, передбачається умова, крім випадків, передбачених законодавством України, тобто якщо це є предмет чи засіб вчинення правопорушення тощо.

Таким чином, посадові особи ДПСУ при виявленні ознак контрабанди або іншого кримінального правопорушення можуть проводити затримання особи, яка його вчинила, та тимчасово вилучати майно та предмети, що є безпосереднім об'єктом або знаряддям вчинення даного злочину. У відповідності до статі 168 КПК тимчасово вилучене у затриманої особи майно в подальшому передається органу досудового розслідування.

Важливо відмітити, що фактичне виключення органів ДПСУ із переліку самостійних учасників кримінального процесу жодним чином не зменшує її ролі, відповідальності та повноважень щодо нейтралізації передумов здійснення, виявлення та фіксації правопорушень, які пов'язані з контрабандною діяльністю на державному кордоні України.

Список використаних джерел

1. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV.
2. Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 року № 1777-XII.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України в редакції від 13 квітня 2012 року № 4651-VI.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII.

Новик В.А.,
 начальник структурного підрозділу Управління
 оперативного забезпечення розслідування кримінальних
 правопорушень, вчинених службовими особами,
 Головного оперативного управління
 Державного бюро розслідувань,
 аспірант кафедри кримінології та кримінально-
 виконавчого права НАВС

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Сьогодні в нашій державі створена система заходів, спрямованих на захист лісового фонду України, а саме це передбачено Конституцією України, Лісовим кодексом, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про мисливське господарство та полювання», постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України», «Про затвердження Правил відтворення лісів», «Про затвердження Порядку проведення моніторингу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених і контролю за неперевищенням обсягу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених», «Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення електронних аукціонів з продажу необробленої деревини» та іншими нормативно-правовими документами, але варто зазначити, система вітчизняного кримінального законодавства також передбачає кримінально-правову відповідальність за посягання на об'єкти рослинного світу. Ці норми передбачені Особливою частиною Кримінального Кодексу України у розділі VIII «Злочини проти довкілля» [1], але також необхідно враховувати, що законодавством передбачено норми, що і опосередковано спрямовані на захист навколишнього природного середовища.

На жаль, сьогодні спостерігаються негативні тенденції кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду України, особливо цьому сприяла військова агресія рф. Це й підтверджується даними офіційної статистики: якщо у 2020 році було вчинено кримінальних правопорушень проти довкілля 4557, і тільки за період з січня по листопад 2021 року зареєстровано 4482, то за шість місяців 2022 року – 2495 (при цьому необхідно враховувати, що частина кримінальних правопорушень не відображена у зв'язку з окупацією частини територій [2]. З них у 2021 році було вчинено за ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» – 2862; за ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» – 39, з них проступків (ч. 1 ст. 252) – 37, злочинів (ч. 2 ст. 252) – 2.

За шість місяців 2022 року було вчинено за ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» – 1435 кримінальних правопорушень; за ст. 252 КК

України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» – 14, з них проступків (ч. 1 ст. 252) – 12, злочинів (ч. 2 ст. 252) – 2 [2].

Найбільша кількість кримінальних правопорушень вчиняється в Харківській, Закарпатській та Чернівецькій областях. Найзначніші фінансові втрати встановлено у Київській (51 млн грн), Харківській (19 млн грн) та Волинській (понад 17,2 млн грн) областях, на які припадає більше половини від загальної суми [2].

Через військові дії окупанта 900 заповідних територій України сьогодні перебувають у небезпеці. Це 1,2 млн га, або близько 30% площі всіх природоохоронних територій України. Під загрозою знищення наразі знаходяться: 14 Рамсарських об'єктів площею 397,7 тис. га, близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га, біосферні заповідники [3].

На жаль, бойові дії погіршили статистику лісових пожеж. На сьогодні зафіксовано 191 випадок загорянь у лісі на загальній площі 1754 га. Це втричі більше, якщо порівнювати з аналогічним періодом 2021 року. Середня площа однієї пожежі зросла у 16 разів.

За оцінкою спеціалістів 13,2 млрд грн – приблизна сума збитків лісовій галузі України внаслідок вторгнення рф [4].

Особливу небезпеку викликає те, що протиправна діяльність у лісогосподарській галузі організовується та супроводжується посадовими особами спеціалізованих державних підприємств з метою створення необлікованої деревини. При організації протиправних схем організатори вступають в змову з працівниками, як правило, керівної ланки підрозділів правоохоронних і контролюючих органів [5], яким систематично сплачується неправомірна вигода за невжиття відповідних заходів реагування щодо припинення протиправної діяльності пов'язаної із незаконними рубками, транспортуванням, обробкою і продажем необлікованої деревини, а також сприяння правопорушникам в уникненні від передбачено законом відповідальності.

У зв'язку з цим необхідними заходами забезпечення охорони лісу є забезпечення охорони, збереження та відновлення лісу. Саме це завдання покладається на Державне агентство лісових ресурсів України, що здійснює державне управління в галузі ведення лісового і мисливського господарства, а також державний контроль за дотриманням вимог нормативно-правових актів щодо ведення лісового господарства [6–8]. За лісовим законодавством спеціальним дозволом на використання лісових ресурсів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства, є лісорубний або лісовий квиток. Сьогодні створена електронна база – сайт lk.ukrforest.com [9], що дасть можливість не тільки правоохоронним органам, але й кожному громадянину ознайомитися з реєстром лісорубних квитків заготівлі деревини або перевірити на карті законність здійснення рубок.

Саме застосування таких заходів буде сприяти зменшенню кількості вчинених

правопорушень у сфері охорони лісового фонду України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс : Кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Статистика кримінальної протиправності. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-sajt.pdf>.
3. Через військові дії окупанта 900 заповідних територій України сьогодні перебувають у небезпеці / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillya-cherez-vijskovi-diyi-okupanta-900-zapovidnih-teritorij-ukrayini-sogodni-perebuvayut-u-nebezpecina>.
4. Міндовкілля: 13,2 млрд гривень – приблизна оцінка збитків лісової галузі України внаслідок вторгнення рф. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.
5. Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2020 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-sajt.pdf>.
6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
7. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.
8. Порядок видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів визначає умови і механізм видачі : Постанова КМ України від 23 травня 2007 р. № 761. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>.
9. Електронні інформаційні сервіси. URL: [<https://lk.ukrforest.com/?fbclid=IwAR0U9--QrFhSN8ojYyuKlpVJFaeDp1HffPZksOPge2LjusrFPaLWGR1dMsE>].

Попович В.М.,

головний науковий співробітник НДІ кримінологічних досліджень
та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ВЧИНЕННЯ, ВИЯВЛЕННЯ, ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЮ

Запропонована організаторами тема конференції про вплив воєнних факторів на відтворення злочинності в Україні є актуальною, у тому числі і відносно впливу цих факторів на предмет даного дослідження – відтворення злочинності у сфері господарської діяльності. Вплив воєнних факторів на відтворення злочинності, взагалі, та у сфері господарської діяльності, зокрема, безумовно існує. І хоча наведена нами нижче статистика господарських злочинів показує дещо іншу картину, не слід ігнорувати відоме і, на нашу думку, аксіоматичне прислів'я «кому війна, а кому мати рідна». Крім загально-кримінальних правопорушень, це особливо стосується природно-латентних видів господарських злочинів та корупції. Подібні твердження, як правило, підтверджують або спростовують, виходячи з результатів практичної діяльності правоохоронців.

За традицією ми також звернемось до статистики, що відображає стан виявлення господарських злочинів в Україні за останнє десятиріччя. Зокрема, за офіційними даними генеральної прокуратури: за 2013 рік у сфері господарської діяльності виявлено – 11104 кримінальних правопорушень (далі – кр. пр.), у 2014 році – 8418 кр. пр., 2015-му – 7631 кр. пр., 2016-му – 6940 кр. пр., 2017-му – 6297 кр. пр., 2018-му – 6334 кр. пр., 2019-му – 5947 кр. пр., 2020-му – 5342 кр. пр., у 2021 році – 5469 кр. пр., з них – 5350 злочинів та 119 кримінальних проступків [1].

Як бачимо, виявлення кр. пр. у сфері господарської діяльності за 2013–2021 роки знизилось наполовину. Чи можна сказати, що *це відчутні успіхи профілактично-запобіжної діяльності правоохоронної системи?* Або, що *це реальне зниження кількості вчинених кр. пр. у сфері господарської діяльності, оскільки злочинці стали менше вчиняти господарських злочинів?* Можливо *це вплив воєнних факторів, в результаті яких злочинний елемент став настільки свідомим, що просто відмовився вчиняти господарські злочини під час війни?* На жаль, це не так, оскільки, відзначена вище статистична тенденція розпочалась ще задовго до початку війни, тобто, ще в попередні періоди до наведених вище статистичних даних.

Взагалі, можна говорити не лише про воєнні, а й політичні, економічні, соціальні, демографічні, соціально-психологічні, кримінально-ситуаційні фактори [2], фактори фонових явищ злочинності та інші криміногенні фактори, що позитивно чи негативно вплинули на стан

злочинності у сфері господарської діяльності, сфері економіки та управління економічними процесами, взагалі [3, с. 374–376].

Різка тенденція до зниження кількості виявлених злочинів у сфері господарської діяльності свідчить, що існуючі статистичні дані, *відносно природно-латентних кр. пр.*, не можуть бути об'єктивним засобом визначення реального стану злочинності у сфері господарської діяльності. Відповідно, можуть виникати ідеї про необхідність розробити *опосередковані, не прямі методи* визначення реального *стану вчинення природно-латентних кр. пр.* у сфері господарської діяльності. У даній ситуації це є зайвим, оскільки, очевидно, що число вчинення кр. пр. у досліджуваній сфері є безумовно вищим. Однак проблема полягає в тому, як підвищити виявлення, запобігання і протидію вчиненню *цих неочевидних, природно-латентних кр. пр.* [3, с. 181–183]. Оскільки, визначення самого реального стану вчинення досліджуваних кр. пр. не може вплинути на стан їх виявлення, запобігання і протидії, то очевидним є те, що всі зусилля доцільно направити на *визначення і усунення реальних причин, що зумовлюють вчинення даних кр. пр.*, а також *визначення і усунення причин, що утворили проблеми* виявлення, запобігання і протидії вчиненню *неочевидних, природно-латентних кр. пр.* у сфері економіки, взагалі, і сфері господарської діяльності, зокрема [3, с. 150–153].

Між тим, слід відзначити, що багато фахівців *не бачать різниці* між виявленням очевидних кр. пр., здатних до самопрояву, і виявленням не очевидних, природно-латентних, не здатних до самопрояву кр. пр. [4]. Про це свідчить прийнята в процесі реформи кримінального процесу ст. 41 КПК України, яка заборонила оперативним працівникам ініціативно виявляти і збирати докази про факти вчинення злочинів без указівки слідчого. При вчиненні *очевидних, здатних до самопрояву* крадіжках, грабежах, розбоях, вбивствах, це нормально. Факт вчинення таких злочинів є очевидним, вони *самопроявляються в результаті заяв* потерпілого від крадіжки чи грабежу, або із *знаходженням трупа*, ці кр. пр. зразу реєструються і попадають у провадження слідчому, який дає вказівки оперативникам щодо встановлення слідів вчинення кр. пр. та встановлення злочинця [4]. Зовсім інша ситуація при неочевидних, природно-латентних, не здатних до самопрояву кр. пр., вчинених в умовах неочевидності, під виглядом легітимної господарської діяльності [3, с. 181–183]. Тут потерпілий – власник підприємства не знає, що його службовці облікових та виробничих підрозділів під виглядом законспірованих псевдо-легітимних операцій привласнюють кошти підприємства, вчиняють службові підроблення, а відповідно, заяву писати нікому. Без системної оперативно-пошукової роботи слідчий або прокурор, в яких ст. 41 КПК України вимагає давати письмові доручення оперативникам, не можуть отримати інформацію про факт вчинення природно-латентних злочинів, а відповідно, не можуть дати письмове доручення на їх виявлення [4].

Ситуативно в процесі розслідування справ, що знаходяться у провадженні слідчого, до нього інколи може попасти така інформація. Однак, системна оперативно-пошукова робота щодо виявлення природно-латентних кр. пр. притаманна оперативним співробітникам [4], яким, згідно ст. 41 КПК України без письмового доручення слідчого чи прокурора, заборонено виконувати свої прямі обов'язки. Зміни, внесені Законом України від 12.02.2015 № 198-VIII, дещо пом'якшили ситуацію, виключивши стягнення за порушення відзначеної вимоги. Однак ці зміни не розв'язали проблемної ситуації, що виникла у зв'язку з відзначеним приписом в ч. 1 та ч. 2 ст. 41 КПК України [4].

Розгляд відзначеної проблемної ситуації показує, що ігнорування різниці між *очевидними, здатними до самопрояву* (інколи штучно-латентними) кр. пр. і *неочевидними, не здатними до самопрояву, природно-латентними* кр. пр. можуть заблокувати виявлення кр. пр., *вчинених під виглядом* псевдо-легітимних правочинів та інших видів псевдо-господарської діяльності.

Кардинально по-іншому виглядає справа, якщо б наведена вище статистика стосувалась *здатних до самопрояву, очевидних, загальнокримінальних* правопорушень. *Зниження кількості виявлених очевидних, здатних до самопрояву загальнокримінальних правопорушень*, це великі успіхи правоохоронної системи країни у сфері профілактики та запобіганні відтворенню злочинності. Ця обставина інколи підштовхує правоохоронців до укриття очевидних загальнокримінальних правопорушень, що зумовлює їх віднесення до категорії штучно-латентних кр. пр.

Однак, господарські, неочевидні, не здатні до самопрояву, *природно-латентні* кр. пр., як правило, *можна виявити лише в процесі проведення системної, глибоко продуманої оперативно-пошукової та оперативно-технічної діяльності*. Наведене різке зниження виявлених кр. пр. свідчить, що проблему цих негативних процесів слід шукати в зовсім інших причинах [3 с. 151–153].

Перша причина, що негативно впливає *не лише на виявлення*, запобігання і протидію вчиненню природно-латентних кр. пр., *а й на розкриття* очевидних загальнокримінальних правопорушень, це відзначена вище реформа КПК України, *яка*: розкриття злочинів *обвалила з 70-80% до 10-15%*; ліквідувала інститути попередньої перевірки інформації та інституту відмови у порушенні кр. справи, що зумовило щорічне викидання біля 5 млн заяв без перевірки; в ст. 41 та ст. 214 КПК України не врахувала технологічно і юридично значущу різницю між *процедурою самопрояву* очевидних кр. пр. та *оперативно-процесуальною процедурою виявлення* неочевидних, не здатних до самопрояву, природно-латентних кр. пр. [4; 5].

Друга причина, що негативно впливає на запобігання і протидію вчиненню природно-латентних кр. пр., це не продумані реформи правоохоронної системи України, які на першому етапі – дестабілізували виявлення, запобігання і протидію вчиненню *неочевидних природно-*

латентних господарських злочинів, а на другому етапі реформ – призвели до ліквідації УБОЗ та ДСБЕЗ, в результаті чого країна лишилась без відповідної служби, яка б могла протидіяти криміногенним процесам у сфері економіки, взагалі, та сфері господарської діяльності, зокрема.

Створене взамін цих служб *Національне антикорупційне бюро України*, згідно статистичних даних генеральної прокуратури, за 2019 рік виявило 101 кр. пр., об'явило 16 підозр про вчинення кр. пр. і направило до суду 6 кр. пр. [6]; за 2020 рік виявило 105 кр. пр., об'явило 41 підозру про вчинення кр. пр. і направило до суду 12 кримінальних справ [6]; за 2021 рік виявило 101 кр. пр., об'явило 7 підозр про вчинення злочинів і не направило ні одної справи до суду [6].

Для порівняння слід зауважити, що у рік своєї ліквідації вже дезорганізована ДСБЕЗ виявляла понад 17 тисяч кр. пр. [7]. Щодо новоствореного *Бюро економічної безпеки*, яке взагалі не значиться у статистичних даних генеральної прокуратури [6; 7; 8], навряд чи скоро укомплектується кваліфікованими кадрами та вийде на реальну потужність виявлення, запобігання і протидії вчиненню природно-латентних економічних злочинів та корупції.

Можна говорити про ряд інших факторів, що негативно впливають на вчинення запобігання і протидію кр. пр. у сфері господарської діяльності. Це і безпідставна декриміналізація діянь, що не втратили суспільну небезпеку [8], це різниця між податковим та бухгалтерським обліком [9], це і кумулятивна система оподаткування, побудована *на принципах «податок на податок» та «податок на витрати»* [10], що виштовхують економічну діяльність в тінь – лоно корупції, ділків акумуляції і відтворення протиправних капіталів та відмивання доходів злочинного походження [11]. Однак основна причина – це залишення держави без ефективного засобу запобігання і протидії вчиненню природно-латентних економічних злочинів та корупції в умовах війни та проникнення криміналу у всі сфери життєдіяльності суспільства, сферу економіки, сферу управління, систему формування і виконання державного бюджету, це є реальна загроза безпеці, ефективному функціонуванню та розвитку держави.

Список використаних джерел

1. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності за 2013–2021 рр. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-kriminalni-pravoporushennya-vchineni-na-pidpriyemstvah-v-ustanovah-organizacijah-za-vidami-ekonomichnoyi-diyalnosti-2>.
2. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. Г. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції 2020 рік : монографія / Заг. ред. М. Г. Вербенський / ДНДІ МВС України. Вінниця : «Твори», 2021. 144 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія: Кримінологія. Т. 18. Право. Харків, 2019.
4. Попович В. М. Проблеми розслідування економічних злочинів : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2016. 350 с.

5. Попович В. М. Класифікація та понятійне відображення структурних складових процесу вчинення рейдерства. *Наука і правоохорона*. 2022. № 1.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2019, 2020 та 2021 рр. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
7. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень–грудень 2014, 2015 та 2016 рр. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113285&libid=100820&c=edit&_c=fo.
8. Попович В. М. Гуманізація кримінального законодавства України: проблеми, виклики та загрози. *Держава і право*. 2012. Вип. № 56. С. 405–410.
9. Попович В. М. Тіньова економіка, корупція – менталітет українця чи віддзеркалення створеної в країні моделі соціально-економічних відносин. *Юридичний вісник України*. № 44 (748) 2009. С. 11–12.
10. Попович В. М. Про Державну програму детінізації економіки. Ірпінь : АДПСУ, 2000. 49 с.
11. Попович В. М. Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження : брошура. Київ, 2001. С. 65.

Ренік І.А.,

помічник віцепрезидента ГО «Еколого-медична
академія «Наука, здоров'я, духовність»

Бова А.А.,

начальник науково-дослідного відділу ДНДІ МВС України,
кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник

УДОСКОНАЛЕННЯ СТАТИСТИЧНОЇ ЗВІТНОСТІ ЩОДО АВАРІЙНОСТІ ТА ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОГО ТРАВМАТИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Дорожньо-транспортні пригоди (далі – ДТП), від яких щороку в Україні гинуть тисячі людей та десятки тисяч стають інвалідами, продовжують бути гострою проблемою. Актуальним є попередження аварійності та мінімізація втрат внаслідок ДТП шляхом впливу на транспортні потоки, будівництва безпечних і комфортних доріг, підвищення вимог до транспортних засобів, покращення підготовки учасників дорожнього руху тощо. Під терміном «аварійність» розуміється сукупність ДТП, які мають спільну ознаку та їх наслідки (загиблі та/або поранені учасники дорожнього руху) на певний момент часу. Наприклад, аварійність за регіонами, за видами ДТП, за категоріями учасників дорожнього руху тощо. Аварійність на дорогах може оцінюватися абсолютними та відносними показниками.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року» від 30 травня 2018 року № 430-р зазначено, що до загальних проблем дорожньо-транспортної аварійності, що потребують розв'язання, зокрема, відносяться: високий рівень аварійності та тяжкості її наслідків; відсутність скоординованого плану дій у зазначеній сфері; недосконалість систем моніторингу та статистичної звітності.

На сьогодні є чинною Державна програма безпеки дорожнього руху на період 2021–2023 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів від 21 грудня 2020 року № 1287. Цим нормативно-правовим актом передбачено реалізацію низки заходів щодо удосконалення ведення обліку та проведення аналізу даних стосовно ДТП, а саме удосконалення системи, методики збору (збільшення кількості критеріїв дослідження та причинно-наслідкових зв'язків) й обробки даних щодо ДТП (база даних про ДТП).

Формування та ведення інформаційної підсистеми «Дорожньо-транспортна пригода» в органах (підрозділах) Національної поліції України ведеться з метою оцінки стану аварійності, аналізу причин та умов, що сприяли виникненню ДТП, скоєння ДТП, розроблення управлінських рішень та вжиття заходів щодо зменшення аварійності на дорожньому транспорті. Контроль за дотриманням вимог порядку ведення інформаційної підсистеми «ДТП» здійснюють посадові особи міжрегіонального територіального органу Національної поліції України, до основних завдань якого належить забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні.

Створення та удосконалення системи статистичної звітності в МВС України щодо аварійності відбувалося у кілька етапів.

З 1993 року введено автоматизовану інформаційну аналітично-пошукову систему «Дорожньо-транспортна» («АПС ДТП»). Колишнє ГУДАІ МВС України забезпечувало експлуатацію «АПС ДТП» в управліннях ДАІ УВС Республіки Крим, областей, ГУВС м. Києва і УВС м. Севастополя. Відомості щодо ДТП із зазначенням обставин пригоди, дані про транспортні засоби, загиблих і потерпілих працівники ДАІ щодня вносили з 0 годин до 6 ранку до АПС ДТП. Щоденно на 8 годину ранку складалася звітність за минулу добу, що давало змогу проводити моніторинг показників аварійності за регіонами та по Україні в цілому.

З 2006 року запроваджено єдину централізовану базу даних ДТП, оператором якої стала колишня Державтоінспекція МВС України. Введено нову Картку обліку ДТП, в якій суттєво розширено перелік супутніх факторів ДТП, інформаційна частина про винних і постраждалих у ДТП, про транспортні засоби тощо.

З 2019 року з метою забезпечення формування інформаційних ресурсів у Національній поліції України під час автоматичного обліку ДТП впроваджено порядок ведення інформаційної підсистеми «Дорожньо-транспортна пригода». Інформаційними ресурсами підсистеми ДТП є інформація, що здобута в межах компетенції органами (підрозділами) поліції щодо ДТП (реєстрація ДТП; характеристика місця ДТП (дорожні умови та дорожня обстановка); транспортні засоби та їх страхування; учасники, потерпілі, травмовані та загиблі, відомості про дати їх народження (число, місяць, рік); громадянство; стать; місце народження; місце проживання осіб, причетних до ДТП).

Необхідно зазначити, що форми статистичної звітності щодо ДТП зазнавали змін. Так, з 1 вересня 2021 року у Департаменті патрульної поліції Національної поліції України впроваджено нові форми звітів щодо ДТП (наказ № 191 від 9 березня 2021 року), в яких інформація за основними показниками аварійності подається зростаючим підсумком. При цьому також у новій формі вилучені дані щодо аварійності за регіонами країни.

Розробка заходів щодо зменшення рівня аварійності та дорожньо-транспортного травматизму здійснюється, зокрема, на підставі аналізу показників ДТП із постраждалими, які системно охоплюють усі ключові аспекти безпеки дорожнього руху, зокрема поведінку людини (людський фактор), дорожню інфраструктуру, конструкційну безпеку транспортних засобів, вплив середовища руху тощо. Увесь цей комплекс прийнято скорочено називати система «Людина – Автомобіль – Дорога – Середовище» («ЛАДС») і кожний її елемент окремо або в сукупності одночасно розглядаються на етапі запобігання аварії, під час аварії та після неї відповідно до загальноприйнятих у світі підходів до формування та реалізації політики підвищення безпеки дорожнього руху.

Зазвичай систему «ЛАДС» розглядають поза політичною, соціальною, економічною ситуацією в країні. Проте широкомасштабна збройна агресія росії проти України має негативний вплив на елементи «ЛАДС».

Елемент «Людина». Через військовий напад Україна несе значні людські та економічні втрати. Військове вторгнення негативно позначається на всіх сферах життя країни і в першу чергу на безпеці населення, навколишньому середовищі, екології. За даними Управління Верховного комісара ООН із прав людини, за п'ять місяців повномасштабної війни в Україні загинули 5237 мирних жителів і 7035 людей дістали поранення. Десятки тисяч загиблих не враховуються у статистиці внаслідок захоплення російськими військами частини території країни. У війні з росією загинуло майже 9 тис. українських захисників. Замість звичної праці чоловіки й жінки стають до оборони своєї країни та збройної боротьби.

Мільйони людей були вимушені покинути свої домівки, змінити місця проживання та втратили роботу. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців у країнах Європи налічувалося понад 6,3 мільйона біженців з України, на 10 серпня 2022 року повернулося до країни – 2,559 млн.

Кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб з початку повномасштабного вторгнення склала 3,4 млн українців. Загалом, за даними Міжнародної організації з міграції, за 8 років російської військової агресії в Україні з'явилося понад 6,2 млн внутрішньо переміщених осіб, що становить близько 14% від загальної кількості населення України.

Елемент «Автомобіль». Постійно відбувається знищення, пошкодження та викрадення автомобілів російськими окупантами. Спостерігається дефіцит та перебої в постачанні мастильно-паливними матеріалами та запчастинами. Порушуються системи діагностики, техогляду, техобслуговування та поточного ремонту автомобілів. Захоплення Азовського і частково Чорноморського узбережжя, блокування портів, промислово розвинених районів південно-східної частини країни, релокація підприємств і установ у західні регіони змінили напрямки потоків перевезень вантажів автомобільним транспортом. У літній сезон відпусток громадяни не виїжджали на відпочинок до моря через захоплення відповідних територій, наявні невизначеність розвитку подій та падіння матеріального статку. Логістика автомобільного транспорту, який працює «від дверей до дверей», переорієнтовується на забезпечення військових, евакуаційних, волонтерських і санітарних потреб.

Частина автомобілів евакуйована в інші області, здебільшого в західному напрямку, а також за кордон. Для підтримання перевезень із-за кордону додатково ввозяться транспортні засоби. Під час масової евакуації на дорогах і вулицях утворюються пробки.

Елемент «Дорога». Відбувається знищення та пошкодження дорожнього полотна нападниками, а також елементів інфраструктури та сервісу. Внаслідок обстрілів і обвалів

утворюються завали на дорогах та вулицях, руйнується контактна мережа ліній міського електротранспорту.

Влаштовуються тимчасові та об'їзні дороги та тимчасові переправи. Для контролю перевезень і руху транспорту на дорогах встановлюються блок-пости та елементи примусового зниження швидкості, біля яких за інтенсивного руху утворюються черги. Крім того, мінуються дороги, мости, а небезпечні ділянки закриваються для руху цивільного транспорту. Автомобільні дороги державного значення на окупованих територіях та в місцях ведення бойових дій втратили своє значення як транспортні коридори.

Наразі пошкоджено або зруйновано більше як 24 тис. кілометрів доріг, 305 мостів, шляхопроводів та інших штучних споруд. На шостий місяць війни на деокупованих територіях України розчищено понад 940 км доріг та зведено 49 тимчасових переправ.

Елемент «Середовище». Ворогом безперервно ведуться обстріли з метою знищення людей, цивільної та військової інфраструктури, транспортних засобів і доріг. Просування загарбника головним чином йде магістральними автомобільними дорогами із захопленням населених пунктів. Станом на серпень поточного року відбулася тимчасова окупація/захоплення населених пунктів на півострові Крим та у Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях. Знищуються або пошкоджуються елементи систем управління дорожнім рухом.

Запроваджуються комендантські години. На час повітряної тривоги припиняється рух наземного пасажирського транспорту, закриваються громадські заклади.

Кожен із зазначених чинників або їхня сукупність негативно впливають на автомобільні перевезення, унеможливають пересування та погіршують умови руху та ситуацію на дорогах.

Воєнний стан зумовлює необхідність змін підходів до формування статистичної звітності щодо аварійності та дорожньо-транспортного травматизму. Для підвищення рівня безпеки на транспорті у зв'язку з неприкритою військовою агресією необхідно: впровадити класифікацію ДТП, яка відповідає нормам Євросоюзу; удосконалити систему збору інформації щодо ДТП та вироблення управлінських рішень; визначити вплив інфраструктури у місцях концентрації ДТП; провести оцінку безпеки наявної дорожньої інфраструктури та впровадити інженерні рішення щодо поліпшення показників дорожньої безпеки та військової відсічі.

На сайті Національної поліції України доцільно розміщувати та періодично поновлювати «Звіт щодо аварійності на території України». Цей звіт може містити такі розділи:

1. Загальна частина. Основні показники аварійності по Україні та її регіонам. Частково можуть бути використані наявні форми звітів, деякі потребують доопрацювання:

основні показники аварійності по Україні та її регіонам. У цій формі звітності необхідно поновити показник розподілу аварійності за регіонами;

вчинені ДТП за видами;

основні причини скоєння ДТП;

ДТП за часом скоєння (годинами доби, днями тижня, місяцями року). Форму звітності необхідно доповнити таблицею показників аварійності за годинами доби.

ДТП на автодорогах державного значення.

Цю першу загальну частину доцільно доповнити низкою таких показників:

постраждалі учасники ДТП за категоріями з розподілом за віком. Наявна форма містить такі поділи (з нерівними інтервалами) за віком: 0–15, 16–17, 18–20, 21–64, 65 і старше. Пропонується до нової таблиці включити постраждалих учасників дорожнього руху (водіїв, пасажирів, пішоходів, велосипедистів, погоничів тощо) з кількісним розподілом за однорічними віковими групами до 65 років;

аварійність з вини молодих водіїв зі стажем до 5-х років за однорічними групами за роками стажу. Нова таблиця має включати кількість ДТП за видами та кількість ДТП за порушеннями Правил дорожнього руху відповідно до стажу водія;

ДТП у населених пунктах, де проживає понад 25 тис. осіб. Таблиця має містити усі населені пункти в алфавітному порядку із зазначенням кількості ДТП, кількості осіб, які загинули та поранено в них;

аварійність в місцях концентрації ДТП на автомобільних дорогах загального користування. Таблиця має містити індекс доріг, їх назву, прив'язку (км+м), види пригод, що найчастіше трапляються, аварійність за годинами доби, за днями тижня, за місяцями року та дорожні умови;

дитячий дорожньо-транспортний травматизм з розбивкою показників аварійності за однорічними віковими групами до віку 18 років. Таблиця має містити розподіл постраждалих дітей за віком за видами ДТП, за категоріями учасників дорожнього руху, для дітей-пішоходів додатково – розподіл за дорожніми умовами, за годинами доби, за днями тижня, за місяцями року.

Деякі наявні статистичні форми за необхідністю можуть бути використані як додаткові:

ДТП з розподілом за дорожніми умовами;

ДТП з вини учасників дорожнього руху;

ДТП, за участю іноземців і транспортних засобів на іноземній реєстрації;

ДТП, вчинені з вини осіб, що перебували у нетверезому стані, за категоріями.

2. Аналітична частина. Аналіз стану аварійності та супутніх факторів виникнення ДТП.

3. Спеціальна частина. У цьому розділі доцільно подати показники аварійності, котрих потребують для роботи центральні органи виконавчої влади та їх структурні підрозділи:

Міністерство внутрішніх справ – для розподілу сил і засобів під час контролю виконання вимог нормативно-правових документів у сфері безпеки дорожнього руху, примусу до їх виконання, регулювання руху транспортом, розробки та уточнення окремих вимог документів, що діють у сфері безпеки дорожнього руху, зокрема Правил дорожнього руху;

Міністерство інфраструктури України – для вироблення нормативів щодо проектування, експлуатації й утримання автомобільних доріг; для розробки, контролю вимог до безпеки конструкції автомобілів;

Міністерство освіти і науки України – для розробки та уточнення навчальних програм підготовки водіїв та інших категорій учасників дорожнього руху;

Міністерство охорони здоров'я України – для планування медичної допомоги постраждалим учасникам дорожнього руху, оцінки ризиків у сфері автомобільного травматизму.

4. Дані з основними показниками аварійності за минулі роки.

5. Терміни, короткі методологічні пояснення, нормативні документи.

Рямзіна А.Ю.,
науковий співробітник НДІ кримінологічних
досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук

ТЕНДЕНЦІЇ ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ ТА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Глобальні дані про поширеність насильства за ознакою статі (або гендерно зумовленого насильства) вказують на те, що жінки та дівчата непропорційно страждають від такого насильства, в більшості насильство за ознакою статі вчиняють чоловіки проти жінок. Принаймні одна з трьох жінок у всьому світі страждає від гендерно зумовленого насильства протягом свого життя, а це щонайменше 763 млн жінок. Вік та інші взаємопов'язані фактори, такі як гендерна ідентичність, інвалідність, соціально-економічні фактори, раса відіграють велику роль у збільшенні ризику насильства за ознакою статі. Наприклад, відомо, що гендерно зумовлене насильство частіше трапляється у ранньому віці. Молоді жінки, дівчата-підлітки піддаються найвищому ризику насильства за ознакою статі. Іноді хлопчики і чоловіки також страждають від гендерно зумовленого насильства, наприклад, якщо насильство використовується для посилення та нав'язування прописаних гендерних ролей. Ці ризики посилюються у ситуаціях військової агресії. Хлопчики та чоловіки в ситуаціях військової агресії можуть бути під ризиком ще і тому, що хлопчики також стають жертвами торгівлі людьми. Ситуація збройного конфлікту повсюдно збільшує ризик насильства усередині суспільства, що має гендерно обумовлені наслідки. Можливий ріст насильства, спрямованого на осіб, які виконують соціально обумовлені ролі, втілюють певні очікування або модель поведінки, пов'язані з ідеями, що стосуються гендеру [1, с. 51].

В Україні жінки в зоні бойових дій зазнають сексуального насильства, пов'язаного із конфліктом, частіше більшою мірою, ніж чоловіки: кожна третя жінка і кожен четвертий чоловік були жертвами або свідками сексуального насильства з боку офіцерів з обох сторін конфлікту, задокументовано у звіті за грудень 2017 р. на основі 300 інтерв'ю з вижилими жертвами та свідками [2].

Суб'єктами, які частіше вчиняють насильство за ознакою статі у ситуаціях військової агресії, є:

будь-які особи, які й до початку військової агресії вчиняли насильство за ознакою статі, проте під час військової агресії існує більше можливостей і дисбалансу сил, що підвищує ймовірність скоєння ними гендерно зумовленого насильства;

особи, які контролюють ресурси (працівники органів місцевої влади та навіть гуманітарні працівники);

озброєні особи: військові (при чому військові з обох сторін), бандитські угруповання.

Територіально насильство за ознакою статі відбувається частіше в:

місцях лінії фронту;

переповненому житлі (наприклад, у притулках);

військових контрольно-пропускних пунктах;

місцях примусового утримання (під вартою, у полоні).

За часом частіше насильство за ознакою статі трапляється в нічний час, після настання комендантської години, коли відбувається прихід та розміщення військового персоналу в районі з матеріальними запасами, а також при демобілізації після завершення військової агресії (саме тоді зростають ризики з боку інтимних партнерів).

У зоні збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях існувала та продовжує існувати практика насильства щодо жінок за ознакою статі, що потребує фіксації випадків насильства та проведення їх ефективного розслідування. Інтенсивність насильства залежить від багатьох факторів. Вплинуло те, в який період конфлікту воно відбувалось, віддаленість територій від контактної лінії, а також те, чи це території, які перебувають під контролем незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей, чи контрольовані урядом України. Найбільша кількість зафіксованих випадків насильства щодо жінок за ознакою статі припадає на час інтенсивної фази бойових дій 2014 – початок 2015 рр. Проблема продовжує існувати і тепер, оскільки залишаються невирішеними структурні проблеми, які сприяють насильству [3, с. 9].

Торгівля людьми з метою секс-експлуатації представляє підвищений ризик у ситуаціях військової агресії. Також одним із ризиків насильства за ознакою статі в ситуаціях військової агресії є масове внутрішнє переміщення осіб. Жінки і чоловіки не є однорідними групами, і певні групи жінок і чоловіків можуть зазнати ризику насильства, наприклад внутрішньо переміщені особи або біженці. Доведено наявність взаємозв'язку між поширенням гендерного насильства і дискримінації із початком конфлікту. Продemonстровано, що жінки та дівчата, у першу чергу, стають жертвами торгівлі людьми, чисельність яких може зрости під час збройного конфлікту. Особливою групою ризику є внутрішньо переміщені жінки й біженки. Незаперечно, що жінки та дівчата насамперед і у все більшій мірі зазнають сексуального насильства, про факти якого під час збройного конфлікту повідомляється вкрай мало [4]. Знову ж таки, внутрішньо переміщені жінки та дівчата, як і члени меншин, можуть бути в групі надзвичайного ризику внаслідок подвійної дискримінації.

Станом на кінець червня 2022 р. понад 5,5 млн переміщених українців повернулися до своїх домівок, однак загальна кількість внутрішньо переміщених осіб залишається високою – понад 6,2 млн, згідно з останнім звітом Міжнародної організації з міграції [5].

Переважна більшість випадків, задокументованих Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (далі – УВКПЛ), свідчить, що сексуальне насильство використовується як метод катувань або жорстокого поводження у контексті тримання під вартою, пов’язаного зі збройним конфліктом у східній частині України, а також в Автономній Республіці Крим. Найбільш поширеними формами сексуального насильства, які застосовуються в таких ситуаціях, є побиття та ураження струмом в області статевих органів, погрози зґвалтуванням, примусове оголення та зґвалтування. УВКПЛ встановило, що сексуальному насильству піддавалися як чоловіки, так і жінки, позбавлені волі за обвинуваченнями, пов’язаними з конфліктом, а в окремих випадках – також їхні родичі. Мета такого насильства зазвичай полягала в тому, щоб покарати чи принизити їх, змусити визнати свою вину, відмовитися від свого майна або виконати інші дії, яких вимагали злочинці, як чітку умову звільнення і безпеки таких осіб. Підстави затримання та характеристика жертв відрізняються в залежності від того, чи такі випадки мали місце на території, яка перебуває під контролем уряду України чи озброєних груп. Хоча найвищому ризику постраждати від сексуального насильства піддаються особи, позбавлені волі, УВКПЛ також виявило інші фактори, які підвищують ймовірність сексуального насильства, пов’язаного з конфліктом, особливо в поєднанні з безкарністю, колапсом законності та правопорядку, відсутністю чітких наказів та інструкцій, що забороняють сексуальне насильство, а також недостатньо ефективними механізмами оскарження і повідомлення про випадки насильства. Такі фактори ризику містять обмеження свободи пересування через блок-пости на лінії зіткнення, присутність урядових сил та озброєних груп у населених районах. Особливо вразливими в таких обставинах є жінки [6, с. 17].

Дівчата і жінки (так само як хлопці та чоловіки) також систематично піддаються сексуальному насильству з боку воюючих сторін для досягнення військових і політичних цілей. На додаток, деякі жінки та дівчата змушені піддаватися експлуататорським сексуальним діям, щоб захистити себе і свої родини. Сюди можна віднести примусову проституцію, сексуальну експлуатацію і насильство з боку миротворців та співробітників організацій, відповідальних за розподіл гуманітарної допомоги [7, с. 12].

Що стосується домашнього насильства, його можна розглядати як найпоширенішу форму порушень прав людини, до якої, однак, суспільство відноситься з високою мірою толерантності. У спеціалізованій літературі можна зустріти думку, що насильство в родині виникає переважно внаслідок посттравматичного стресового синдрому та як наслідок воєнних подій, які провокують появу агресивної поведінки в партнерських відносинах.

Ліквідація наслідків, що виникли в результаті застосування різноманітних видів фізичних тортур, насильства та сексуального насильства, вимагає тривалої та масштабної роботи всіх сегментів суспільства, інститутів влади та неурядового сектору. Люди, що пережили війну, дуже часто несуть свій важкий травматичний досвід до кінця життя, так само як і ті люди, хто через

війну, сексуальне насильство чи отримані поранення одержав фізичні каліцтва та до кінця життя залишився інвалідом [8].

Конфліктна ситуація може призвести до збільшення кількості випадків домашнього насильства над жінками. У контексті конфлікту в Україні зростає насильство в родині. З іншого боку фіксується зменшення кількості випадків домашнього насильства Національною поліцією протягом останніх місяців, зокрема, у Чернівецькій області заявляють про зниження звернень на 25%, а в Івано-Франківську – про спад повідомлень майже на 40%. Проте керівник Волноваської мобільної бригади запевняє, що будь-які потрясіння в суспільстві, особливо такі серйозні, як війна, призводять до збільшення випадків насильства. Пояснюється, що наразі чимало людей втратили близьких осіб, житло, роботу, свій звичний спосіб життя, пережили травматичний досвід та продовжують перебувати у стані невизначеності. Усе це сильно впливає на психоемоційний стан. Тож говорити про зниження домашнього насильства не доводиться, швидше про загострення ситуації. Проблема полягає у тому, що люди стали менше повідомляти про випадки вчинення домашнього насильства.

Тема домашнього насильства дійсно відійшла на другий план – це ілюструє й статистика звернень до мобільних бригад на Сході України. Наприклад, у квітні найбільш поширеними причинами звернень були: потреба у психологічній підтримці (37%), гуманітарній допомозі (17%), евакуації (17%), тимчасовому притулку (8%), і лише після цього – психосоціальна допомога у випадках вчинення домашнього насильства (4%).

Втім розв'язання нагальних питань – не єдина причина, чому люди ігнорують проблему вчинення домашнього насильства. Значна частина постраждалих не вірить у те, що наразі залишилися служби, які надають допомогу. Інші ж соромляться звертатися з проблемою домашнього насильства, адже вважають, що під час війни це не на часі. Також варто враховувати, що внутрішні переселенці можуть просто не знати, куди звернутися по допомогу на новому місці.

Психологиня Краматорської мобільної бригади повідомляє, що під час війни від домашнього насильства найбільше страждають традиційно вразливі категорії – жінки, діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, вимушені переселенці. Гостро постає й проблема економічного насильства, зокрема дорослих дітей щодо власних батьків або інших родичів. До цього штовхає відчай та безробіття, а також відсутність свідків, оскільки у багатьох місцевостях виїхала більша частина населення, а тому навіть сусідів, які роками виступали як засіб захисту від домашнього насильства, сьогодні не залишилося поряд. У жахливій ситуації перебувають також люди з інвалідністю [9].

У післявоєнний період очікується тенденція до збільшення домашнього насильства. Досвід інших країн показує, що у воєнні та післявоєнні часи питання домашнього насильства та насильства щодо дітей дуже актуальне. Провести аналіз звернень до поліції наразі не можливо.

Працівники зайняті насамперед забезпеченням безпеки та задоволенням базових потреб цивільних осіб. Не видається можливим підкріпитися статистикою того факту, що насильства стало більше. Кількість звернень до Національної поліції не збільшилася. Аналіз тих звернень, які надходять на телефони довіри, також не показує приросту. Фіксується, що такі звернення є, але досвід інших країн показує, що збільшення домашнього насильства станеться після задоволення базових потреб людей. Адже війна, зокрема, дестабілізує психіку людей, що призводить до збільшення агресії. Війна впливає на рівень насильства, але цей вплив має відтермінований характер [10].

Таким чином у воєнний період відбувається збільшення випадків вчинення насильства за ознакою статі та домашнього насильства. Очікується приріст домашнього насильства у післявоєнний період, що потребує негайного застосування превентивних заходів.

Список використаних джерел

1. Gloria Gaggioli. Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law. 2014. *International Review of the Red Cross*. Vol. 96. No. 894. Pp. 503–538.
2. Madeline Roache. As Ukraine's Rape Epidemic Goes Largely Ignored, Survivors Plead for Help. 21.03.2018. URL: <https://www.vice.com/en/article/ywxgkg/ukraine-war-rape-epidemic-survivors-plea-for-help> (дата звернення: 18.08.2022).
3. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін.; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янової. ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2017. 216 с.
4. UN Security Council «Resolution 1820 (2008) on women, peace and security». 19.06.2008. UN Doc. S/RES/1820.
5. UN Migration. Кількість повернень зростає, однак 6,2 млн людей залишаються внутрішньо переміщеними. 29.06.2022. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/kilkist-povernen-zrostaye-odnak-62-mln-lyudey-zalyshayutsya-vnutrishno-peremishchenymy> (дата звернення: 18.08.2022).
6. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні. 14.03.2014–31.01.2017 рр. 45 с. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportCRSV_UA.pdf (дата звернення: 18.08.2022).

Сахарова О.Б.,

начальник 3-го науково-дослідного відділу
НДЛ кримінологічних досліджень та
проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СТ. 191 КК («ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТА МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ»)

Вивчивши та проаналізувавши кримінальні правопорушення, вчинені розпорядниками державних коштів, можна стверджувати, що більшість правопорушень, пов'язаних з привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, у тому числі під час воєнного стану, вчинено під час проведення публічних закупівель. Вказані кримінальні правопорушення мають системний характер. Крім того, розповсюдженими є правопорушення, пов'язані із заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем, такі, як:

- порушення у сфері оплати праці – безпідставне завищення виплати премій, винагороди за досягнення нібито вагомих цілей, покриття (компенсації) витрат, пов'язаних із виконанням функцій члена наглядової ради, керівництву, зокрема членам правління, адміністративно-управлінському персоналу та членам наглядової ради;
- на порушення вимог законодавства здійснення виплати працівникам заохочень у більших розмірах, ніж встановлено колективним договором та відповідними положеннями підприємства;
- приховане кредитування афілійованих підприємств, наприклад, заниження тарифів, орендної плати, нестягнення штрафних санкцій та забезпечень виконання договорів тощо з метою «вимивання» фінансових коштів підприємства та прихованого кредитування комерційних структур, з якими укладені підприємством договори;
 - заниження розміру сплачених до державного бюджету дивідендів;
 - перехресне субсидування;
 - нарахування резерву сумнівних боргів при не затвердженому фінансовому плані;
 - неефективні управлінські дії або ризикові операції, що призвели або можуть призвести до втрат фінансових і матеріальних ресурсів підприємства;
- незабезпечення належного рівня (порушення) фінансової дисципліни підконтрольного підприємства;
- несвоєчасне затвердження щорічних фінансових планів, тобто не у терміни, визначені частиною другою статті 75 Господарського кодексу України [1];

- недотримання норм Господарського кодексу України та положень статуту в частині планування та виконання показників доходів та витрат фінансових планів; недотримання затвердженого порядку обліку та збереження товарно-матеріальних цінностей;
- невідповідність передбачених програмами, планами і кошторисами робіт визначеному обсягу робіт, зазначених в угоді про розподіл продукції;
- здійснення витрат (наприклад, капітальних інвестицій) суб'єктами господарювання державного сектору економіки у разі незатвердження (непогодження) річних фінансових планів у встановленому порядку;
- завищення вартості робіт, отриманих послуг та придбаних товарів, зокрема завищення обсягів та вартості виконаних робіт під час реконструкції, модернізації, ремонту та капітального будівництва виробничих об'єктів підприємства;
- привласнення коштів службовими особами підприємства шляхом формального документального оформлення виконання робіт та внесення завідомо неправдивих відомостей в офіційні документи, а також шляхом перерахування державних коштів на рахунки ряду підприємств з ознаками «фіктивності» за нібито виконані роботи;
- понаднормативне списання підприємством матеріалів тощо;
- крадіжки палива структурними підрозділами підприємства у виробничому процесі;
- підключення, зловживаючи службовим становищем, сторонніх користувачів до електроенергії підприємства;
- безпідставне збільшення адміністративних витрат порівняно з плановими показниками (витрат на службові відрядження, витрат на зв'язок, витрат на оплату праці, відрахувань на соціальні заходи, витрат на амортизацію, на операційну оренду основних засобів та роялті, що мають загальногосподарське призначення, організаційно-технічні послуги, консультаційні та інформаційні послуги, юридичні послуги, послуги з оцінки майна, витрат на охорону праці загальногосподарського персоналу, витрат на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів) тощо.

Проаналізувавши функціонування системи публічних закупівель в нашій державі з урахуванням останніх змін в законодавчій базі, яка регулює таку діяльність [2], ми спостерігаємо низку не вирішених питань із законодавчого регулювання такої системи. На сьогодні замовник торгів має можливість шляхом використання прогалин нормативно-правового регулювання цієї сфери створювати передумови, за яких в закупівлі перемагає підприємство, яке становить інтерес для самого замовника (директора, членів тендерного комітету або уповноваженої особи із закупівлі), а від того з'являється велика кількість зловживань як з боку замовників, так і з боку учасників публічних закупівель.

Окрім зазначеного, спостерігається здійснення публічних закупівель за завищеними цінами, в тому числі закупівель із завищеною очікуваною вартістю, яка не відповідає розміру бюджетного призначення. У деяких випадках зустрічається просування в якості «технічного учасника торгів» взагалі фіктивних підприємств, так званих «одноденних підприємств», зареєстрованих з метою участі в якості конкурента, які подають пропозицію із ціною вищою, ніж підприємство, яке становить інтерес для замовника торгів, з метою створення фіктивної конкуренції.

За результатами публічної закупівлі, інколи можемо спостерігати неякісне виконання договорів, безпідставне збільшення ціни договору після проведення конкурсних торгів, оскільки не передбачається обов'язкове інформування щодо виконання договору на всіх його стадіях, змову між службовими особами замовника та службовими особами учасника, метою якої є невиконання або неякісне виконання договорів.

Замовники публічних закупівель заводять в якості учасників торгів підконтрольні підприємства, які в подальшому отримують перемогу, та підприємства, які заводяться штучно для участі в якості технічного учасника. Технічні учасники вказують у тендерних пропозиціях більш високі ціни на відміну від підконтрольного замовнику підприємства. За результатами проведених публічних закупівель замовником оприлюднюється на веб-порталі уповноваженого органу рішення (повідомлення) про перемогу підприємства, підконтрольного замовнику, яке має нижчу ціну.

Розповсюдженими є неправомірні дії членів конкурсних комітетів у процесі проведення державних закупівель із закупівлі товарів за завищеною вартістю через представників приватних структур, неправомірне підписання додаткових угод членами конкурсних комітетів у процесі проведення державних закупівель з метою збільшення вартості продукції, яка придбається, системна закупівля непридатного обладнання, ін.

Для закупівель з високими корупційними ризиками характерними є наявність антиконкурентних узгоджених дій та високий відсоток невдалих закупівель у розрізі очікуваної вартості, що свідчить не лише про низьку активність учасників ринку в закупівлях (при цьому спостерігається мінімальне зменшення цін у ході конкурсних торгів), а й про можливу непрозорість проведення процедур та високий відсоток дискваліфікацій учасників торгів. Переважно в таких штучно проведених державних закупівлях учасники торгів перемагають без цінової конкуренції за мінімальної кількості учасників в лоті. У переважній більшості випадків у таких торгах з економією менше 1% приймають участь лише два учасника, які не виявляють конкурентних дій на стадії торгів та можуть бути пов'язані дилерськими або представницькими інтересами. Це свідчить про неефективне використання бюджетних коштів, а також ресурсу ProZorro.

Досить часто у торгах застосовується протиправна схема, за якою переможцем стає посередник (або навіть фіктивна структура) у процесі закупівлі товарів певного заводу, в результаті чого відбувається завищення ціни на товар на 35-40% і, як наслідок, виводяться кошти з підприємства, яке контролюється державою, з метою заволодіння цими коштами службовими особами підприємства.

Можливі й фіктивні постачання. Високі ризики таких постачань особливо наявні у таких випадках, коли велика кількість закупівель розігруються компаніями, які мають короткий термін існування, у переможців торгів відсутні у достатній кількості персонал та матеріально-технічна база. Такі компанії можуть мати репутаційні ризики у вигляді відкритих кримінальних проваджень, використання адрес масової реєстрації, фіктивних адрес реєстрації та ін.

Щоб прикрити корупцію та заволодіння майном підприємства шляхом зловживання службовим становищем, учасники злочинних схем вдаються до ускладнення власне самих процедур державних закупівель.

Для належного вивчення контрагентів підприємства з метою викриття протиправних посередницьких схем закупівлі та реалізації товарів за завищеною вартістю та виведення коштів з підприємства для заволодіння майном підприємства шляхом зловживання службовим становищем передусім слід перевірити, чи присутні контрагенти за місцем реєстрації, чи є ознаки їх підприємницької діяльності. Нерідко у процесі вчинення цих протиправних схем відбувається постачання товарів на користь підприємства від дійсних виробників цих товарів, які також включені у цю схему, а між посередниками з сумнівною репутацією та підприємством відбуваються лише виключно документальні операції щодо підтвердження нібито постачання цих товарів від зазначених посередників.

Працівникам Департаменту стратегічних досліджень Національної поліції України доцільно звернути увагу на торги, в яких високий рівень оскаржень в Антимонопольному комітеті України. Такі дії тендерних комітетів замовників, як правило, свідчить про високу ймовірність зловживань в діях замовників, формулювання дискримінаційних умов (з метою проведення дискваліфікації окремих учасників закупівлі для надання перемоги у торгах «своїм», пов'язаним компаніям), обмеження конкуренції та неефективності закупівель.

Державні закупівлі, що відбуваються з мінімальною кількістю учасників, з практично відсутньою ціновою конкуренцією, свідчать про те, що такі закупівлі переважно здійснюються в умовах штучної конкуренції, що призводить до можливості закупівлі за завищеною та необґрунтованою ціною, зважаючи на відсутність прозорих і ефективних механізмів визначення рівня очікуваної вартості товарів, послуг, робіт у більшості випадків проведених державних закупівель. Такі закупівлі мають високу монополізованість вузьким колом постачальників.

Список використаних джерел

1. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р., № 922-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.

Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

Свірін М.О.,

головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ЗБРОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Збройне вторгнення Росії на територію України, яке вимагає від державних інституцій значних витрат людських і матеріальних ресурсів для забезпечення боєздатності Збройних Сил України, подолання наслідків агресії (відновлення знищеної та пошкодженої інфраструктури, житлового фонду тощо), не тільки суттєво гальмує економічний та суспільно-політичний розвиток держави, але й вкрай негативно впливає на криміногенну ситуацію в Україні, зокрема сприяє незаконному обігу вогнепальної зброї. Правоохоронцями наразі вилучається велика кількість вогнепальної зброї, боєприпасів, навіть бойової техніки (мають місце випадки вилучення у місцевого населення трофейних танків) [1].

Основне навантаження у протидії незаконному обігу зброї за цих умов лежить на працівниках Національної поліції України. Так, лише на блокпостах (станом на кінець липня поточного року) поліцейськими під час проведення перевірок вилучено 630 одиниць зброї, 45 тисяч набоїв, 350 гранат, що, як заявляють у Національній поліції, становить приблизно половину вилученої з незаконного обігу зброї, яка могла вийти в мирне життя й застосовуватися з протиправними цілями [2].

Небезпека неконтрольованого обігу вогнепальної зброї в Україні є очевидною і, відповідно, очевидною є й потреба в удосконаленні протидії та запобіганні цим суспільно небезпечним проявам. Перш за все законодавчого врегулювання потребують організація та контроль за обігом вогнепальної зброї.

Слід зазначити, що полеміка з питань необхідності законодавчого врегулювання обігу вогнепальної зброї точиться в політичних колах і громадянському суспільстві України, серед науковців, працівників правоохоронних органів, правозахисників та інших фахівців впродовж 30 років незалежності нашої держави (особливо після початку збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях у 2014 році). При цьому, серед учасників дискусії з означеного питання фактично однозначним є підхід до головного аспекту проблеми – обіг зброї в державі має бути врегульованим саме на законодавчому рівні з метою усунення ряду законодавчих протиріч, зокрема:

Конституція України гарантує, що правовий режим власності визначається виключно законами України (пункт 7 статті 92), а зброя вочевидь належить до власності;

статтею 263 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а саме: носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу. Водночас, на думку багатьох фахівців, за відсутності закону про зброю таке кримінальне правопорушення в принципі неможливе [3].

Натомість, Україна на сьогодні фактично залишається єдиною державою в Європі, в якій відсутній спеціальний закон щодо регулювання обігу вогнепальної зброї. Порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної та холодної зброї визначений відповідною Інструкцією, затвердженою МВС України у 1998 році [4], Положенням про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, затвердженим наказом МВС України від 10.01.2022 № 2 [5] та низкою інших нормативно-правових актів МВС України у зазначеній сфері.

Доцільно зазначити, що вказана нормативно-правова база в недостатній мірі регламентує актуальні питання обігу зброї і не відповідає принципу правової визначеності. Зокрема це: відсутність узгодженої термінології, що призводить до вільного трактування низки понять та корупційних ризиків; невизначеність правових підстав діяльності стрілецьких спортивних організацій та ін. Що стосується функціонування єдиного реєстру зброї, то за відсутності базового закону про зброю, в МВС України все ж планують запустити його «в промислову експлуатацію з тим набором сервісів, які готові та можливі на цей час. Тобто він може повноцінно працювати вже наприкінці жовтня і громадяни можуть бачити в ньому інформацію про себе, розуміти актуальність строків щодо документів, отримувати нові сервіси тощо» [6].

Характерно, що за роки незалежності в нашій державі було розроблено достатньо значну кількість законопроектів, що мали за мету законодавче врегулювання питань у цій сфері суспільних відносин, частина з яких навіть вносились у порядок денний Верховної Ради України. Між тим, жоден з них не став законом.

Враховуючи політичну та суспільну потреби, єдність думок урядовців і науковців щодо необхідності прийняття такого законодавчого акту, виникає очевидне запитання щодо причин, які гальмують цей процес. Їх можливо розділити на декілька груп, але головною з них є одна – закон повинен визначити обсяг та межі права громадян на володіння та користування вогнепальною зброєю. Гострота цього питання й викликає широку дискусію в суспільстві, у ході якої вибудувалися дві основні позиції: перша – надати громадянам право володіти та користуватися вогнепальною зброєю (мова йде про короткоствольну вогнепальну зброю) для захисту життя, здоров'я і власності в стані необхідної оборони або крайньої необхідності; друга – наше суспільство ще не дозріло до такого кроку держави. Доречно зазначити, що у межах першої

позиції розглядається також варіант, за якого громадянам надається право володіти вогнепальною зброєю, але без права її носіння в громадських місцях.

Фахівцями (експертами) з цих питань та науковцями неодноразово зазначалося, що у ході розробки та прийняття такого законопроєкту мають бути проаналізовані та враховані усі можливі ризики для громадської (публічної) безпеки, особистої безпеки громадян, національних інтересів тощо. Проте, підходи до вирішення питання щодо надання громадянам права на володіння короткоствольною вогнепальною зброєю різняться як у науковців, так і серед представників різних політичних сил, що не дозволяє знайти консенсус для затвердження такого закону. Не є винятком і останній з таких законопроєктів – проєкт Закону про право на цивільну вогнепальну зброю, реєстраційний № 5708 від 25.06.2021, прийнятий 23.02.2022 за основу із скороченням строку підготовки (знаходиться у стадії підготовки до другого читання) [7].

На нашу думку, загальним ризиком запровадження у вільний обіг короткоствольної вогнепальної зброї (пістолети, револьвери) є підвищена небезпека для життя та здоров'я людей, яку несе така зброя. Слід погодитися з думкою про те, що сама зброя не вбиває, вбивають – люди. В залежності від того, в чиїх руках знаходиться зброя (офіційно зареєстрована), доцільно звернути увагу на дві групи взаємопов'язаних факторів:

а) зброєю володіють особи з різними видами залежності (наркотики, алкоголь), психічними розладами або схильні до вчинення правопорушень насильницького характеру тощо.

Навіть у спеціальному виписаному законі на сьогодні в Україні неможливо встановити абсолютно надійні та ефективні запобіжники для недопущення до зброї неадекватних осіб [8]. Такі озброєні особи однозначно наражатимуть населення на небезпеку, зокрема під час:

застосування насилля у родинах, п'яних сварок з сусідами, знайомими;

з'ясування стосунків у громадських місцях (у т. ч. в ресторанах, кафе), транспорті, під час управління транспортним засобом тощо.

Крім того, такі особи (з неурівноваженою психікою) можуть залучатися екстремістськими елементами до участі у протиправних діях. Короткоствольна зброя такими особами може бути використана і для самогубства;

б) особи, які в недостатній мірі володіють навичками у поводженні зі зброєю (не проходили військову службу та не працювали в правоохоронних органах і т. д.), невідповідально ставляться до збереження зброї.

Слід погодитися з тезою про те, що людина повинна бути морально готова використовувати зброю, мати певні навички та добре знати закон про порядок застосування вогнепальної зброї [8].

Загрози володіння такими особами вогнепальною зброєю пов'язані з тим, що зброєю мало володіти, нею ще треба вміти скористатись та забезпечити її надійне зберігання. В іншому випадку:

зброя може опинитися в руках злочинців або осіб, які не мають права на володіння нею (включаючи членів сім'ї власника) і бути використана з протиправною метою.

Судово-слідчій практиці відомі непоодинокі випадки, коли:

були перевищені межі необхідної оборони або крайньої необхідності у ході захисту життя, здоров'я і власності;

кримінально налаштовані особи використовували викрадену зброю у злочинних цілях, щоб уникнути відповідальності та ввести в оману слідчі органи тощо;

неповнолітні брали зброю без дозволу у батьків чи інших членів родини і вчиняли правопорушення різної тяжкості, у т. ч. і з багатьма потерпілими (жертвами).

Таким чином, вочевидь є те, що легалізація короткоствольної вогнепальної зброї в Україні для населення є вкрай небезпечною ідеєю. Найбільш вигідною офіційна реалізація та розповсюдження такої зброї буде для виробників і поширювачів зброї, а також злочинного середовища.

Справедливою є думка про те, що дискусія про короткоствольну вогнепальну зброю, яку громадяни буцімто повинні мати для захисту своїх інтересів на вулицях, є вкрай шкідливою по відношенню до українського народу. Такий обіг підвищує небезпеку для усіх мешканців України бути вбитими або пораненими за рахунок того, якщо хтось буде використовувати таку зброю. Якщо є потреба і бажання захистити домівку, можна купити мисливську рушницю чи карабін [8].

Поряд з цією проблемою нагальним видається питання щодо вдосконалення системи спеціальної перевірки осіб для видачі їм дозволів на право володіння вогнепальною зброєю, зокрема тим, які вчиняли правопорушення насильницького характеру, вели асоціальний спосіб життя тощо. Необхідно унеможливити факти корупції при отриманні довідок про психічний стан особи та її захворювання. Вбачається вкрай актуальним запровадження електронного реєстру медичних довідок про відсутність психічних, алкогольних, наркотичних захворювань. Це буде запобіжником від зловживань при видачі довідок людям, які мають відповідні захворювання.

Слід зазначити, що війна, у стані якої на сьогодні знаходиться Україна, внесла суттєві корективи до проблеми, що розглядається, актуалізувала зазначені вище ризики, адже вогнепальна зброя – це засіб (інструмент) війни, за допомогою якого реалізуються цілі тих чи інших воєнних дій (оборона, наступ, охорона тощо).

Так, велика кількість зброї була роздана населенню на початку повномасштабної війни. Це був вимушений захід, який, як офіційно стверджують правоохоронці, зіграв свою роль в обороні Києва та інших міст України [9; 10].

Крім того, на руках у населення знаходиться значна частина вогнепальної зброї, у тому числі і та, що полишена окупантами в ході відступу з тимчасово захоплених територій. Хтось із громадян відкладає цю зброю на «чорний день», хтось передає її злочинцям. Ризики, з якими пов'язане володіння цією зброєю, це: недостатня підготовленість таких людей, необережність, неухважність, небезпека для дітей тощо [2].

Водночас, відповідно до Інформації про результати діяльності органів Полтавської обласної прокуратури за 5 місяців 2022 року, органами обласної прокуратури в умовах воєнного стану розпочато 92 (проти 72 у попередньому році) кримінальні провадження за фактами незаконного придбання та зберігання зброї, до суду передано 47 обвинувальних актів. Із незаконного обігу вилучено 158 одиниць вогнепальної зброї, у тому числі 64 пістолети, 20 карабінів та гвинтівок, 46 одиниць автоматичної зброї, 8 кулеметів, 3 обрізи мисливських рушниць, 4 ручних гранатомети, 11 танків, 2 бойові броньовані машини, 222 одиниці боєприпасів, 54 гранати та майже 7 тис. патронів [11].

У цій ситуації найбільш прийнятною, на нашу думку, є принципова позиція керівництва Національної поліції України про те, що спочатку необхідно провести облік зброї на руках у громадян, а вже потім вести мову про її легалізацію. Так, очільник Національної поліції Ігор Клименко зазначає: «Моя позиція і позиція Нацполіції: спочатку ми маємо усю зброю, яка була легально видана нашим громадянам, поставити на облік – ми її ставимо на облік і під час війни, і після війни ми маємо її поставити на облік. І тільки після цього ми можемо приступати до широкої дискусії щодо легалізації короткоствольної зброї» [2].

У свою чергу, вважаємо, що держава повинна всебічно підсилювати професіоналізм і довіру громадян до правоохоронних органів (у першу чергу, національної поліції), які (і тільки вони) повинні підтримувати порядок в країні, що є особливо актуальним на сьогодні в Україні у період воєнного стану. Перекладання ж на громадян функцій захисту від злочинних посягань є неприпустимим. В іншому випадку, хаос і насильство можуть призвести до тотальної війни «всіх проти всіх», самосудів, ситуації, коли будь-який побутовий конфлікт може перерости у озброєне протистояння, тобто отримати зовсім інший рівень суспільної небезпеки.

Підсумовуючи викладене необхідно констатувати наступне.

На сьогодні в Україні конче потрібне прийняття закону про обіг зброї, розробленого з урахуванням положень протоколу ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї (a/res/55/255) та інших міжнародно-правових документів. Головними завданнями такого закону, перш за все, мають стати: забезпечення системного контролю за виробництвом, ввезенням та обігом вогнепальної зброї в Україні; координація діяльності правоохоронних органів держави, спрямованої на підвищення ефективності виявлення та вилучення з незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин, виявлення та ліквідацію каналів

контрабандного їх потрапляння та незаконного переміщення територією України; передбачено функціонування інформаційних баз даних щодо вогнепальної зброї, визначені їх розпорядники. Крім того, законом мають бути надані вивірені та однозначні поняття, що характеризують обіг вогнепальної зброї, визначені єдині для всіх суб'єктів правила такого обігу, порушення яких тягне за собою юридичну, у тому числі і кримінальну відповідальність, тощо. Розроблена на основі такого закону нормативно-правова база має стати дієвим інструментом у протидії та запобіганні незаконному обігу вогнепальної зброї та боєприпасів.

Водночас, надання права на володіння громадянами короткоствольною зброєю вважаємо передчасним, адже спочатку необхідно налагодити дієвий та ефективний контроль за обігом зброї, домогтися усунення будь-яких корупційних складових у цій сфері тощо.

Список використаних джерел

1. На півночі України в місцевих жителів поліція вилучила два «трофейні» танки – МВС. URL: <https://tsn.ua/ato/na-pivnochi-ukrayini-v-miscevih-zhiteliv-policiya-viluchila-dva>.
2. Голова Нацполіції розповів, де найбільше вилучають незаконної зброї – fixnews.net. URL: <https://fixnews.net/news/268039>.
3. Фріс Павло. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України). URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/...>
4. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України 21.08.1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0637-98>.
5. Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, затв. наказом МВС України від 10.01.2022 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0090-22>.
6. Єдиний реєстр зброї може повноцінно працювати наприкінці жовтня, — Ігор Бондаренко (mvs.gov.ua). URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/jedinii-rejestr-zbroyi-moze-povnocinno-pracyuvati>.
7. Проект Закону України «Про право на цивільну вогнепальну зброю» № 5708 від 25.06.2021. URL: w1.c1.rada.gov.ua/.
8. Легалізація зброї в Україні: «за» і «проти» ініціативи. URL: https://24tv.ua/legalizatsiya_zbroyi_v_ukrayini_plyusi_ta_minusi_legalizatsiyi_zbroyi_n1271694https://24tv.ua/legalizatsiya_zbroyi_v_ukrayini...

9. Чи можливі провокації Білорусі та чи буде легалізація зброї, розповів Євген Єнін – Новини України – Телеграф. URL: telegraf.com.ua.

10. Незаконний обіг зброї – Нацполіція проводить роботу для протидії незаконному обігу. URL: [Gazeta.ua](https://gazeta.ua).

11. Інформація про результати діяльності органів Полтавської обласної прокуратури за 5 місяців 2022 року. URL: https://prokuratura_2.pdf (oblrada-pl.gov.ua).

Сол О.Б.,
викладач кафедри прикордонної служби
Національної академії Державної прикордонної
служби України ім. Б. Хмельницького

СТАН ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ

Аналіз стану боротьби з контрабандною діяльністю (КД) свідчить, що, незважаючи на комплекс здійснених органами державної виконавчої влади організаційно-практичних заходів, пов'язані з нею негативні процеси продовжують мати місце, набувають більш витончених та організованих форм, завдають значної шкоди економіці України, суттєво впливають на криміногенну ситуацію в державі. Слід відзначити, що подолати контрабанду як явище остаточно і безповоротно не вдалося ще жодній країні в світі. Проте звести її до рівня, коли вона вже не буде істотно позначатися на економічних процесах у державі, справа цілком реальна. Але військова агресія РФ проти України наклала свій відбиток на стан КД на її кордонах. Рівень її не зменшився, а по деяким видам виріс. Це стосується контрабанди вогнепальної зброї, товарів військового призначення, тютюнових виробів та інших предметів.

Це викликає необхідність подальшого глибокого дослідження процесу КД з метою обґрунтування підходів до оцінки її параметрів, що забезпечить вжиття адекватних заходів протидії їй з боку органів охорони державного кордону (ООДК).

Основною ланкою виконання завдань протидії КД є органи охорони державного кордону [1]. Для реалізації функцій Державної прикордонної служби України (ДПСУ) та виконання завдань щодо протидії КД створюється система протидії контрабандній діяльності на державному кордоні. Вона являє собою сукупність форм і способів оперативно-службової діяльності штатних, приданих і взаємодіючих сил і засобів у пунктах пропуску, поза пунктами пропуску та в межах контрольованих прикордонних районів, що проводяться за єдиним задумом з метою недопущення переміщення через ДК предметів контрабанди. Система протидії контрабандній діяльності структурно входить до побудови охорони ДК на ділянці прикордонного загону і включає такі підсистеми:

протидія контрабандній діяльності в пунктах пропуску;

протидія контрабандній діяльності поза пунктами пропуску (у межах ділянок відділів прикордонної служби);

оперативна протидія контрабандній діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Структурна схема елементів системи протидії контрабандній діяльності на державному кордоні

Організація заходів щодо протидії КД на ділянці органу охорони державного кордону здійснюється: на основі директивних розпоряджень вищестоящего органу управління (22–27 %); за ініціативи начальника прикордонного загону (73–78%) [2].

Директиви, накази та розпорядження вищестоящих органів управління щодо протидії КД визначали стратегію дій органу охорони державного кордону, яка спрямована на забезпечення реалізації функцій ДПСУ щодо контролю та протидії КД і містили управляючі параметри для прийняття рішення начальником органу охорони державного кордону.

Необхідність організації заходів щодо протидії КД за ініціативи начальника ООДК викликана невідповідністю системи протидії контрабандній діяльності директивним вимогам, виникненням причин та умов, що можуть призвести до порушення законодавства з прикордонних питань. На практиці часто такі рішення називають частковими. Як правило, вони були пов'язані:

з посиленням охорони кордону як на всій ділянці ООДК, так і на ділянках окремих підрозділів у зв'язку з отриманням випереджувальної інформації про дії контрабандистів, організаторів та пособників;

проведенням спеціальних заходів щодо пошуку контрабандистів, організаторів і пособників.

У більшості ситуації, в яких приймалися рішення, характеризувались новизною,

внутрішньою неструктурованістю, неповнотою інформації, різноманіттям і складністю впливу різних факторів. Робота органів управління щодо організації заходів протидії КД здебільшого здійснюється в умовах обмеженого часу методом паралельної роботи [3].

Однак, незважаючи на заходи, що вживаються, під час ввезення (вивезення) в (з) Україну затримується лише 65–70% контрабанди. Приблизно 10–15% контрабандистів успішно реалізують свої наміри. Це свідчить про недостатній рівень протидії КД на державному кордоні. Заходи, що вживаються, не мають узгодженого характеру, не спрямовані на виявлення та притягнення до відповідальності осіб, які причетні до організації та переправлення контрабанди, тому вони не впливають на зниження ступеня криміногенності на ДК [2].

Список використаних джерел

1. Про Державну прикордонну службу України : Закон України.
2. Литвин М. М., Мисик А. Б., Катеринчук І. С. Методики оперативно-тактичних розрахунків. Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2004. 80 с.
3. Серватюк В. М. Основні підходи до оцінки регіональної стабільності у прикордонному просторі. *Збірник наукових праць*. № 12. Частина II. Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2000. С. 28–36.

Чабайовський Т.В.,
старший науковий співробітник НДІ
кримінологічних досліджень та проблем запобігання
злочинності ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук

ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Протягом останніх шести місяців з початку російського вторгнення тема війни домінує на всіх інформаційних платформах. Зміна фокусу уваги в суспільстві не означає зникнення окремих проблем, таких як, наприклад, домашнє насильство, над вирішенням якої вітчизняні та міжнародні інституції активно працювали останніми роками. Була проведена досить успішна робота за всіма напрямками: від налагодженого багатоваріантного механізму повідомлення про такі випадки до відпрацьованого алгоритму реагування всіх суб'єктів протидії домашньому насильству. Слід вказати, що за останні п'ять років спостерігалось стабільне зростання статистики щодо фактів домашнього насильства, що пояснюється зниженням латентності такого виду правопорушення, оскільки населення в цілому та жертви (свідки), зокрема, стали більш обізнані та почали частіше заявляти про такі випадки, відчули підтримку та впевненість у захисті з боку держави.

Від початку війни в Україні показники офіційної статистики щодо фактів домашнього насильства, як і стосовно більшості інших правопорушень, суттєво знизились. Зокрема, за період січень–липень 2022 р. було обліковано 920 кримінальних правопорушень, тоді як за такий же період 2021 р. – 1686 [1], тобто кількість облікованих кримінальних правопорушень зменшилась майже на 55%. Це пояснюється кількома факторами. По-перше, під час ведення війни повну картину злочинності неможливо охопити; по-друге, потерпілі в багатьох випадках не звертаються до компетентних органів, оскільки часто просто не мають такої можливості, наприклад у зоні проведення активних бойових дій, або вважають, що в умовах війни не варто привертати увагу правоохоронних органів, соціальних служб на такі факти, адже вони і так перевантажені, мають дефіцит кадрів та матеріального забезпечення. Отже, жертви нерідко самі нівелюють цю проблему, оскільки не вірять в ефективність таких заяв у воєнний час.

Небезпека такої ситуації полягає в тому, що насильство в родині під час дії воєнного стану набуває більш загрозливих форм, аніж у мирний час і, по-перше, тому, що кількість зброї у населення в рази збільшилась. Зокрема, відомі випадки, коли чоловік перебуваючи в теробороні та отримавши вогнепальну зброю, чинить домашнє насильство, погрожуючи нею членам своєї родини.

Слід відмітити, що будь-які екстремальні ситуації, що переживає суспільство, особливо такі як війна, загострює поточні проблеми. Домашнє насильство зараз набуває більш жорстоких

форм та проявляється навіть у тих родинах, в яких у довоєнний період конфліктів не спостерігалось. Воєнні дії, страх за життя та невизначене майбутнє, втрата близьких, житла, майна, інші різноманітні економічні та соціальні чинники додають психоемоційного навантаження, яке виступає каталізатором будь-якого непорозуміння в родині.

Необхідно зауважити, що під час війни особливо вразливими залишаються жінки, діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, а також вимушено переселені. Остання категорія в даний час найпоширеніша. Ускладнюється ситуація тим, що вимушено переселені часто просто не знають куди звертатися з такою проблемою, чи можна розраховувати на допомогу, особливо якщо сім'я знаходиться за кордоном, де додається ще мовний бар'єр та незнання законів країни перебування.

Фахівці зазначають, що подвійний вплив війни відчувають на собі й діти, які виявляються зручною «мішенню» для прояву негативних емоцій батьків. І таке насильство стає систематичним по відношенню до дітей, оскільки основний подразник – війна – нікуди не зникає [2].

Попри все вищевказане, необхідно розуміти, що про домашнє насильство не можна замовчувати, воно потребує ефективного реагування і скоординованих дій.

Тому важливо поширювати інформацію серед населення всіма можливими способами про те, що війна не скасовує активну участь державних інституцій щодо протидії домашньому насильству, що попри війну всі відповідальні органи продовжують роботу, щоб попередити і захистити постраждалих. Якщо постраждала особа не хоче з будь-яких причин звертатися до поліції, то за допомогою (необхідною консультацією) можна телефонувати на Національну «гарячу» лінію з попередження домашнього насильства – **116 123**, та на Урядову «гарячу» лінію з питань протидії домашньому насильству за ознакою статі та насильству проти дітей – **15 47**. Також можливо звернутися в онлайн режимі: Telegram: **@NHL116123**; Facebook: **@lastradaukraine**.

Підсумовуючи, зазначимо, що у післявоєнний період, коли на перший план вийдуть економічні та соціальні проблеми, пов'язані з безробіттям, зростанням інфляції, постійною нестачею коштів на саме необхідне, дефіцитом житла для сімей, які його втратили під час війни, а також на тлі психоемоційної виснаженості людей, проблема домашнього насильства лише збільшиться в масштабах. Фахівці також наголошують, що необхідно врахувати досвід минулих років, коли після демобілізації наших військових, які брали участь в АТО/ООС на Донбасі, відбулось стрімке зростання домашнього насильства в їхніх сім'ях. Такий саме посттравматичний синдром можуть мати і демобілізовані після повномасштабної війни. Тому запобігання фактам домашнього насильства є нагальна потреба вже зараз продумати професійну допомогу для військовослужбовців, які повернуться з війни додому [3].

Отже, робота щодо запобігання та протидії домашньому насильству повинна бути постійною, безперервною та комплексною як під час війни, так і в післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–липень 2021 та січень–липень 2022 рр. (форма № 1). Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. Як війна вплинула на домашнє насильство? *Громадський простір*. Новини від 24.05.2022 р. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yak-vijna-vplynula-na-domashnje-nasylstvo>.
3. Війна не скасовує потребу протидіяти домашньому насильству. Думка експерта. *Юридичні новини України. Lexinform*. 2022. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vijna-ne-skasovuye-potrebu-protydiaty-domashnomu-nasylstvu/>.

4. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОКРЕМІ ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ

Ковчі А.Л.,

прокурор третього відділу процесуального керівництва
та підтримання публічного обвинувачення
управління організації процесуального керівництва
досудовим розслідуванням, підтримання публічного обвинувачення
Генеральної інспекції Офісу Генерального прокурора

ПРОЄКЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ БЕЗПЕКИ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Відповідно до Бюджетного кодексу України джерелами формування спеціального фонду Державного бюджету України є, зокрема, кредити (позики), що залучаються державою від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проектів [1].

Податковим кодексом України встановлено ряд суттєвих пільг з оподаткування прибутку, отриманого за рахунок міжнародної технічної допомоги, ввезення на митну територію України товарів, що фінансуються за рахунок міжнародної технічної допомоги тощо [2].

Відповідно до рішення уряду у 2002 році утворено єдину систему залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги (далі – МТД) [3].

Зокрема, визначено, що МТД може залучатись у вигляді будь-якого майна, необхідного для забезпечення виконання завдань проектів (програм), яке ввозиться або набувається в Україні; робіт і послуг; прав інтелектуальної власності; фінансових ресурсів (грантів) у національній чи іноземній валюті; інших ресурсів, не заборонених законодавством, у тому числі стипендій.

Проекти та програми МТД підлягають обов'язковій державній реєстрації, яка є підставою для реалізації права на одержання відповідних пільг, привілеїв, імунітетів, передбачених законодавством та міжнародними договорами України.

Моніторинг проектів МТД проводиться Секретаріатом Кабінету Міністрів України, який щороку готує узагальнену інформацію про МТД, що надається Україні, та разом з відповідними висновками розміщує на Єдиному веб-порталі органів виконавчої влади.

Цільове використання МТД під час реалізації проектів (програм) забезпечує реципієнт, зокрема веде облік використаних коштів, а бенефіціар за результатами моніторингу здійснює нагляд за цільовим використанням МТД.

Бенефіціар порушує перед реципієнтом питання щодо усунення порушень у разі виявлення нецільового використання ним МТД під час реалізації проекту (програми), а перед виконавцем – щодо усунення порушень у разі виявлення неналежної реалізації ним проекту (програми) МТД.

У разі коли порушення не усунено у визначені бенефіціаром строки, бенефіціар зобов'язаний подати Секретаріатові Кабінету Міністрів України пропозиції щодо зупинення реалізації проекту (програми), що тягне за собою припинення проекту (програми).

На жаль, відповідним урядовим рішенням не визначено прямий обов'язок Секретаріату Кабінету Міністрів України повідомляти правоохоронні органи про факти порушень у сфері використання МТД.

Для розуміння обсягів МТД, що надається Україні, наведено основні показники зі звіту Секретаріату Кабінету Міністрів України за 2020 рік [4].

В рамках тривірневої системи координації МТД при Кабінету Міністрів України працювало 23 секторальні групи у сферах охорони здоров'я, розвитку малого і середнього бізнесу, правової держави, енергетики, транспорту, екології та інші.

У 2020 році тривала реалізація 662 проєктів МТД у 22 секторах. Найбільші донори – Європейський Союз, США та ОБСЄ. Найбільше проєктів реалізовано у сферах освіти і науки, соціальної інфраструктури і послуг, культурної та історичної спадщини, а також енергетики та ядерної безпеки. Лідерами в реалізації проєктів стали Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська та Одеські області. В рамках проєктів МТД у 2020 році використано 934 млн доларів США, що складає понад 26 мільярдів гривень.

Впродовж 2020 року зареєстровано 337 нових проєктів МТД.

Відповідно до закону Рахункова палата від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням [5].

Щорічні звіти Рахункової палати містять інформацію про інформування нею правоохоронних органів про виявлені порушення з вказанням номерів конкретних кримінальних проваджень, порушених за матеріалами палати, однак у звітах за усі роки зазначено лише один випадок передачі до правоохоронних органів матеріалів щодо порушень у сфері використання МТД щодо неефективного використання коштів на надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» [6].

Відповідно до профільного закону до завдань новоствореного Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ) віднесено, зокрема, виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги, однак публічна інформація про результати діяльності Бюро у цій сфері наразі відсутня [7].

Слід зазначити, що до підслідності саме БЕБ віднесено статтю 191 Кримінального кодексу України у тих випадках, якщо предметом кримінального правопорушення є бюджетне відшкодування), у разі якщо досудове розслідування таких кримінальних правопорушень не

віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань чи Національного антикорупційного бюро України, а також за умови, що розмір предмета такого кримінального правопорушення або завданої ним шкоди становить від п'ятисот до двох тисяч розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, та його вчинено службовою особою державного органу, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, та досудове розслідування такого кримінального правопорушення не віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань чи Національного антикорупційного бюро України [8].

Саме згадана стаття Кримінального кодексу передбачає відповідальність за привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, тому конструкція складу цього злочину найбільш повно охоплює протиправні діяння, що можуть вчинятися стосовно МТД [9].

Аналізом відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень встановлено, що впродовж 2020–2022 років в провадженні правоохоронних органів перебувало всього 7 кримінальних проваджень, пов'язаних з використанням коштів МТД, зокрема щодо завищення вартості або обсягу виконаних робіт, а також вартості товарно-матеріальних цінностей, що закуплялися за кошти МТД, з яких лише одне провадження скеровано до суду, в якому постановлено вирок одній особі з покаранням у вигляді штрафу у розмірі 1700 грн [10].

Після перемоги у війні з рф Україна для відновлення потребуватиме МТД, обсяг якої вимірюватиметься десятками мільярдів доларів США, а ймовірність її отримання прямо пропорційно залежатиме від впевненості міжнародних партнерів та донорів у ефективності та правомірності її використання.

Висновки. Станом на вересень 2022 року системна робота правоохоронних органів з моніторингу та перевірки правомірності використання вітчизняними реципієнтами МТД у розмірі близько 1 млрд доларів США на рік фактично відсутня.

Не розроблено методологічних рекомендацій щодо моніторингу та досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання МТД.

Судова практика щодо особливостей розгляду кримінальних правопорушень у сфері використання МТД залишається не сформованою.

Бюро економічної безпеки України в короткі терміни слід створити та запровадити ефективну систему моніторингу та перевірки правомірності використання МТД, а також забезпечити належне розслідування таких кримінальних правопорушень у визначених законом випадках.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України, п. 1 ч. 3 ст. 15.
2. Податковий кодекс України, ст.ст. 142.3, 180.4, 197.11, 213.3.9, ст. 28 Підрозділу 2 Перехідних положень.
3. Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 № 153 (зі змінами та доповненнями).
4. Кабінет Міністрів України. Аналіз моніторингу проектів міжнародної технічної допомоги за 2020 рік. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-dopomoga>.
5. Закон України «Про Рахункову палату», ч. 1 ст. 1.
6. Звіт Рахункової палати за 2021 рік, ст. 163. URL: <https://rp.gov.ua/Activity/Reports/?id=1359>.
7. Закон України «Про Бюро економічної безпеки України», п. 7 ч. 1 ст. 4.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України, п.п. 2, 3, ч. 3 ст. 216.
9. Кримінальний кодекс України, ст. 191.
10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

Мисливий В.А.,
 професор кафедри інформаційного,
 господарського та адміністративного права
 Національного технічного університету України
 «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
 доктор юридичних наук, професор

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Гуманістична парадигма еволюції людства в ХХІ столітті отримала новий глобальний небезпечний виклик, яким для світової спільноти стала відкрита збройна агресія РФ проти України 24 лютого 2022 року, на відсіч якої видано Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Реагуючи на ворожу навалу, законодавець, правоохоронні органи, судова система, а також юридичні науки кримінально-правового блоку в умовах війни вживають заходи боротьби зі злочинністю та запобігання загальнокримінальним, військовим, воєнним та іншим злочинним посяганням.

Зокрема Кримінальний кодекс України (далі – КК) доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» [1], яка передбачає відповідальність за значний спектр протиправної поведінки громадян України, які добровільно публічно заперечують збройну агресію проти України, встановлення окупації її території, закликають до співпраці і підтримки дій та рішень держави-агресора, збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора в ідеологічній, організаційно-розпорядчій, адміністративно-господарській, пропагандистській, матеріально-ресурсній, господарській, правовій, освітній, виборчій, політичній, інформаційній, правоохоронній, судовій та військовій сферах, тобто в ключових сферах життєдіяльності держави.

Вказана кримінально-правова новела воєнного часу активно обговорюється на наукових заходах і розглядається у низці юридичних публікацій. Разом з цим, майже півроку її застосування дозволяє у рамках тез висловити деякі спостереження, які, передусім, базуються на аналізі судової практики. У цій частині емпіричною базою слугують вивчені нами 70 обвинувальних вироків за ст. 111-1 КК України, що становить весь їх обсяг в Єдиному державному реєстрі судових рішень на кінець серпня 2022 року.

Відзначимо, що за період воєнного часу питома вага судових вироків за ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» серед діянь, близьких до неї за своїми ознаками, сягає 45%, в той час як такі злочини за ст. 111 «Державна зрада» становлять 48%, ст. 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» –

6%, ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» – 1%.

З об'єктивної сторони ч. 1 ст. 111-1 КК передбачає відповідальність за публічне заперечення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики до підтримки рішень або дій держави-агресора чи збройних формувань або окупаційної адміністрації, до співпраці з вказаними злочинними структурами, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Аналіз вироків показує, що названі види злочинної поведінки у вигляді вказаних публічних заперечень та закликів вчиняються суб'єктами проступків як в окремих, так і комбінованих варіантах вказаних дій. Основними формами прояву цих діянь є їх вчинення з використанням цифрових технологій (58%), а також їх вербальний характер (42%).

Домінуючими джерелами доведення публічних протиправних заперечень та закликів до визначеної, а інколи невизначеної кількості осіб, є соціальні мережі: «Однокласники» (52%), «Фейсбук» (24%), «Телеграм» (12%) та інші (12%). При цьому кримінально-протиправні дії у вигляді публічних розмов, бесід, агітації, дописів (пости, репости тощо), фото- та відеозображень здійснюються через створені суб'єктами акаунти за допомогою комп'ютерної техніки (ПК, ноутбуки, планшети, мобільні телефони тощо). Характерним є використання правопорушниками спеціальних програмних продуктів з вбудованим VPN, що забезпечують проникнення до інформації сайтів, заблокованих в Україні Інтернет-провайдерами [2].

Характеризуючи діяння, передбачені ч. 4 ст. 111-1 КК (нетяжкі злочини), що становлять 7% від усіх складів кримінальних правопорушень даної статті, слід відзначити, що об'єктивними ознаками вчинених діянь була передача матеріальних ресурсів на тимчасово окупованій території збройним формуванням РФ (виробничих, господарських, адміністративних, освітніх, житлових приміщень, обладнання, інвентарю, інструментів та інших матеріальних цінностей) для забезпечення функціонування ворожих збройних формувань (дислокація органів управління, розміщення особового складу, розташування техніки), вилучення у населення мисливської зброї з передачею військовослужбовцям держави-агресора для зберігання під охороною від партизанів, надання послуг матеріального характеру військовим підрозділам збройних сил РФ з ремонту військової техніки (автотранспорт), забезпечення продуктами (харчі, алкоголь, тютюн тощо). Вказані дії вчинювались виключно на добровільній основі з власної ініціативи та прямим умислом засуджених. Фактів проведення з ворогом злочинної спільної господарської діяльності за матеріалами вироків не встановлено.

Принагідно звернемо увагу, що серед засуджених 3% є представниками органів місцевого самоврядування (депутат сільської ради, староста округу територіальної громади). Подекуди

колабораційні дії таких осіб мають ознаки зловживання владою, проте у вироках цьому не надається юридичної оцінки.

Особливо тяжким злочином є діяння, передбачене ч. 7 ст. 111-1 КК, що знайшло свій прояв у добровільному наданні його суб'єктом збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України, вчинене за попередньою змовою групою осіб, а саме шляхом здійснення збору інформації щодо місць розташування військових та техніки ЗСУ, координат попадання ворожих снарядів у місті, які передавались ворогу за допомогою мобільного додатку «Телеграм», тощо.

В окремих випадках у кримінальних провадженнях (3%) проводилась судова лінгвістична або семантико-текстуальна експертизи для з'ясування смислового змісту заперечень та закликів суб'єктів вказаних правопорушень.

Аналіз мотивувальної частини судових вироків показує такі суттєві недоліки, як: занадто деталізоване викладення конвенційної, законодавчої та іншої нормативно-правової бази, пов'язаної з діяннями, що посягають на основи національної безпеки України, а також надмірне відображення багатьох аспектів соціально-політичної та військово-політичної ситуації в країні; викладення лише основних положень конституційних норм, законів та підзаконних актів, що стосуються виключно відсічі агресії та воєнного стану; фактична відсутність посилок на вказані в перших двох варіантах законодавчі та нормативно-правові акти, усунення яких вимагає вироблення правової позиції щодо оптимізації їх змісту.

Аналіз практики призначення покарань за вказані діяння показує, що суди в 94% випадків призначають позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави та місцевого самоврядування; будь-які посади в правоохоронних органах; посади в органах державної влади, місцевого самоврядування та органах, що надають публічні послуги тощо) на такі строки: 10 років (60% засуджених); 11 років (15%); 12 років (6%); 13 років (3%); 15 років (10%), і лише незначна частина карається штрафом.

Аналіз судових вироків показує, що структура складів кримінальних правопорушень виглядає таким чином: ч. 1 ст. 111-1 КК – 64 вирoki (91%); ч. 4 – 5 вироків (7%); ч. 7 – 1 вирок (2%). Таким чином, на сьогодні домінуючим діянням колабораційної діяльності виступає кримінальний проступок, що може пояснюватися спрощеним порядком розслідування та судового розгляду цих деліктів.

«Географія» їх поширення виглядає наступним чином: Житомирська область – 23 вирoki (у т. ч. в обласному центрі – 13), Сумська – 12 (2), Дніпропетровська – 7 (2), Одеська – 6 (6), Харківська – 6 (3), Київська – 4 (3), Рівненська – 3 (0), Полтавська – 2 (2), Черкаська – 2 (1), Хмельницька – 2 (0), Чернівецька – 1 (1), Закарпатська – 1 (0), Вінницька – 1 (0). Такий

статистичний розподіл вказаних діянь вимагає окремої уваги правоохоронних органів вказаних регіонів.

Окремі риси кримінологічної характеристики осіб засуджених за наявними вироками виглядають таким чином: за статтю: чоловіки – 84%, жінки – 16%, за рівнем освіти: професійно-технічна – 12%, загальна середня – 50%, неповна вища 17%, вища – 21%; серед засуджених 26% працевлаштованих, не працюючих осіб 46%, пенсіонерів 28%. Такою кримінально-правовою ознакою, як судимість характеризуються 13% засуджених, при цьому окремі з них мали від 2 до 6 судимостей. Одиначним, проте одним з найбільш небезпечних явищ колабораційної діяльності за характером і спектром впливу, є наявність серед засуджених представників освітянської сфери – вчителів дошкільних і шкільних закладів освіти, а також науково-педагогічних представників вищих закладів освіти. Вимагають окремої уваги випадки колабораціонізму серед представників духовенства. Також має вживати превентивних заходів пенітенціарна система, зокрема відповідні служби СІЗО, щодо суб'єктів вказаних злочинів стосовно нейтралізації їх негативного впливу на інших осіб, які перебувають спільно з ними під вартою.

Висновки. З початком агресії на розвиток військово-політичної ситуації в умовах воєнного стану в Україні очікувано впливають такі фактори, як: незавершеність формування громадянського суспільства; недосягнення необхідного рівня національної консолідації громадян; уразливість сфери інформаційної безпеки та інші, що змушує законодавця вживати негайних заходів коригування кримінально-правової політики щодо захисту основ національної безпеки України.

Відтак криміналізація колабораційної діяльності виявилася необхідною в умовах воєнного стану в Україні. Судова практика в структурі кримінальних правопорушень поки що відображає домінування кримінальних проступків. Спрощена система провадження поряд з її ефективністю висвітлює низку недоліків, пов'язаних з необхідністю вироблення правових позицій щодо змісту обвинувальних вироків. Потребують усунення прогалини щодо відсутності у вироків необхідних для аналізу типологічних рис даних особи засуджених (не вказується вік, національність, громадянство, соціальний статус, рід діяльності тощо). У вироків при кваліфікації колабораційних дій не одержують юридичної оцінки наявні у діяннях ознаки зловживання владою підсудних тощо.

Запобігання вказаним правопорушенням може сприяти: розвиток та вдосконалення діяльності кіберпідрозділів правоохоронних органів; розробка та створення ефективних програмних продуктів щодо контролю за злочинними проявами у соціальних мережах; залучення штучного інтелекту для відслідкування небезпечного контенту ресурсів; створення криміналістичних, експертних та оперативно-розшукових методик виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду колабораційної діяльності.

Надалі можна прогнозувати певне статистичне зростання кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, що буде залежати від ситуації в регіонах, а також звільнення тимчасово окупованих територій країни, проте «валового» зростання цих діянь не відбудеться. Крім того, на динаміку вказаних деліктів буде впливати моральний стан окремих громадян внаслідок впливу дій держави-агресора, заходи щодо відсічі Збройними Силами України військової агресії, активність вітчизняної інформаційної політики, підтримка України на міжнародній арені країнами-партнерами та інші внутрішні та зовнішні фактори.

Наведені положення, що характеризують кримінально-правові та кримінологічні аспекти колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану, мають попередній характер, оскільки, певною мірою, обмежуються обсягом наявної статистичної вибірки, проте можуть бути орієнтовним матеріалом для подальших наукових розвідок колабораційної діяльності, вдосконалення законодавства з цього напрямку, а також розробки заходів щодо запобігання колабораціонізму в українському суспільстві.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» : Указ Президента України від 15.05.2017 року № 133/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2017#Text>.

Музика А.А.,
 провідний науковий співробітник НДІ кримінологічних
 досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
 професор, доктор юридичних наук

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

I. У широкому розумінні, завдяки надмірній активності законодавця, про колабораційну діяльність наразі йдеться у багатьох статтях Кримінального кодексу України (далі – Кодекс). Це стосується, зокрема: ст. 110-2 (фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України), ст. 111 (державна зрада), ст. 111-1 (колабораційна діяльність), ст. 111-2 (пособництво державі-агресору), ст. 114-2 (несанкціоноване поширення певної інформації в умовах воєнного або надзвичайного стану), 436-2 (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників).

За наявних умов слідча і судова практика стикається зі значними труднощами під час кваліфікації відповідних діянь. Спеціалісти фіксують створення безлічі кримінально-правових норм, які нібито «претендують» на статус спеціальних. Фактично вони не є такими. Де загальна, а де спеціальна норма – вже незрозуміло. Втім, поява зазначених норм свідчить не про конкуренцію правових норм, а про колізію нормативно-правових актів (лат. *collisio* – зіткнення). У нашому випадку – про багаторазове породження зазначених юридичних колізій. Принаймні є підстави розглядати проблему в такому аспекті. Особливо це стосується такої форми державної зради, як «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України». Порівнюючи її, наприклад, з колабораційною діяльністю (ст. 111-1) та пособництвом державі-агресору (ст. 111-2), легко усвідомити юридичну немічність нововведень. Адже своєрідна формула «проведення підривної діяльності проти України», як радянський рудимент, може охоплювати необмежене коло діянь, зокрема й ті, що згадуються в зазначених нових статтях.

Навіть побіжний погляд на ст. 111-1 Кодексу, окрім зазначеного, викликає цілу низку запитань. Зокрема: в який спосіб можна покарати винуватого за ч. 1 чи 2 статті, якщо він безробітний? (Йдеться про матеріали реальних кримінальних проваджень; нагадаю: відповідні діяння караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років) [1]; чи насправді «публічні заклики громадянином України до ...» (ч. 1 ст. 111-1 Кодексу) є менш суспільно небезпечними діяннями, ніж ті, що передбачені ч. 2 цієї статті? чи можна оцінювати як добровільні дії особи за вимушених умов співпраці з окупантами, що формально містять ознаки кримінального проступку (ч. 2 ст. 111-1 Кодексу)? Це

про тотальну ситуацію на окупованих територіях, через мерзенну поведінку ворога, коли нашим людям треба виживати, наприклад: особа влаштувалася прибиральницею у створеній на тимчасово окупованій території квазіпрокуратурі; у подібних випадках шкода державі не завдається; чому «добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території ...» має кваліфікуватися за ч. 7 ст. 111-1, а не як державна зрада (ч. 2 ст. 111 Кодексу)? Тут доречно зазначити, що норми про державну зраду корегувалися тричі – Законами № 1183-VII від 8 квітня 2014 р., № 1689-VII від 7 жовтня 2014 р. і № 2113-IX від 3 березня 2022 р.

Експерти Ініціативи «Право в умовах війни» підготували корисну Пам'ятку для органів місцевого самоврядування, яку оприлюднили 13 березня 2022 р. [2]. В ній для посадових осіб запропоновано певний алгоритм дій, обумовлених російською агресією, хоча, звісно, все передбачити неможливо.

Маю також наголосити на ситуації, що складається в окремих населених пунктах після 24 лютого 2022 р. Там російські окупанти, примушують українських громадян, переміщених із нещодавно окупованих територій, оформляти «паспорти» так званої ЛНР [3].

Подібне набуття «громадянства» нашими людьми (після набрання Законом від 14 квітня 2022 р. № 2198-IX чинності) навряд чи можна сприймати таку ознаку правопорушення, як «реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора» (ст. 111-2 Кодексу – пособництво державі-агресору). Такий підхід суперечитиме здоровому глузду. Втім, на мою думку, це питання має бути предметом дослідження у відповідних кримінальних провадженнях.

На протилежність сказаному, за тих самих умов – коли в Україні йде війна і москалі топчуть нашу землю, народна артистка України співачка повалій давно вже перебралася на московію і розважає росіян на концертах, що прикрашені, до речі, георгіївськими стрічками та іншою забороненою в Україні символікою. За те вона, очевидно, одержує чималу винагороду і відповідно сплачує податки до бюджету держави-агресора. Якщо сказати по правді, такі діяння варто розглядати в аспекті відповідальності за ст. 111-2 Кодексу як «добровільну передачу інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора». Це стосується й інших, їй подібних любителів «руського міра» – зокрема, діячів культури і спортсменів.

II. Варто наголосити на такому. Місцем вчинення злочину «колабораційна діяльність» не є винятково тимчасово окупована територія. Нерідко навіть упродовж доби ворог може неодноразово захоплювати нашу територію, окремі населені пункти, які потім звільняються ЗСУ. Тобто колабораційна діяльність за ст. 111-1 Кодексу може вчинятися на будь-якій території України, зокрема й на контрольованій українською владою, а також на території іноземної

держави, не виключено – і з території держави-агресора. Все це означає, що злочин може вчинятися дистанційно (стосовно тимчасово окупованої території). Співпраця з окупаційною владою (у буквальному розумінні слова «влада»), що утворюватиме склад колабораційної діяльності, можлива в різних формах. Це означає, що місцем вчинення злочину не завжди може бути «незаконний орган влади, створений на тимчасово окупованій території» (частини 1, 3, 6, 8 ст. 111-1).

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 111-1 Кодексу, не завжди може бути лише громадянин України. Відповідно до частин 4, 6, 8 статті суб'єктом колабораційної діяльності визнаються також іноземці (крім громадянина держави-агресора) й особи без громадянства.

На зазначених положеннях тут акцентовано спеціально, оскільки у соціальних мережах трапляються так звані коментарі ст. 111-1 Кодексу, в яких помилково стверджується, що для притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність вимагається, аби особа займала будь-яку посаду саме в органах влади; суб'єктом злочину пропонується визнавати лише громадянина України.

Трапляється й інше. Як відомо, доповнення Кодексу ст. 111-2 «пособництво державі-агресору» вдалося здійснити після застосування процедури вето (від лат. *veto* – забороняю). Перший Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» за № 7186 було ухвалено 24 березня 2022 р. А вже зранку 25 березня з'явилися нікчемні коментарі до нього (що «гуляють» просторами Internet) як до чинного акта – Закону, що не набрав чинності і навіть ще не був підписаний Президентом України [4; 5]. У подальшому глава держави скористався правом вето.

Другий Закон ухвалено 14 квітня 2022 р. за № 2198-IX, він має ту саму назву, що й перший, але суттєво відрізняється від його попередньої версії. Зокрема, виключена така форма пособництва, як «інша взаємодія з представниками держави-агресора ...». Подібна практика оприлюднення коментарів закону є хибною, її слід визнати неприпустимою.

III. На підставі викладеного, повторюю, законодавцем створено колізію нормативно-правових актів – суперечність між правовими приписами відповідних актів, що виявляється у відмінностях під час регулювання аналогічних суспільних відносин [6]. Колізію слід відрізнити від конкуренції норм. В останньому випадку кілька норм регламентують однакові положення, проте між собою не суперечать і можуть існувати одночасно. Отже, розмірковуючи про відповідальність за державну зраду і колабораційну діяльність, варто визнати появу у Кодексі «конфлікту» правових норм, які регулюють одні й ті самі суспільні відносини. Які норми підлягають застосуванню у наявній ситуації, залежить від нашого розуміння юридичної сили та ієрархії

нормативно-правових актів. Згідно з проектом Закону «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707 від 25 червня 2021 р.; 16 листопада 2021 р. ухвалений за основу) юридична сила – «це властивість нормативно-правових актів, що визначає їх ієрархічну підпорядкованість та співвідношення обов’язковості між ними» (ч. 1 ст. 16). Аналізоване питання є принциповим і має бути вирішене на законодавчому рівні.

IV. Необхідно системно підійти до аналізу положень кримінального законодавства, що викликані агресією росії проти України. Ситуація вимагає передусім розбудови норм про державну зраду на принципово новій концепції. Зокрема, вважаю доцільним виключити із Кодексу ч. 2 ст. 111, а першу форму державної зради конкретизувати у такий спосіб: «перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту». Таку форму державної зради, як «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» зі статті виключити. Водночас треба доповнити статтю приміткою, в якій роз’яснити, зокрема, що діяннями «перехід на бік ворога ...» охоплюється зазначена форма державної зради («надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги ...») – по суті, низка діянь, що наразі визначаються в інших статтях Кодексу (наприклад, передбачених ст. 110-2 (фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України); частинами 3, 5, 7 ст. 111-1; ст. 111-2). У цьому аспекті всі так звані спеціальні норми (окрім норм, передбачених ст. 111-1), що фактично стосуються відповідальності за колабораційну діяльність, слід виключити із Кодексу.

Важливо запропонувати таку редакцію ст. 111-1, яка б шкідливо не конкурувала зі ст. 111 Кодексу (державна зрада). Для цього необхідно провести чітку межу, що відокремлюватиме аналізовані склади злочинів; потрібно визначити відповідні критерії, що слугуватимуть такому завданню. Нова редакція ст. 111-1 Кодексу має охопити діяння, передбачені статтями 114-2 (несанкціоноване поширення певної інформації в умовах воєнного або надзвичайного стану), 436-2 (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників). Під час підготовки відповідного законопроекту не можна залишити без уваги і статті 109 («дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади») та 110 («посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»). На період розробки системного нормативного акта треба зупинити довільне, вибіркове вдосконалення норм про відповідальність за колабораційну діяльність (нещодавно вже зареєстровано законопроект стосовно ст. 111-1 Кодексу [7]).

V. У кримінально-правовому розумінні (DE LEGE FERENDA) поняття «колабораційна діяльність» можна визначити як умисні діяння, спрямовані на допомогу державі-агресору, або збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або

незаконним органам влади, створеним на такій території, зокрема окупаційній адміністрації держави-агресора (співпраця з ними), вчинені громадянином України, іноземцем (крім громадян держави-агресора) чи особою без громадянства, за відсутності ознак державної зради.

Відповідно до запропонованої дефініції (так само – і за чинним законодавством) аналізовані дії чи бездіяльність можуть вчинятися за будь-яких мотивів і з будь-якою метою. Якщо вони вчиняються з метою заподіяння шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, це може свідчити про наявність в таких діях особи ознак державної зради (ст. 111 Кодексу).

Умисні діяння, що утворюють колабораційну діяльність, можуть вчинятися не лише добровільно, а й вимушено, тобто за відсутності належного бажання в особи, яка їх вчиняє, під тиском обставин. Не випадково на добровільному характері діянь акцентовано не у всіх частинах ст. 111-1 Кодексу. В аспекті зазначеного слушним є звернення до вже згаданої Пам'ятки про дії органів місцевого самоврядування в умовах війни. Зокрема, в ній особливо наголошується, що будь-яка співпраця з ворогом забороняється. У жодному разі не можна переходити на бік ворога, визнавати його владу, приймати символіку ворога і допомагати агресору в проведенні підривної діяльності проти України. Вимагається, щоб громадяни не вдавалися до жодного контакту з ворогом, включно з використанням гуманітарної допомоги з його боку. Контакт допускається лише за умов крайньої необхідності, для уникнення гуманітарної катастрофи і порятунку людей. Метою таких дій має бути усунення реальної небезпеки, зокрема, критичної нестачі продовольства, води, медикаментів, яка загрожує життю людей [8].

Список використаних джерел

1. Доволі яскраво проілюстровано наявні проблеми правосуддя щодо призначення покарання за такі діяння в публікації: Тараненко Віталій. Колаборанти отримують смішні вирoki. Чому суд такий добрий? URL: <https://glavcom.ua/publications/kolaboranti-otrimujut-smishni-viroki-chomu-ukrajinskij-sud-takij-dobrij-869194.html>.
2. Що робити органам місцевого самоврядування в умовах воєнних дій? URL: <https://law-in-war.org/shho-robyty-organam-miscevogo-samovryaduvannya-v-umovah-voyennyh-dij-okupacziyi-blokady-otochennya-gromady-chy-yih-zagrozy/>.
3. Російські окупанти змушують українців з окупованих територій приймати «громадянство» псевдореспублік. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/830084.html>.
4. 3 види пособників державі-агресору закріпили законом. URL: <https://zib.com.ua/ua/150964.html>.

5. До 12 років позбавлення волі за пособництво державі-агресору. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/do-12-rokiv-pozbavlennya-voli-za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru/>.

6. Колізія нормативних актів. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 3: К–М. Київ, 2001. С. 156.

7. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та порядку досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України» від 29 квітня 2022 р. № 7329. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74162.

8. Пам'ятка про дії органів місцевого самоврядування в умовах воєнних дій/окупації/блокади/оточення території громади чи загрози такої обстановки. Юридичні поради. Київ. 2022. URL: <https://law-in-war.org/wp-content/uploads/2022/04/pamyatka-pro-dii-organiv-miscevogo-samovryaduvannya-v-umovah-okupaczii-yuridichni-poradi.pdf>.

Халимон С.І.,
заступник начальника кафедри теорії права та
кримінально-процесуальної діяльності факультету
правоохоронної діяльності Національної академії Державної
прикордонної служби України імені Б. Хмельницького

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ДОБРОВІЛЬНОЇ ЗДАЧІ В ПОЛОН

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України гостро постало питання щодо реагування органів військового правопорядку на неправомірні дії військовослужбовців в умовах воєнного стану та бойовій обстановці.

З 24 лютого 2022 року зареєстровано 3032 кримінальних провадження відносно 6469 осіб, які порушені за вчинення військових кримінальних правопорушень. Найбільше проваджень (1945) зареєстровано за ст. ст. 407–409 КК України (ухилення від військової служби); 416 – проти порядку підлеглості (ст. 402–405 КК України); 119 – за порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України); 87 – за знищення, пошкодження або втрату військового майна (ст. 411–413 КК України); 50 – за недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України); 171 – за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 4261 КК України); 33 – за самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК України); 11 – за добровільну здачу в полон (ст. 430 КК України).

Очевидно, що серед військових кримінальних правопорушень, що впливають на стан правопорядку в Збройних Силах України (далі – ЗСУ) та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, в умовах ведення війни особливого значення набуває такий вид кримінального правопорушення як добровільна здача в полон.

Нажаль, даний вид кримінального правопорушення має певну недооцінку вчених, що підтверджується відсутністю ґрунтовних наукових розвідок, присвячених його вивченню. На нашу думку, це пояснюється, перш за все, тим, що Україна, як миролюбна держава, не приймала участі у воєнних конфліктах (не рахуючи миротворчих місій), і з часів закінчення другої світової війни це питання не було актуальним, а розглядалося виключно в теоретичній площині. Проте, починаючи з 2014 року, військовослужбовці ЗСУ та інших військових формувань у зв'язку з російською агресією на сході України ставали суб'єктами полону. З часу повномасштабного вторгнення це питання набуває нового значення.

Диспозиція ст. 430 КК України є досить простою і звучить наступним чином: добровільна здача в полон через боягузтво або легкодухість.

Історична ретроспектива свідчить, що такий підхід до розуміння добровільної здачі в полон був сформований під впливом ідеологічної складової, що супроводжувала розвиток українського суспільства після завершення другої світової війни. Ймовірно одним із джерел, на основі якого ґрунтується такий підхід, є славнозвісний наказ народного комісара оборони І. Сталіна від 28 липня 1942 року № 227 «Ні кроку назад». Зміст наказу зводився до того, що «панікери та боягузи повинні розстрілюватися на місці». Всі, хто відступив з бойових позицій без наказу командування, вважалися зрадниками батьківщини. А відповідно віддати наказ на відступ в тих умовах це також була нереальна річ. Таким чином, вважалося, що будь-який червоноармієць на противагу полону повинен обрати смерть.

У чому ж полягає проблема добровільної здачі в полон?

Вчені криміналісти у науково-практичних коментарях до ст. 430 КК України зазначають, що об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення включає декілька ознак. Головною з них *є здача в полон, вона може бути виражена як у формі дії, так і бездіяльності*.

Під добровільною здачею в полон розуміють добровільний перехід військовослужбовця, який навмисно перестав чинити опір ворогу, хоча мав фізичну можливість це робити, під владу противника.

Вчинення злочину розпочинається з того, що військовослужбовець припиняє опір ворогові з метою здатися у полон. Це може проявлятися у тому, що військовослужбовець перед ворогом складає зброю, не застосовує її, подає противнику знаки, які свідчать про його намір здатися в полон (піднімає білий прапор, піднімає руки вгору, робить усні заяви про здачу в полон тощо), із зброєю чи без зброї виходить з місця дислокації власних військ та переходить у місця дислокації військ ворога, залишається на місці бою під виглядом пораненого чи вбитого, очікуючи захоплення в полон, у той час, коли його підрозділ переходить на нові позиції. Злочин вважається закінченим з моменту здійснення переходу військовослужбовця під владу противника.

Іншою ознакою об'єктивної сторони злочину є *наявність у військовослужбовця фізичної можливості продовжувати опір*. Здача в полон утворює склад злочину лише тоді, коли вона вчинена добровільно. Добровільність означає, що особа, яка здалася в полон, зробила це в силу свого бажання, при умові, коли мала можливість запобігти полону, продовжуючи чинити опір ворогу, *хоча б і ціною свого життя*. При відсутності такої можливості здачу в полон не можна вважати добровільною. Здача в полон може мати місце як у районі бойових дій, так і в своєму районі, а також у тилу ворога.

Таким чином, ключовим є, перш за все, визначення можливості чинити опір ворогу. Для того, щоб дати відповідь на питання, що означає «можливість чинити опір», необхідно визначити її критерії. Перший критерій – фізична можливість чинити опір (не бути пораненим, контуженим, виснаженим до безтями). Другий критерій – мати набої до особистої чи групової зброї. Третій

критерій є суб'єктивним і потребує додаткового вивчення. Він походить від одного із принципів міжнародного гуманітарного права – «принципу пропорційності», тобто можливості чинити опір нападнику пропорційними силами. Уявімо ситуацію, коли один-два військовослужбовці потрапляють в оточення 10-20 чоловік противника. Чи є співмірними сили у такому випадку і чи вважатиметься припинення вогню з боку тих, хто у меншості, добровільною здачею у полон? З точки зору авторів науково-практичних коментарів КК України, опір має чинитися до останнього, навіть ціною власного життя. А чи вірно це? Принагідно необхідно звернутися до ст. 3 Основного Закону України, що визначає в Україні людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю.

Наприклад, КК Естонії не передбачає кримінальної відповідальності за добровільну здачу в полон.

Проект нового КК України від 18 травня 2022 року передбачає оновлену редакцію схожого кримінального правопорушення. Але об'єктивна сторона запропонованої редакції звучить інакше – «Військовослужбовець, який добровільно здався в полон за наявності можливості продовжувати бій».

Очевидно, в нинішніх умовах виникає гостра потреба перегляду редакції ст. 430 КК України.

5. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дерев'янко Н.З.,

завідувач кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, доктор філософії в галузі права

БЕЗПЕКА ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Війна в Україні вплинула і на безпеку засуджених та ув'язнених в місцях несвободи. Потрапивши вперше в місця несвободи, засуджений уявляє собі, що він опинився у незнайомій йому ситуації, про яку йому відомо з різних джерел (знайомих, друзів, засобів комунікації, книжок тощо), а тому підсвідомо починає оцінювати рівень власної безпеки. У такий спосіб засуджений перевіряє, чи існує загроза його життю і здоров'ю.

І.О. Колб і О.М. Джу́жа вважають, що точне та всебічне з'ясування змісту поняття «безпека в місцях позбавлення волі» є важливим і, однозначно, об'єктивно необхідним елементом запобіжної діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, пов'язаної із застосуванням до засуджених визначених у законі заходів угамування, а також правильним орієнтиром при прийнятті рішення та виборі конкретного заходу впливу на правопорушника [1, с. 186].

Одним із найважливіших напрямів державної політики у сфері виконання покарань має бути реальне забезпечення з боку персоналу виправних колоній Міністерства юстиції України безпеки засуджених як у мирний, так і воєнний час. Саме під час воєнного стану загроза безпеки засуджених в місцях несвободи значно підвищується у зв'язку з безпосередньою загрозою обстрілів відповідних установ, так і з ймовірними труднощами щодо матеріально-побутового забезпечення цих установ, забезпечення продуктами харчування, водою, засобами гігієни чи медикаментами тощо [2].

Додатковий ризик і небезпека – це потрапляння УВП в умови окупації. Цей ризик є особливо великим, зважаючи на те, що російська армія не має жодних уявлень про існуючі міжнародні норми і правила ведення війни. Адже за загальним правилом, в умовах окупації УВП повинні працювати, і їх не можна втягувати у військовий конфлікт. Практика свідчить зовсім про інший стан речей [3].

Нині близько 30 установ виконання покарань знаходяться в зоні бойових дій і були пошкоджені під час обстрілів [4]. Окупаційні війська вдаються до шантажу та тиску на адміністрацію, вчинюють акти насильства над засудженими та ув'язненими, порушують режим

функціонування УВП та права тих, хто там тримається та працює, вивозять засуджених та ув'язнених, вчинюють інші діяння, які мають ознаки порушень різного ступеню тяжкості [3]. Крім цього, правозахисники наголошують, що держава не змогла розробити механізм для належної евакуації засуджених з місць несвободи [4].

Нині уряд затвердив на період дії воєнного стану Тимчасовий порядок тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України [5]. Відповідна постанова від 19 березня 2022 року № 320 набрала чинності 20 березня та діє протягом одного року з дня припинення або скасування воєнного стану, однак Департамент з питань виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби цьому питанню приділяє недостатньо уваги.

Нині права засуджених продовжують порушувати. Основні проблеми, які безпосередньо пов'язані з війною, це: наявність перебоїв в фінансуванні установ; відсутність належних укриттів та бомбосховищ; відсутність чіткого механізму для належної евакуації засуджених з місць несвободи; існують ускладнення при звільненні засуджених та ув'язнених; наявність випадків приниження, побиття, катування, залякування, вбивства засуджених з місць несвободи на окупованих територіях; порушення зв'язків з зовнішнім світом; відсутність дисциплінарної практики на новому місці відбування покарання; зазнання негативних психологічних переживань у зв'язку з війною.

Список використаних джерел

1. Колб І. О., Джужа О. М. Про деякі особливості реалізації на практиці кримінологічної характеристики злочинів, що вчиняються засудженими у виді позбавлення волі. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XIII Міжн. наук. проект. конф. (м. Луцьк, 24-25 червня 2016 року). Луцьк: Вежа – Друк, 2016. С. 265–267.
2. Забезпечення прав засуджених осіб та їх особистої безпеки в період воєнного часу. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=zabezpechennya-prav-zasudzhenyh-osib-ta-jih-osobystoji-bezpeky-v-period-vojennoho-chasu>.
3. Романов Михайло. Установи виконання покарань під час війни. URL: <https://khpg.org/1608811011>.
4. Войтюк Тетяна. Близько 30 місць несвободи були пошкоджені під час обстрілів — звіт правозахисників. URL: <https://suspilne.media/248487-blizko-30-misc-nesvobodi-buli-poskodzeni-pid-cas-obstriliv-zvit-pravozahisnikiv/>.
5. Деякі питання тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України. Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 19.03.2022 № 320. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2022-%D0%BF#Text>.

Єласєв Ю.Л.,

викладач кафедри організації досудового розслідування
Факультету № 1 Криворізького науково-навчального інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

ЮРИДИЧНИЙ СТАТУС ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЯК КОМБАТАНТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Однією із стратегій розвитку юридичної науки в Україні є дослідження криміногенної ситуації в Україні з урахуванням умов воєнного стану. У зв'язку з цим, в державі та в суспільстві суттєво підвищується загальносоціальне та спеціально-правове (правоохоронне та правозахисне) значення поліцейського (як службової особи держави Україна та як державного юрисдикційного чиновника (юрисдикціонера)), який уповноважений на боротьбу та протидію злочинам і кримінальним проступкам, у тому числі, злочинам, які вчиняються в умовах воєнного стану: 1) на тимчасово окупованій території України; 2) державою-агресором (державою-окупантом) і/або її представниками, проти: а) органів і підрозділів Національної поліції України; б) поліцейських держави Україна. Внаслідок чого наявна необхідність фундаментального наукового пізнання царини юридичного статусу поліцейського, що регулюється нормами багатьох галузей публічного права України (зокрема нормами кримінального процесуального права, адміністративного права).

Так, під час дії правового режиму воєнного стану необхідно звернути суттєву увагу на міжгалузевий інститут юридичного статусу поліцейського як працівника правоохоронного органу. Передусім, юридичний статус поліцейського (як державного службовця) регулюється положеннями абзацу 1 частини 1 статті 59 Закону України «Про Національну поліцію» [1], згідно яких: служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень. Принагідно зазначаю, що згідно норм абзацу 1 частини 1 статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [2] встановлено, що правоохоронними органами є, зокрема, органи Національної поліції. Таким чином, згідно вищезазначеного правоположення встановлено правило, згідно з яким органи Національної поліції віднесені до класу (типу) правоохоронних органів.

Одночасно з цим органи Національної поліції прямо передбачені чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) [3] в якості суб'єктів кримінального провадження. Так, положення частини 1 статті 38 КПК України передбачають такого суб'єкта кримінального провадження (процесу), як орган досудового розслідування. В свою чергу, згідно норм частин 2 та 3 ст. 38 КПК України, органами досудового розслідування, що здійснюють досудове слідство і дізнання, є в тому числі: слідчі підрозділи, підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів органів Національної поліції. Зазначаю, що згідно норм

частини 1 ст. 41 КПК України передбачений такий суб'єкт кримінального процесу як оперативні підрозділи, якими є, в тому числі, оперативні підрозділи органів Національної поліції. Внаслідок чого вбачається, що Національна поліція, як правоохоронний орган та як державна інституція, в царині кримінального процесу та відповідні службові особи поліції – представники влади, які працюють в органах та в підрозділах Національної поліції України слідчими, дізнавачами, співробітниками оперативних підрозділів (далі – оперативними співробітниками), є суб'єктами кримінального провадження (процесу).

При цьому необхідно враховувати те, що згідно норм статті 46 Закону України «Про Національну поліцію», встановлено правову можливість застосування поліцейським (в тому числі слідчим, дізнавачем, оперативним співробітником) вогнепальної зброї у випадках та в порядку, передбачених законом.

Звертаю увагу на те, що Національна поліція є інституцією (державним органом виконавчої влади) в сфері охорони та захисту національної безпеки та оборони України.

Так, згідно норм частини 2 статті 12 Закону України «Про національну безпеку України» [4] до складу сектору безпеки і оборони входять, зокрема: Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України. При цьому, згідно норм частини 4 статті 18 Закону України «Про національну безпеку України», Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує в тому числі: а) громадську безпеку і порядок; б) охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави; в) протидію злочинності.

Звертаю увагу на те, що згідно норм пункту 24 частини першої статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», встановлено правило, згідно з яким, зокрема: поліція відповідно до покладених на неї завдань бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану, у разі його введення на всій території України або в окремій місцевості, що є одним із основних повноважень поліції. Також, у даному випадку, необхідно враховувати приписи пункту 34 частини першої статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», у відповідності до яких встановлено, що: Національна поліція здійснює у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями, що є одним із основних повноважень поліції.

Крім того, необхідно враховувати, що нормами частини 2 статті 24 Закону України «Про Національну поліцію» визначено, зокрема, таке додаткове повноваження поліції, як: у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у

ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України.

Вважаю, що вищеназвані спеціальні та інституційні закони України (за виключенням самого КПК України (як кодифікованого та галузевого закону України)), окрім того, що вони є джерелами (формами) адміністративного права, одночасно з цим є джерелами (формами) кримінального процесуального законодавства України, в силу норм частини 2 статті 1 КПК України, оскільки ці закони відносяться до категорії інших законів України як окремого самостійного джерела (форми) кримінального провадження.

В свою чергу положеннями частини 3 статті 7 КПК України визначено таку загальну засаду кримінального провадження, як зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану. Вищевказана загальна засада кримінального процесу має своє формальне встановлення в нормах статті 615 КПК України, що передбачають особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану. Вбачається, що всі вищевказані приписи в сфері кримінального провадження є складовими елементами механізму кримінально-процесуального регулювання. Принагідно зазначаю, що «механізм кримінально-процесуального регулювання» є теоретико-юридичною конструкцією, яку сформулював науковець-правознавець Т.О. Лоскутов. При цьому, під час креатування нових фундаментальних знань у вищеназваній теоретичній царині необхідно враховувати науково-юридичний принцип, відповідно до якого наявний «предмет правового регулювання кримінально-процесуального права, зміст якого зумовлює механізм кримінально-процесуального регулювання» [5, с. 441].

Зазначаю, у відповідності до норм пункту 29 глави 2 розділу I Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [6] передбачено, що: **комбатантами** є особи, які можуть брати безпосередню участь у воєнних діях та входять до складу збройних сил сторін. При цьому, термін «комбатант» застосовується під час міжнародного збройного конфлікту й поширюється на: 1) особовий склад ополчень і добровільних загонів, якщо вони відповідають таким умовам: знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих; мають закріплену відмітну емблему, яка може бути розпізнана на відстані; відкрито носять зброю; ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни; 2) жителів території, що не була окупована, які при наближенні ворога добровільно взяли за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, але не мали часу самоорганізуватися (якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни).

Вважаю, що вищеназвана Інструкція за своєї юридичною природою є, передусім, джерелом адміністративного права України, оскільки, вона визначає порядок виконання Збройними Силами України своїх функцій, повноважень у певній сфері державного управління, а саме у сфері

державного управління національною безпекою та обороною України, із урахуванням принципів та положень міжнародного гуманітарного права.

Виходячи із вищенаведеного, вбачається, що поліцейські (в тому числі слідчі, дізнавачі, оперативні співробітники Національної поліції) можуть бути віднесені до категорії комбатантів, передусім, за критеріями (ознаками) того, що вони: 1) відкрито носять зброю; 2) дотримуються законів і звичаїв війни.

Внаслідок чого, поліцейські, а саме: слідчі, дізнавачі, оперативні співробітники Національної поліції України в умовах воєнного стану мають одночасно юридичний статус: 1) працівників правоохоронних органів; 2) суб'єктів кримінального провадження (процесу); 3) комбатантів. При цьому, вбачається, що поліцейські Національної поліції України в умовах воєнного стану набувають юридичного статусу комбатантів тільки у разі виконання ними своїх службових повноважень щодо здійснення заходів правового режиму воєнного стану та тільки під час їхньої безпосередньої участі у бойових діях, у воєнних діях, які спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності, національної (державної) безпеки України, в період збройного конфлікту, в період збройної агресії проти України.

Разом з цим, вбачається, що у поліцейських (слідчих, дізнавачів, оперативних співробітників Національної поліції) за будь-яких умов відсутній юридичний статус не комбатантів (пункт 39 глави 2 розділу I Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України), якими є особи, які входять до складу збройних сил та надають їм допомогу, але безпосередньої участі у воєнних діях не беруть. До них належать: медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи тощо. Натомість, згідно приписів статті 3 Закону України «Про Збройні Сили України» [7] поліцейські та Національна поліція України не входять до складу Збройних Сил України, тобто, у них відсутній юридичний статус службових осіб та інституцій у складі загальної структури Збройних Сил України: Таким чином, поліцейські не можуть бути віднесені до категорії некомбатантів, оскільки ані поліцейські України, ані Національна поліція України в даному випадку не є службовими особами та не є органами і підрозділами в межах загальної структури Збройних Сил України.

У свою чергу, в умовах воєнного стану, фундаментальний зміст та праксеологічний зміст визначення юридичного статусу поліцейського обумовлений доктринальним взаємозв'язком кримінального процесу та адміністративного права України, як галузей публічно-правового регулювання, із урахуванням: а) новітніх наукових кримінально-процесуальних та адміністративно-правових вчень (ідей, концепцій); б) текстових формул (дефініцій) актів Законодавства України (в тому числі підзаконних нормативно-правових актів); в) слідчої та судової практик застосування кримінального процесуального законодавства України в діяльності судових та правоохоронних органів України; г) новітніх кримінологічних досліджень, із

урахуванням правової статистики про злочини проти життя та здоров'я поліцейських та злочини проти встановленого законом порядку здійснення поліцейської діяльності (зокрема щодо протидії кримінальним правопорушенням), які вчинені в умовах воєнного стану, у тому числі на тимчасово окупованій території України.

Все вищенаведене свідчить про те, що теоретичне дослідження юридичного статусу поліцейського (передусім в умовах воєнного стану у разі його оголошення на всій території України), буде: 1) науковим орнаментом майбутніх фундаментальних досліджень в царинах кримінального процесуального та іншого публічно-правового регулювання; 2) одним із наукових елементів у процесі пізнання правових дефініцій: комбатант, суб'єкт кримінального процесу, працівник правоохоронного органу, службова особа, представник влади, державний службовець, суб'єкт державно-владних повноважень, державний юрисдикційний чиновник (юрисдикціонер); 3) деталізовувати та диференційовувати наукові знання про «механізм кримінально-процесуального регулювання» [5, с. 441], передусім, у частині особливого режиму кримінального провадження (стаття 615 КПК України).

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Національну поліцію». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9–10, № 11–12, 13. Ст. 88.
4. Закон України «Про національну безпеку України». *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
5. Лоскутов Т. О. Структура предмета правового регулювання у кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 441–449.
6. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 року № 164, зареєстрована у Міністерстві юстиції України від 9 червня 2017 року за № 704/30572. *Офіційний вісник України*. 04.08.2017. № 61. С. 180. Ст. 1886.
7. Закон України «Про Збройні Сили України». *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.

Панова С.В.,

молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

ДО ПРОБЛЕМИ ВОДІННЯ У НЕТВЕРЕЗОМУ СТАНІ НА ДОРОГАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Питання боротьби з керуванням транспортними засобами у нетверезому стані в Україні останні роки стоїть гостро. Сумні показники «п'яних водіїв» з року в рік були не досить втішними, а українське суспільство періодично спостерігало за непоодинокими резонансними дорожньо-транспортними подіями (далі – ДТП) з нетверезими винуватцями.

За повідомленням заступника начальника Департаменту патрульної поліції Олексія Білошицького, у 2021 р. в Україні сталося 5019 ДТП за участю водіїв, які керували транспортними засобами в стані алкогольного сп'яніння. У цих ДТП загинули 113 людей, 1072 отримали травми. Загалом минулого року зареєстровано 133289 водіїв з ознаками алкогольного та наркотичного сп'яніння. У 2020 р. цей показник становив 129480 водіїв. У січні 2022 р. зафіксовано 6567 випадків водіння в нетверезому стані [1].

З введенням воєнного стану забезпечення правопорядку вимагало максимально оперативного реагування. Додаткове навантаження на Національну поліцію щодо фіксування фактів артилерійських обстрілів, виявлення та затримання осіб, які працюють на ворога тощо, в деякій мірі вплинуло на стан правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху.

Уже в березні 2022 р. той самий заступник начальника Департаменту патрульної поліції Олексій Білошицький на своїй сторінці у Facebook повідомляв, що з початку масштабної війни в Україні, незважаючи на зменшення трафіку, трапляються численні ДТП із загиблими чи травмованими. За його словами, у багатьох випадках це п'яні водії, які не мають інстинкту самозбереження [2]. Загалом за 42 дні від початку вторгнення в Україну патрульна поліція зафіксувала майже 6000 випадків керування напідпитку. Від 24 лютого по 4 квітня 2022 р.: по Україні поліцейські зафіксували 5719 адмінматеріалів на водіїв, які керували автомобілем з ознаками сп'яніння [3].

За даними Всесвітньої організації здоров'я, при керуванні транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння ризик ДТП виникає навіть за низького рівня вмісту алкоголю в крові (САК) та суттєво зростає при рівні САК $\geq 0,04$ г/дл. При керуванні транспортним засобом під впливом наркотичних речовин ризик ДТП зростає різною мірою залежно від спожитої психоактивної речовини. Наприклад, ризик ДТП серед осіб, які перебувають під впливом амфетамінів, приблизно вп'ятеро вищий, ніж серед осіб, які їх не вживали [4].

Правова регламентація поведінки учасників дорожнього руху є, безсумнівно, основною, а на водія, як самого активного учасника покладається більша правова відповідальність за порушення безпеки у сфері дорожнього руху. Людський фактор, а саме порушення Правил дорожнього руху, більше ніж технічний впливають на вчинення ДТП. Тому від правомірної поведінки на дорозі водія залежить не тільки його життя, а й життя інших учасників дорожнього руху. Безвідповідальна поведінка водіїв у вигляді водіння в стані сп'яніння тягне за собою не тільки збільшення ризиків вчинення ДТП, а й, нажаль, настання тяжких наслідків у вигляді травмувань або смерті. Законодавчі заходи по зменшенню нетверезих водіїв на українських автошляхах ситуацію ніяк не вирішили, адже статистичні показники не мали тенденції до зниження навіть після внесення Законом України №1231-XI від 16.02.2021 р. змін до законодавства щодо посилення відповідальності за водіння у нетверезому стані. Очевидним стало те, що тільки такими правовими ініціативами проблему не вирішити.

Отже, незважаючи на страждання від військової агресії та враховуючи небезпеку травмування та смерті внаслідок ДТП, в Україні необхідно закласти нові дієві механізми запобігання водінню у нетверезому стані, не спираючись тільки на правосвідомість учасників дорожнього руху, та запровадити позитивний західний досвід із вирішенням даної проблеми комплексно, із активнішим застосуванням профілактичних та превентивних заходів.

Список використаних джерел

1. В Україні озвучили страшну статистику п'яних ДТП та смертей на дорогах у 2021 році. *Apostrophe*. URL: <https://apostrophe.ua/en/news/society/accidents/2022-01-24/v-ukraine-ozvuchili-strashnuyu-statistiku-pyanyih-dtp-i-sm>.
2. В Україні під час війни трапляються численні ДТП із загиблими: в поліції показали моторошні фото. TSN, April 4, 2022. URL: <https://tsn.ua/ato/v-ukrayini-pid-chas-viyni-traplyayutsya-dtp-iz-zagiblimi-v-policyi-pokazali-motoroshni-foto-2028517.html>.
3. Скільки п'яних водіїв спіймали на українських дорогах під час війни. *Автосвіт*. 06.04.2022 р. URL: <https://www.avtomir.ua/mews/ukraine/skilky-pyanyh-vodiyiv-spijmal-y-na-ukrayn-skyh-dorogah-pid-chas-vijny/>.
3. Road traffic injuries. World Health Organization. 21 June 2021. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>.
4. Транспортні засоби передали до Збройних сил. TSN. March 23, 2022. URL: <https://tsn.ua/ato/u-hmelnickiy-oblasti-u-p-yanih-vodiyiv-viluchili-ponad-piv-sotni-avtomobiliv-2017186.html>.

Царук А.В.,

Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
доктор філософії в галузі права

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ДІЯЛЬНОСТІ ДПСУ

Реалізація відомчої програми запровадження системи аналізу ризиків у Держприкордонслужбі України розпочалась 3 травня 2006 року в тісній співпраці з іноземними партнерами – Прикордонною вартою Польщі, МОМ, Державним Департаментом США, ОБСЄ, Місією ЄК та ін. За результатами вивчення польського досвіду запровадження аналізу ризиків та кримінального аналізу було розроблено та 21 лютого 2007 р. прийнято Програму із запровадження системи управління ризиками у Державній прикордонній службі України. У ході реалізації цієї програми було здійснено:

- правове регулювання інформаційних відносин по вертикалі та горизонталі управління;
- удосконалення інформаційного обміну з прикордонними службами суміжних країн та FRONTEX;

- автоматизацію процесів збирання та оброблення інформації;
- організацію підготовки персоналу інформаційно-аналітичних підрозділів;
- реформування структури аналітичних підрозділів по всій вертикалі управління;
- технічне і програмне переоснащення аналітичних підрозділів.

Ключовим у досягненні цілей зазначеної програми стали проекти міжнародної технічної допомоги з МОМ та ОБСЄ, в рамках яких:

- оснащено сучасною комп'ютерною технікою, відповідним програмним забезпеченням і допоміжним обладнанням підрозділи аналізу ризиків;

- створено навчальний клас з аналізу ризиків на базі Національної Академії;

- проведено низку навчальних візитів, семінарів, тренінгів із залученням європейських експертів;

- розроблено ряд навчальних посібників з аналізу ризиків.

На сьогодні запроваджено і функціонують основні елементи системи аналізу ризиків, яка відповідає як концепції розвитку ДПСУ, так і європейським стандартам, зокрема: Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року; положенням Шенгенського кодексу, затвердженого розпорядженням Європарламенту і Ради ЄС від 15 березня 2006 р. № 562 та Спільної інтегрованої моделі аналізу ризиків CIRAM, рекомендованій до запровадження у FRONTEX і країнах ЄС.

У рамках нормативно-правового врегулювання діяльності аналітичних підрозділів наказами Голови Державної прикордонної служби України визначено:

завдання на близьку, середню та далеку перспективу;
порядок збирання, систематизації та оцінки інформації;
механізм її руху по вертикалі та горизонталі управління;
порядок обміну інформацією як на національному, так і міжнародному рівнях;
повноваження керівного складу та аналітичних підрозділів;
затверджено:
програму спеціалізованих курсів підготовки аналітиків;
врегульовано:

всі правила і процедури у сфері аналізу ризиків та профілювання ризиків, що дозволило здійснити ряд кроків щодо переходу від аналізу ризиків до управління ризиками [1].

Організація та здійснення аналізу ризиків в Держприкордонслужбі регламентується наказом Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Інструкції з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України» від 11 грудня 2017 р. № 1007. У відповідності до вказаного наказу «аналіз ризиків – сукупність процедур і методів обробки інформації з метою визначення наявних та потенційно можливих ризиків у сфері безпеки державного кордону. Аналіз ризиків є невід’ємною складовою інтегрованого управління кордонами» [2]. Метою аналізу ризиків є отримання інформації, що дозволяє приймати управлінські рішення для зниження та мінімізації ризиків у сфері безпеки державного кордону в умовах обмежених ресурсів і можливостей.

Для проведення аналізу ризиків у Держприкордонслужбі застосовуються методи аналізу ризиків, які використовуються в оновленій Спільній інтегрованій моделі аналізу ризиків держав – членів ЄС CIRAM 2.0. Вибір належного методу проведення аналізу ризиків (або поєднання методів) залежить від конкретного ризику.

Також питання аналізу ризиків висвітлено у Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року. В ній задекларовано, що «аналіз ризиків полягає у забезпеченні інформаційно-аналітичної підтримки прийняття управлінських рішень щодо визначення наявних (потенційно можливих) ризиків та превентивного реагування на прояви транскордонної протиправної діяльності на державному кордоні, зокрема шляхом профілювання ризиків в умовах обмежених ресурсів і можливостей» [3].

Слід зауважити, що для підвищення ефективності стратегічного та оперативного аналізу ризиків у Держприкордонслужбі запроваджено нові форми співпраці з прикордонними відомствами суміжних країн: спільний аналіз ризиків у сфері безпеки державного кордону, обмін інформацією про виявлені підроблені документи та нові виявлені способи протиправної

діяльності, а також обмін профілями ризиків щодо протиправної діяльності на державному кордоні.

Список використаних джерел

1. Розвиток системи аналізу ризиків в Держприкордонслужбі : інтернет ресурс. URL : <https://dpsu.gov.ua/ua/rozvitok-sistemi-analizu-rizikiv-derzhprikordonsluzhbi/>.
2. Про затвердження Інструкції з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України : наказ МВС від 11.12.2017 № 1007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0091-18>.
3. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80>.

Цигилик Ю.А.,
аспірантка кафедри публічного управління та
адміністрування Інституту підготовки кадрів державної
служби зайнятості України

НОРМАТИВНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Актуальність проблеми полягає у правовій невизначеності мети Національної поліції України та відсутність розмежування її від завдань.

Реформи держави загалом та реформи, що стосуються Національної поліції України, організаційно-штатні зміни її структури, удосконалення чинного законодавства є своєрідним результатом перебудови організації діяльності всіх підрозділів, що входять до її структури.

Важливим є те, що Національна поліція, крім того, що як центральний орган виконавчої влади має здійснювати управління системою органів поліції, ще має виконувати функції органу, що забезпечує охорону правопорядку, тож у Законі України «Про Національну поліцію» визначено принципові правові засади організації і діяльності поліції, покладені в основу формування системи нормативних актів національного законодавства, що визначають структуру, функції, повноваження, форми і методи діяльності цього органу, а також міжнародно-правових норм, які формують загальні стандарти поліцейської діяльності та взаємодії з іншими державами в правоохоронній сфері.

Правова форма організаційно-правової діяльності Національної поліції, загалом, та патрульної поліції, зокрема, складає не лише сукупність відповідних регуляторів у вигляді нормативно-правових актів, а і передбачає систему принципів, функцій, форм та методів діяльності органів державної влади, їх компетенції тощо [1]. Тож слід зробити проміжний підсумок, що правовою основою діяльності Національної поліції є сукупність нормативно-правових актів разом з принципами діяльності, методами і формами реалізації повноважень, компетенції, функцій тощо.

Загалом Національна поліція, як центральний орган виконавчої влади, має перелік завдань у правоохоронній сфері, та для становлення відповідного органу як авторитетного, для такого, якому мають довіряти громадяни, саме наявність чітко визначеної мети і завдань є визначальною. У разі відсутності чітко визначеної мети чи завдань поліція може виходити за межі компетенції, що несе ризик приведення до недовіри громадян та знищення авторитету центрального органу виконавчої влади.

Зважаючи на те, що Національна поліція є суттєво великим за складом осіб державним органом, а разом із територіальними підрозділами чи не найбільшим, коли лише патрульний

поліції за кількісним складом осіб нема рівних, питання дослідження організаційно-правового механізму державного регулювання є актуальним та досліджуваним у правовій доктрині.

На думку науковців Катрич Д.К. та Власенка Д.В., слід вважати метою Національної поліції, насамперед, забезпечення та організацію правоохоронної політики держави у контексті забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, підтримання публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, надання послуг у межах компетенції Національної поліції відповідно до українського законодавства [2, с. 8; 3].

Таким чином, із наведених вище наукових позицій слід узагальнити, що під метою вважається забезпечення правопорядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності тощо.

На думку Салманової О.Ю., питання забезпечення правопорядку, інтересів суспільства та протидії злочинності не є метою діяльності Національної поліції, адже відповідне є саме завданнями, мета має більш узагальнений та об'ємний сенс у діяльності Національної поліції. Науковець зазначає, що саме забезпечення правопорядку в межах компетенції, реалізація державної політики у правоохоронній сфері, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина – це завдання Національної поліції, а не мета [4, с. 32].

Разом з тим, науковці Огороднікова І.І. та Колосов О.О. стверджують, що слід наводити дещо ширший спектр завдань поліції, а саме має бути зазначено у контексті завдань такі як: захист прав громадян, репресія (припинення) злочину, а також розкриття злочину, запобігання скоєнню злочину, забезпечення правопорядку, переслідування правопорушників, а також здійснення заходів для захисту майна та надання допомоги громадянам у необхідних ситуаціях [5].

На думку Калюжного Р.А., Забарного Г.Г. і Шкарупи В.К., основними завданнями поліції слід вважати захист прав та свобод громадян, забезпечення правопорядку та гарантування особистої безпеки громадян, недопущення, попередження чи припинення правопорушень, а також забезпечення дорожнього руху [6, с. 168].

Таким чином, зважаючи на вищенаведені тези щодо визначення мети та завдань Національної поліції, ми дійшли висновку, що однозначного розмежування завдань та мети Національної поліції науковці не мають. Разом з тим, визначення мети та завдань під час співвідношення плутаються та однозначно не виокремлюються.

На наше переконання, визначення понять мети та завдань мають бути різними, адже наведені поняття мають різний предмет, тож і визначатись мають по-різному.

У чинному законодавстві України розрізнення мети і завдань Національної поліції наводиться, зокрема, в Законі України «Про Національну поліцію» наводиться у статті 1 мета, а в статті 2 – завдання. Таким чином, зважаючи на ті тези, що наводяться Законом, нам стає зрозумілим, чому співвідношення завдань і мети дещо ототожнюється в наукових колах.

Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, затверджена Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016, надає визначення мети Національної поліції в абзаці третьому пункту 3.5 розділу третього [7]. На нашу думку, за своїм складом відповідне визначення мети є таким, що дійсно відповідає не тільки меті діяльності Національної поліції, а й меті утворення в Україні Національної поліції.

Вищезазначена Концепція зазначає, що поетапне створення правоохоронного відомства європейського зразка є метою, що потрібна передбачати певні етапи, зокрема пропонуються етапи, однак багатьма науковцями зазначається, що відповідна Концепція не передбачає стратегічну мету діяльності цього органу й тактику її реалізації, адже такі науковці вважають, що відповідне твердження не є метою, а висвітлює лише певний євроінтеграційний курс країни.

Відповідна невизначеність мети Національної поліції та відсутність розмежування її від завдань, є проблемою, що потребує вирішення. На думку Горшенєвої І.А. необхідно досліджувати зарубіжний досвід органів поліції, щоб виокремити та вирішити проблеми, що склались в Україні. Зокрема науковець зазначає, що зарубіжний досвід засвідчує прагнення до визначення трьох основоположних факторів у діяльності поліції, таких як стратегічної мети, досягнення якої має прагнути поліція; завдань, виконання яких має забезпечити досягнення стратегічної мети; повноважень та компетенції працівників цього органу [8, с. 80].

Звертаючись до словників у контексті необхідності визначення поняття мети загалом, знаходиться таке визначення як «те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль» [9, с. 661].

Науковець Ластович М.Д. визначає мету як уявну модель бажаного результату, те, до чого прагнуть суб'єкти процесу [10].

Тлумачний словник визначає поняття завдання як визначений, запланований для виконання обсяг робіт, справа тощо [11, с. 378]. Оскільки завдання є похідним від мети визначенням, необхідно наголосити, що і завдання Національної поліції є похідними від мети діяльності відповідного органу [12].

Тож завданнями Національної поліції мають бути дії, перелік дій, а метою має бути результат найбільш бажаний, який шляхом виконання цих дій досягається.

За результатами дослідження поняття завдань та мети Національної поліції, з урахуванням думок науковців, що були наведені, а також з урахуванням нормативно-правових актів, які були процитовані та опрацьовані, варто зазначити, що є підстави визначати метою діяльності Національної поліції ефективну боротьбу зі злочинністю, досягнення стабільно високого рівня правопорядку і безпеки суспільства, за якого в громадян є довіра й упевненість в результативній роботі поліції щодо охорони прав і свобод людини та інтересів держави, досягнення необхідного результату.

Список використаних джерел

1. Мельниченко Б. Б. Правова основа організації та діяльності органів публічного управління в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 12. С. 174–177.
2. Власенко Д. В. Національна поліція України: адміністративно-правові аспекти формування та розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 20 с.
3. Катрич Д. К. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України: поняття і зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2016. Вип. 36 (2). С. 31–35.
4. Салманова О. Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України: монографія. Харків: Панов, 2016. 460 с.
5. Огороднікова І. І., Колосов О. О. Європеїзація органів внутрішніх справ. Перехід до європейських цінностей. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 37–43.
6. Забарний Г. Г., Калюжний Р. А., Шкарупа В. К. Адміністративне право України : навч. посібник. Київ : Вид-во ПАЛИВОДА А. В., 2003. 212 с.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016/print1495741435134806> (дата звернення: 23.08.2022).
8. Горшенева И. А. Полиция в механизме современного государства: Теоретико-правовые аспекты : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 237 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
10. Ластович Д. М. Місце та значення поліцейських послуг в діяльності національної поліції. *Форум права: електрон. наук. фах. видання*. 2016. № 1. С. 141–146. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_25.pdf (дата звернення: 20.08.2022).
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
12. Денисюк Д. С. Завдання Національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 100–104.

Наукове видання

**ВИВЧЕННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА
ПРОГНОЗУВАННЯ ЇЇ ПОДАЛЬШОЇ ДИНАМІКИ
(ВПЛИВ ВОЄННИХ ФАКТОРІВ)**

**Збірник тез
науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 7 вересня 2022 року)**

(авторська редакція)

Макет виготовлений:

Державний науково-дослідний інститут МВС України

Адреса: 01011, м. Київ, пров. Євгена Гуцала, 4А

Телефон: (044) 254-95-21

Факс: (044) 280-01-84

Електронна адреса: dndi@mvs.gov.ua

Підписано до друку 31.10.2022. Формат 60x84.

Папір офсет. Гарнітура Times Neo Roman. Друк цифровий.

Ум.-вид.арк. 11,1. Зам. №__ Тираж 100 прим.

Видавець Мачулін Л.І.

тел. (068) 886-52-57

e-mail: editor2016@ukr.net

Свідоцтво про держреєстрацію:

серія ХК №125 від 24.11.2004 р.

Віддруковано в ПП «Сіверська Н.В.»

61085, м. Харків, вул. Астрономічна, 35